

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE

PROMOCIJAS DARBS

**Dalībvalstu tiesību normu un Eiropas Savienības tiesību normu
kolīziju risināšanas problēmjaudājumi**

Juridiskās zinātnes
doktora studiju programmas
doktorants(-e)
Marina Borkoveca
(vārds, uzvārds)
Apl.nr. mb07 100
(st. apliec. numurs)

Promocijas darba vadītājs:
Dr. iur J. Neimanis

Rīga 2011

SATURA RĀDĪTĀJS

I. nodaļa. Tiesību normu kolīziju risināšanas vispārējā metodoloģija	8
1. Kolīziju vēsture Eiropas Savienības tiesību tvērumā	8
1.1. Kolīziju piemēri romiešu tiesībās	8
1.2. Kolīziju risināšana <i>sui generis</i> veidojumā: Padomju Sociālistisko Republiku Savienības piemērs	11
2. Kolīzijas jēdziens	13
3. Kolīziju risināšanas modeļi	17
3.1. Kolīziju risināšana vienas tiesību sistēmas ietvaros	17
3.2. Kolīziju risināšana starp tiesību normām, kas pieder pie dažādām tiesību sistēmām	24
3.2.1. Doktrīnas, kas nosaka attiecības starp valsts un starptautisko tiesību normām	24
3.2.2. Starptautisko tiesību pieeja kolīziju risināšanai	27
3.2.3. Valstu pieeja kolīziju ar starptautiskajām tiesībām risināšanai	31
II. Eiropas Savienības tiesību un Eiropas Savienības dalībvalstu tiesību mijiedarbība	42
1. Eiropas Savienības tiesību analīze	42
1.1. Eiropas Savienības tiesību vēsturiskā perspektīva	42
1.2. Eiropas Savienības tiesības no tiesību teorijas un filozofijas perspektīvas	50
2. Eiropas Savienības tiesību avotu hierarhija	59
3. Eiropas Savienības tiesību būtība starptautisko tiesību tvērumā	63
4. Attiecību starp Eiropas Savienības tiesībām un dalībvalstu tiesībām noteikšanas metodes	76
III. nodaļa. Eiropas Savienības tiesību normu un dalībvalstu tiesību normu kolīziju risināšanas metodoloģija	82
1. Kolīzijas konstatēšana (identificēšana)	82
2. Atbilstīgās interpretācijas doktrīna	93
3. Eiropas Savienības tiesību pārkums un kolīziju risināšana	99
4. Dalībvalstu tiesu prakse par kolīzijām ar Eiropas Savienības tiesībām	106
4.1. „Veco” dalībvalstu pieredze	107
4.2. „Jauno” dalībvalstu pieredze	120
5. Pārākuma principa ierobežojumi (dalībvalstu tiesu atrunas pārākuma principa piemērošanā)	133
5.1. Pamattiesību atruna	135
5.2. Kompetence noteikt kompetenci kā ierobežojums Eiropas Savienības tiesību pārākumam	140
Kopsavilkums	148
Anotācija latviešu valodā	157
Anotācija angļu valodā	158
Anotācija franču valodā	159
Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts	160
Izmantotā literatūra	160
Normatīvie akti	182

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

Ievads

Kopš 2004. gada 1. maija Latvija ir kļuvusi par pilntiesīgu Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES vai Savienība) dalībvalsti. Taču jau krietni pirms šī nozīmīgā soļa spēšanas un Līguma par pievienošanās ES¹ ratificēšanas Latvijā sāka domāt par to, kā tam pielāgot valsts tiesību sistēmu, tai skaitā par iespējamu nepieciešamību veikt grozījumus Latvijas valsts pamatdokumentā – Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk arī – Satversme),² kā arī par to, kā atvieglot ES tiesību piemērošanu praksē, nodrošinot to mijiedarbību ar Latvijas iekšējām tiesībām.

Piemēram, profesore Ineta Ziemele jau 2001. gada sākumā ir norādījusi, ka: „Vienkāršākais un uzskatāmākais veids, kā parādīt abas tiesību sistēmas veidojošo normatīvo aktu turpmāko sadzīvošanu, ir izveidot shēmu, kuru būtu vērts plaši izplatīt vispārējai informācijai. (..) Tajā pašā laikā Satversmes norma, kas regulēs suverenitātes nodošanu Eiropas Savienībai, būtu pietiekams juridiskais pamats šādas shēmas īstenošanai praksē.”³

Juridiskais pamats tika radīts – Satversme tika grozīta,⁴ tās 68. pantā parādījās iespēja nolūkā stiprināt demokrātiju deleģēt starptautiskām institūcijām daļu no valsts institūciju kompetences.⁵ Taču ar juridisko pamatu vien, lai nodrošinātu abu tiesību sistēmu veiksmīgu līdzpastāvēšanu un funkcionēšanu, kā to parāda citu dalībvalstu pieredze,

¹ Līgums starp Beļģijas Karalisti, Dānijas Karalisti, Vācijas Federatīvo Republiku, Grieķijas Republiku, Spānijas Karalisti, Francijas Republiku, Īriju, Itālijas Republiku, Luksemburgas Lielhercogisti, Nīderlandes Karalisti, Austrijas Republiku, Portugāles Republiku, Somijas Republiku, Zviedrijas Karalisti, Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienoto Karalisti (Eiropas Savienības dalībvalstīm) un Čehijas Republiku, Igaunijas Republiku, Kipras Republiku, Latvijas Republiku, Lietuvas Republiku, Ungārijas Republiku, Maltas Republiku, Polijas Republiku, Slovēnijas Republiku, Slovākijas Republiku par Čehijas Republikas, Igaunijas Republikas, Kipras Republikas, Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas, Ungārijas Republikas, Maltas Republikas, Polijas Republikas, Slovēnijas Republikas un Slovākijas Republikas pievienošanās Eiropas Savienība: LR starptautiskais līgums. Latvijas Vēstnesis, 2003. 12. novembris, nr. 159.

² Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, nr. 43.

³ Ziemele I. Eiropas Savienība – pozitīvs izaicinājums Satversmei. Likums un Tiesības, 2001, nr. 3, 73. lpp.

⁴ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2003. 22. maijs, nr. 76.

⁵ Lai gan vēlāk izskanēja viedoklis, ka ar šo grozījumu izdarīšanu veiksmīgai divu tiesību sistēmu mijiedarbībai nepietiek. Šajā sakarā skat.: Ziemele I. Atsevišķu Latvijas Republikas Satversmes grozījumu nepieciešamības pamatojums sakarā ar Eiropas Savienības tiesību integrāciju Latvijas tiesību sistēmā. Likums un Tiesības, 2004, nr. 3, 66.-70. lpp.

nepietiek. Tāpat arī nav iespējams izstrādāt universālu shēmu, kas būtu derīga un piemērojama visām situācijām, kuru pamatā ir sadursme starp ES tiesību normu un dalībvalsts tiesību normu. Tas ir saistīts, tai skaitā, ar ES tiesību sistēmas īpašo raksturu un uzbūvi, kā arī neiespējamību izveidot skaidru tiesību normu hierarhiju (struktūru) tās iekšienē (skat. darba otrās nodaļas 1. un 2. apakšnodaļu).

Tomēr ir iespējams noteikt pamatprincipus un vadlīnijas, kas atvieglotu šādu situāciju atrisināšanu.

Ņemot vērā, ka Latvijā jautājums par attiecībām starp ES tiesībām un dalībvalstu tiesībām padziļināti nav pētīts⁶, kā arī vienlaikus saprotot šo attiecību pareizas izpratnes nozīmību praksē, autore savā darbā apskata gadījumus, kad ES tiesības nonāk vai teorētiski var nonākt kolīzijā ar dalībvalstu tiesību normām. Tādējādi šis darbs kļūst par pirmo teorētisko pētījumu šajā jomā.

Autores mērķis nav šo jautājumu aplūkot tikai teorētiski, bet ar savu darbu arī sniegt palīdzību Latvijas tiesību piemērotājiem, it īpaši tiesnešiem, jo dalībvalstu tiesām ES tiesību sistēmā tiek atvēlēta īpaša loma, proti, tām ir jābūt par ES tiesību pareizas un efektīvas piemērošanas garantu, ļaujot indivīdiem pilnībā izmantot tiem ar ES regulējumu piešķirtās tiesības.⁷

Līdz ar to darba mērķis ir, pētot ES tiesību būtību, noskaidrot to attiecību ar dalībvalstu tiesībām optimālāko modeli; identificēt jomas, kurās kolīzijas starp ES un dalībvalstu tiesībām ir iespējamās galvenokārt, kā arī šo kolīziju risināšanas mehānismus.

⁶ Tieši šim priekšmetam ir veltītas vien dažas publikācijas. Skat., piemēram, Pļaviņa K. Kā risināt pretrunas starp Latvijas, starptautiskajām un Eiropas Savienības normām. *Jurista Vārds*, 2011. 17. maijs, nr. 20; Pļaviņa K. Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību normu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā. *Jurista Vārds*, 2011. 25.janvāris, nr. 4; Ostrovska L. Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (II). *Likums un Tiesības*, 2006, 8. sēj., nr. 3, 73.-79.lpp.; Borkoveca M. Latvijā piemērojamo tiesību normu hierarhija. *Likums un Tiesības*, 2007, 9. sēj., nr. 9.

⁷ Skat., piemēram, Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – Tiesa) 1991. gada 19. novembra sprieduma apvienotajā lietā C-6/90 un C-9/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others* 32. punktu, Eiropas tiesas ziņojumi 1991, I-05357. lpp.; Tiesas 1976.gada 16.decembra sprieduma lietā 45/76 *Comet BV pret Produktschap voor Siergewassen* 12.punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 1976, 02043. lpp.; Tiesas 1976. gada 16. decembra sprieduma lietā 33/76 *Rewe-Zentralfinanz eG un Rewe-Zentral AG pret Landwirtschaftskammer für das Saarland* 5. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 1976, 01989. lpp.

Darba uzdevums nav padziļināti aplūkot kolīziju risināšanu ES tiesību iekšienē vai to attiecībās ar starptautiskajām tiesībām.

Darbs sastāv no trīs nodaļām. Ņemot vērā, ka tiesību normu kolīzijas jēdziens ir viens no darba centrālajiem jēdzieniem, pirmajā nodaļā ir sniegts šī jēdziena skaidrojums (definēšana), tai skaitā vēsturiskā aspektā, meklējot pētāmā priekšmeta analogiju vēsturē. Pirmajā nodaļā autore arī izdala vairākus tiesību normu kolīziju veidus un ilustratīvi parāda dažādas to risināšanas metodes. Pirmās nodaļas uzdevums ir, noskaidrojot jau atzītus tiesību normu kolīziju veidus un to risināšanas metodes, vēlāk analizējot ES tiesību būtību, secināt, vai tie ir vai nav izmantojami kolīziju risināšanā starp ES un dalībvalstu tiesībām.

Otrā nodaļa ir veltīta ES tiesību dabas analīzei, aplūkojot to tiesību sistēmas jēdziena kontekstā, īpaši pievēršoties Eiropas tiesību vēstures, tiesību teorijas un filozofijas zinātnieku teorijām šajā jautājumā, pielietojot tās ES tiesību būtības noskaidrošanai. Nodaļas mērķis ir secināt, vai ES tiesības var tikt pieskaitītas pie valsts vai starptautisko tiesību sistēmas, vai arī tās veido patstāvīgu tiesību sistēmu.

Ņemot vērā, ka kolīziju risināšanas metodes autores ieskatā ir atkarīgas no tiesību normu piederības kādai tiesību sistēmai vai vairākām dažādām tiesību sistēmām, ES tiesību būtības noskaidrošanai un klasifikācijai pastāvošo tiesību sistēmu kontekstā ir būtiska nozīme kolīziju risināšanas perspektīvā.

Visbeidzot trešā nodaļa ir veltīta jomām, kurās kolīziju starp ES tiesībām un dalībvalstu tiesībām iespējamība ir vislielākā, kā arī līdzekļu šādu kolīziju novēršanai un atrisināšanai noskaidrošanai. Tas tiek darīts aplūkojot gan ES, gan dalībvalstu pozīciju šajā jautājumā, pamatā ar Eiropas Savienības (pirms 2009. gada 1. oktobra – Kopienų) Tiesas (turpmāk – Tiesa) un dalībvalstu tiesu nolēmumu analīzes palīdzību. Ņemot vērā, ka „vecu dalībvalstu” pieredze un tiesu prakse jau ir tikusi pētīta kādu laiku, piesaistot daudzu ārvalstu zinātnieku uzmanību, šajā darbā uzsvars tiek likts uz „jaunajām dalībvalstīm”, kas pievienojās ES 2004. gadā, tai skaitā apskatot arī Latvijas pieredzi – tiesu nolēmumus un normatīvo regulējumu, kas skar ES tiesību piemērošanu.

Darbā ir izmantota salīdzinošā, vēsturiskā un teleoloģiskā pētniecības metode, kā arī indukcijas un dedukcijas slēdzieni no tiesību normām, tiesību doktrīnas un tiesu prakses atziņām.

Promocijas darbā pamatā tiek aplūkota Tiesas judikatūra, kā arī dalībvalstu augstāko un konstitucionālo tiesu judikatūra. Attiecībā uz dalībvalstu zemāko tiesu instanču nolēmumiem pastāv piekļuves problēma, proti, tie pamatā netiek publicēti, vai arī tiek publicēti dalībvalsts valodā. Ņemot vērā valodu daudzveidību ES ietvaros, iepazīties ar tiem praktiski nav iespējams. Turklāt, bieži vien būtiskākie juridiskie jautājumi nonāk līdz valstu augstāko instanču tiesām vai arī uzreiz valstu konstitucionālajās tiesās.

Izmantojamā literatūra (grāmatas un raksti plaša spektra zinātniskajos žurnālos) pamatā ir angļu un franču valodā, jo darbā pētītie jautājumi Latvijā apskatīti ļoti minimāli. Darbā izmantotie avoti, tika iegūti, veicot izpēti darbu *Rīgas Juridiskās augstskolas, Latvijas Universitātes, Oksfordas Universitātes, Parīzes X Universitātes, Eiropas Savienības Tiesas, Florences Universitātes Institūta un Ņujorkas Universitātes* bibliotēkā.

Autore ļoti novērtē un pateicas par viņai doto iespēju pusgadu pavadīt Parīzes X universitātē apmaiņas programmas ietvaros. Iegūtā pieredze, tai skaitā ES tiesību kursa apguve minētajā universitātē, ir ļāvusi paskatīties uz pētāmo priekšmetu no cita skatpunkta, dzirdēt dažādus viedokļus un pilnvērtīgāk pievērsties literatūras atlasei (materiālu vākšanai).

Autorei pētāmo jautājumu labāk palīdzēja izprast praktiskais darbs Latvijas tiesu sistēmā (Administratīvajā apgabaltiesā un Latvijas Republikas Augstākajā tiesā), kā arī pašreizējais darbs Tieslietu ministrijas Eiropas Savienības Tiesas departamentā, pārstāvot Latviju Tiesā. Tas ļāva autorei gūt pietiekošu praktisku ieskatu ES tiesību piemērošanā gan no dalībvalsts tiesas perspektīvas, gan arī no ES tiesību skatpunkta, plaši izmantojot un analizējot Tiesas nolēmumus.

Jebkurā gadījumā darbā paustais viedoklis pilnībā ir uzskatāms par autores personīgo viedokli un nav saistāms ar darba vietas viedokli.

I. nodaļa. Tiesību normu kolīziju risināšanas vispārējā metodoloģija

1. Kolīziju vēsture Eiropas Savienības tiesību tvērumā

Pirms runāt par jēdziena „tiesību normu kolīzija” izpratni mūsdienās, ir vērts ieskatīties kolīziju fenomena vēsturiskajā attīstībā Eiropas Savienības tiesību prizmā.

1.1. Kolīziju piemēri romiešu tiesībās

Jau apstākļi, ka vārdam „kolīzija” ir latīņu valodas izcelsme, liek aplūkot romiešu tiesību pienesumu tiesību normu kolīziju izpratnei kā analīzes loģisku sākumpunktu.

Romiešu pasaules izpratnes pamatā bija vispasaules impērijas koncepcija. Dažādu tiesību sistēmu loma strīdu izšķiršanā pēc būtības tika ierobežota ar kompetences vertikālās dalīšanas atzīšanu. Vietējo tiesību normas attiecīgi varēja būt nozīmīgas tikai vietējo strīdu izšķiršanā. No romiešu tiesību perspektīvas, tiesību (sistēmu) konflikti bija *ab initio* neiespējami: romiešu universālums pieprasīja teritoriju integrāciju impērijas sastāvā, bet ne cieņu pret citiem cilvēkiem, to grupām, valstīm un tiesību sistēmām. Romiešu tiesību koncepcija bija universāla, absolūta, unitāra. Līdz ar to netika pieļauta situācija, kurā taisnība varētu būt panākta, piemērojot ārvalstu tiesību kārtību.⁸ Minētais attiecas uz romiešu tiesību mijiedarbību ar ārvalstu tiesību sistēmām.

Romiešu tiesības pašas par sevi bija ļoti daudzveidīgas, aptverot vairākus tiesību avotus – paražas (*mores*) (tika atzītas par tiesību avotu tikai, ja nebija rakstīto tiesību, kas regulēja konkrētu jautājumu), likumus (*leges*), *ius civile*, maģistrātu tiesības (*ius honorium*) (viena no to funkcijām bija atbalstīt, papildināt un uzlabot *ius civile*), valdnieka (imperatora, monarha) rīkojumus un juristu viedokļus.⁹ Mūsu ēras 426. gadā bija pat izdots speciāls likums, kas regulēja juristu darbības nozīmi tiesu praksē, un saskaņā ar šo likumu tikai piecu juristu viedokļi bija saistoši tiesai. Viens no tiem bija Modestīns, kurš bija arī viens no juristiem, kuru atziņas atrodamas Justiniāna Digestās.¹⁰ Ārvalstnieku tiesiskās

⁸ Mills A. The Private History of International Law. International and Comparative Law Quarterly, vol. 55, January 2006, p. 5.

⁹ Омельченко О. А. Римское право. Москва: Изд. Эксмо, 2004, с. 29-38.

¹⁰ Там же, с.37.

attiecības regulēja *ius gentium*, kas pēc būtības bija *ius civile* bez tā formālajiem aspektiem un ar kosmopolītiskāku skanējumu¹¹ (mūsdienu starptautisko tiesību konceptuālo un terminoloģisko iedīgli dažkārt atvasina no šiem diezgan atšķirīgajiem pirmsākumiem).¹²

Modestīns ir arī autors Digestās atrodamajai kolīziju risināšanas metodei, kas tiek piemērota arī mūsdienās. Digestu 4. daļas *De constitutionibus principum* 4. punkts noteica, ka vēlāk pieņemtajiem likumiem ir lielāka nozīme, nekā tiem, kas bija agrāk (iepriekš)¹³ – „*Modestinus libro secundo excusationum Ahi metagenesterai diataceis isxuroterai twn pro autwn eisin* (grieķu valoda)”.¹⁴

Romiešu tiesībās tika atzīts, ka valsts noteiktās tiesības (atšķirībā no dabiskajām tiesībām) var mainīties, tas notiek vai nu ar tautas piekrišanu (klusuciešot), vai arī ar citu – vēlāk pieņemtu likumu.¹⁵

No minētā izriet, ka klasiskajās romiešu tiesībās, ņemot vērā šīs tiesību sistēmas universālo un unitāro raksturu, netika runāts par kolīzijām ar kādas citas tiesību sistēmas normām. Romiešu tiesību sistēmā kolīzijas nav bieža parādība, jo risinājums (kolīziju norma) noteikta tikai kolīzijai starp jaunākajām un vecākajām normām vienas tiesību sistēmas ietvaros.

Corpus iuris tieši nerisina konfliktus starp dažādām laicīgām tiesībām, jo Justiniāna laikā gandrīz visi tie, kuri dzīvoja Romas impērijā, bija tās pilsoņi, tāpēc šāds jautājums neradās.¹⁶ Situācija mainījās ar viduslaiku pilsētu izveidošanos Eiropā. Attīstoties tirdzniecībai un ekonomiskajām attiecībām starp tām, bija nepieciešams vienots regulējums – vairs nepietika ar vietējām tiesībām. Ekonomiskais uzplaukums noteica sarežģītākas civilās attiecības, pieauga vajadzība pēc romiešu tiesībām.¹⁷

¹¹ Freeman M. D. A. Lloyd's Introduction to Jurisprudence. 8th edition. London: Sweet & Maxwell, 2008, p. 99.

¹² Moreau-Reibel J. Le droit de société interhumaine et le "jus gentium": essai sur les origines et le développement des notions jusqu'à Grotius. Recueil des Cours, vol. 77, 1950, pp. 481-500.

¹³ Памятники Римского права. Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва: Изд. Зерцало, 1997, с. 169.

¹⁴ <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/d-01.htm#4> (skatīts 2010. gada 14. martā)

¹⁵ Омельченко О. А. Римское право. Москва: Изд. Эксмо, 2004, с. 29.

¹⁶ Stein P. Roman Law in European history. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 72; Honoré T. Justinian's Digest: Character and Compilation. Oxford: Oxford University Press, 2010.

¹⁷ Osipova S. Viduslaiku tiesību spoguļis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 237. lpp.

Līdzīgs process notika arī XX. gadsimta piecdesmitajos gados, kad Eiropā radās nepieciešamība pēc vienota regulējuma, lai veicinātu ekonomisko attīstību. Līdz ar to romiešu un Savienības tiesības vieno to būtiskā loma ekonomiskās attīstības veicināšanā.

Runājot par romiešu tiesībām un kolīzijām, būtu jāmin tāds romiešu tiesību komentētājs kā Bartolus (XIV. gs.), kurš uzrakstīja izsmeļošu komentāru par visām *Corpus iuris* daļām. Pateicoties viņam, romiešu tiesību (*civil law* – angļu valoda) izpēte ir kļuvusi mazāk akadēmiska un vairāk orientēta uz tā laika (XIV. gs.) juridiskajām problēmām. Bartolus pētīja dažādu tiesību (normu) kolīzijas: starp romiešu tiesībām (*civil law* – angļu valoda) un vietējām tiesībām (*local law* – angļu valoda) (ar tām domātas Itāļu pilsētvalstu tiesības), starp vienām vietējām tiesībām un citām vietējām tiesībām, kā arī starp civiltiesībām (romiešu tiesībām) un kanoniskajām tiesībām.¹⁸

Pētot kolīziju starp Venēcijas paražu un romiešu tiesību normu, viņš nonāca pie secinājuma, ka Justiniāna tiesības var atzīt par spēcīgāku neesošu tādu paražu, kas pastāvēja tajā laikā. Tajā pašā laikā bija iespējams arī pierādīt, ka vēlāka paraža ir laba pat tad, ja tā nonāk kolīzijā ar Justiniāna tiesībām (Romas imperatori pieļāva, ka konfliktējoša paraža var pastāvēt kā privilēģija). Konkrētajā gadījumā Venēcijas iedzīvotāji zināja savas vajadzības labāk. Taču Bartolus pievienojās viedoklim, ka vietējie likumi jāinterpretē atbilstoši metodēm, kas ir noteiktas *ius commune*, tādā veidā, lai tie pēc iespējas būtu saskaņā ar *ius commune*.¹⁹

Šī atziņa ir piemērojama arī Savienības tiesību un dalībvalstu tiesību konflikta gadījumā, proti, pēdējās pēc iespējas jāinterpretē tā, lai tās saskan ar ES regulējumu. Tajā pašā laikā ir jāņem vērā arī būtiskas sistēmiskās atšķirības. Romiešu tiesības, kā jau tika iepriekš norādīts, balstījās uz Romas unitārismu un ekskluzivitāti. Eiropas Savienība, turpretim, balstās uz mijiedarbību un dialogu ar dalībvalstu tiesībām un tiesām. Lai gan Tiesas judikatūrā dažkārt arī ir atrodama līdzīgi vienpusēja attieksme kā romiešu tiesībās,

¹⁸ Stein P. Roman Law in European history. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, pp.71-72; sk. arī Stein P. G. Bartolus, the Conflict of Law and the Roman Law. In: Multum non multa: Festschrift für Kurt Lipstein aus Anlass seines 70. Geburtstages. Heidelberg; Karlsruhe: Müller, Juristischer Verl, 1980, pp. 251-258; Hatzimihail N. E. Bartolus and the Conflict of Laws. *Revue Hellenique de Droit International*, vol. 60, 2007, pp. 11-79.

¹⁹ Stein P. Roman Law in European history. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, pp. 71-72.

dalībvalstu augstākās un konstitucionālās tiesas ir parādījušas lielu normatīvu patstāvību, kā rezultātā sākotnēji vienpusējā pieeja pakāpeniski pārveidojās par dialogu.

1.2. Kolīziju risināšana *sui generis* veidojumā: Padomju Sociālistisko Republiku Savienības piemērs

Lai gan bieži vien ES tiek pasniegta kā pilnīgi unikāls veidojums, vēsturē ir atrodamī arī citi starptautisko tiesību veidojumi ar *sui generis* dabu. Kā piemēru var minēt Britu nāciju sadraudzību (*British Commonwealth of Nations* – angļu valoda, *Commonwealth des Nations britanniques* – franču valoda). Kā ir norādījis franču profesors Šarls Ruso (*Charles Rousseau*), definējot minētās sadraudzības statusu no starptautisko tiesību viedokļa, ir jāatmet visi skaidrojumi, kas mēģina šo valstu grupu pieskaitīt klasiskajai unitāra vai federatīva tipa asociācijai.²⁰

Kā *sui generis* veidojumu Ruso min arī Padomju Sociālistisko Republiku Savienību (turpmāk – PSRS).²¹ Neskatoties uz daudzām ideoloģiskajām atšķirībām starp ES un PSRS, atrodamas arī kopīgas iezīmes no tiesiski strukturālā viedokļa. Viens no Eiropas valstu ekonomiskās un politiskās apvienošanās faktoriem ir kopīgā tiesiskā kultūra, kuru visās Eiropas valstīs (vairāk izteikts uz kontinenta un mazāk – Anglijā) ietekmēja Romiešu tiesības.²² Viens no PSRS izveidošanas iemesliem varētu būt vienotu padomju sociālistisko tiesību noteikšana visu šajā savienībā iekļauto republiku teritorijā. Padomju Savienībā līdzīgi kā Eiropas Savienībā pastāvēja divlīmeņu tiesību sistēma: republiku tiesību sistēmas un Vissavienības tiesību sistēma.

Par tiesību avotiem tajās atzina likumus, kurus iedalīja konstitucionālos jeb pamatlikumos (nosaka sabiedrisko un valsts iekārtu, valsts varas un pārvaldes orgānus, to kompetenci, pilsoņu tiesības un pienākumus, vēlēšanu sistēmu un citus svarīgākos institūtus valstī) un parastos likumos. Likumus atkarībā no tā, vai tos izdevušas PSRS, savienoto vai autonomu republiku augstākās padomes, iedalīja vissavienības, savienoto un autonomu republiku likumos.²³

²⁰ Rousseau C. *Droit International Public*. Reueil Sirey, Paris, 1953, p. 133.

²¹ *Ibid*, p. 136.

²² *Право Европейского Союза*. Ред. Кашкин С.Ю. Москва: Изд. Юристь, 2002, с. 60.

²³ Millers V., Meļķis E. (Zin.red.) *Padomju tiesības*. Rīga: Zvaigzne, 1978, 23. lpp.

Likumiem tuvu pastāvēja normatīvie dekrēti, kurus izdeva PSRS Augstākās Padomes Prezidijs, savienoto un autonomo republiku augstāko padomju prezidiji. Šie dekrēti pēc savas būtības līdzīgi Latvijas Republikas Satversmes 81. panta²⁴ kārtībā izdotajiem Ministru kabineta noteikumiem. Minētos dekrētus izdeva Augstākās padomes sesiju starplaikā, ar tiem grozīja vai papildināja spēkā esošos likumus, tie obligāti bija jāiesniedz tuvākajā sesijā Augstākajai padomei apstiprināšanai.²⁵

PSRS pastāvēja arī likumpakārtotie normatīvie akti, kā, piemēram, PSRS Ministru Padomes un savienoto un autonomo republiku ministru padomju lēmumi un rīkojumi, ministru un citu resoru vadītāju pavēles un instrukcijas u.c.²⁶ Pie padomju tiesību avotiem minētas arī paražu tiesības (vienlaicīgi gan arī ar piebildi, ka tie neieņem būtisku vietu un piemērojamas tikai retos gadījumos), kā arī normatīvie līgumi (līgumi valsts ietvaros un starptautiskie līgumi).²⁷ Interesants institūts padomju tiesībās bija tā saucamie likumdošanas pamati. Tie noteica attiecīgo sabiedrisko attiecību tiesiskās regulēšanas vispārīgos principus. Tie ir Vissavienības akti, ko izdod PSRS Augstākā Padome, saskaņā ar kuriem savienotajās republikās izdod atbilstošus kodeksus vai likumus.²⁸ Likumdošanas pamatu normas konkretizē savienoto republiku likumus.²⁹

Šie likumdošanas pamati zināmā mērā atgādina Eiropas Savienības direktīvas, kuras adresētas dalībvalstīm, nevis privātpersonām, un kuras atbilstoši mērķim tiek ieviestas nacionālajā tiesību sistēmā. Padomju Savienībā tika uzskatīts, ka augstākais juridiskais spēks ir PSRS likumiem, tas nozīmēja, ka, pastāvot kolīzijai starp PSRS likumu (ar kuru realizēta PSRS izņēmuma vai PSRS un savienoto republiku kopīgā kompetence) un republikas likumu, spēkā ir Vissavienības likums.³⁰

Faktiski tādu pašu principu – ES tiesību pārākuma principu pār dalībvalstu tiesībām – nodibinājusi savā praksē arī Tiesa *Costa pret ENEL* lietā, ko gan nav viennozīmīgi

²⁴ Šis pants ir izslēgts ar 2007. gada 3. maija likumu “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. LR likums: Latvijas Vēstnesis, 2007. 17. maijs, nr. 79.

²⁵ Millers V., Meļķis E. (Zin.red.) Padomju tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1978, 23. lpp.

²⁶ Turpat, 24. lpp.

²⁷ Meļķis E. (Zin.red.) Padomju tiesības. Shēmas. Rīga: Zvaigzne, 1985, 19. lpp.

²⁸ Millers V., Meļķis E. (Zin.red.) Padomju tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1978, 26. lpp.

²⁹ Plotnieks A. Padomju sociālistiskās tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1975, 228. lpp.

³⁰ Turpat, 199. lpp.

pieņēmušas un atbalstījušas dalībvalstu nacionālās tiesas.³¹ Būtiskākā atšķirība ir vērojama konstitucionālajā aspektā, jo ES neizslēdz dalībvalstu valstiskumu starptautisko un konstitucionālo tiesību izpratnē. Tādēļ, lai gan ir vērojami salīdzināmi procesi normu radīšanā un piemērošanā, priekšroku dodot ES tiesībām, ES tiesību pārākumu, tiešo piemērojamību un efektivitāti var balansēt nacionālo tiesu prasība ES tiesībās ievērot būtiskākos nacionālo konstitucionālo tiesību principus un normas. Atzīstot nacionālo tiesību sistēmu būtiskākos elementus par ES tiesībām pielīdzināmu vērtību, kolīziju risināšanas metodes var ņemt vērā niansētāko (un attiecīgi sarežģītāko) normu mijiedarbības modeli.

2. Kolīzijas jēdziens

Lai meklētu risinājumus problēmām, kas ir saistītas ar kolīziju risināšanu, ir jāizprot kam tieši risinājumi tiks meklēti, proti, ir jādefinē kolīzijas jēdziens.

Vārdam „kolīzija” ir latīņu valodas izcelsme, proti, latīņu valodā darbības vārds *laedere* nozīmē „sist”, „ievainot”, bet ar piedēkli *con-*, rodas darbības vārds *collidere* ar nozīmi „saistīties kopā”, „sadurties”. Tātad no tā atvasinātais lietvārds *collisio* ir tulkojams kā „sadursme”.³²

Profesors Jurijs Tihomirovs (*Юрий Александрович Тихомиров*) piedāvā visai plašu juridiskās kolīzijas definīciju, ar to saprotot pretrunu starp esošo tiesisko kārtību un nolūkiem vai darbībām, lai to izmainītu. Viņaprāt, tradicionālā definīcija, ka juridiskā kolīzija ir normu sadursme, nezūd, taču no vienīgās un universālās tā pārtop par vienu no šī jēdziena (šīs definīcijas) aspektiem. Juridiskā kolīzija pēc viņa domām izpaužas kā: 1) tiesisko uzskatu un pozīciju krasas atšķirības, 2) tiesību aktu un normu sadursme tiesību sistēmas iekšienē (gan nozaru, gan federālajā aspektā), 3) prettiesiska publiskās varas darbība, starp valsts un citām institūcijām un orgāniem, 4) dažādu valstu tiesību normu

³¹ Plašāk par Tiesas un dalībvalstu tiesu viedokli šajā jautājumā skat. šī promocijas darba trešajā nodaļā.

³² Rudevskis J. Eiropas Kopienu (Eiropas Savienības) tiesību un Latvijas tiesību normu kolīziju novēršana pamattiesību jomā. Konstitucionālās politikas semināra „Bīriņi 2006” materiālu krājums. Rīga: Publisko tiesību institūts, 2006, 32. lpp.

nesaskaņas (atšķirības), 5) starpvalstu strīdi un pretrunas starp valsts un starptautisko tiesību normām.³³

No profesora minētajiem juridiskās kolīzijas aspektiem šā darba kontekstā būtisks ir otrais un piektais aspekts, proti, attiecību mijiedarbība starp ES tiesībām, kas vienlaicīgi veido gan valsts tiesību sistēmas daļu, gan starptautisko tiesību daļu, no vienas puses, un valsts iekšējām tiesībām, no otras puses.

Valsts tiesību sistēmas ietvaros tiesību normu kolīzija nozīmē situāciju, kurā lietas faktisko sastāvu pilnībā vai daļēji regulē (aptver) divas vai vairākas tiesību normas, kuru tiesiskie sastāvi daļēji sakrīt, un viena konkurējošā norma izslēdz citas piemērošanu,³⁴ vai citiem vārdiem – situāciju, kad vairāku tiesību normu tiesiskie sastāvi pilnīgi vai daļēji pārsedzas, jo aptver vienus un tos pašus faktiskos apstākļus.³⁵ Ja abas tiesību normas paredz vienādas tiesiskās sekas, tad kolīzija problēmas nesagādā (šādus gadījumus sauc par šķietamo kolīziju³⁶, tiesību normas viena otru papildina³⁷), ja tiesiskās sekas viena otru izslēdz, tad var piemērot tikai vienu tiesību normu.³⁸

Starptautisko tiesību kontekstā ir bijušas debates par kolīzijas jēdzienu. Piemēram, Vilfreds Dženks (*Wilfred Jenks*) nošķir kolīziju no tā saucamās novirzes (*divergence* – angļu valoda), norādot, ka novirzes starp tiesību normām, kas regulē to pašu vai saistīto priekšmetu, pašas par sevi neveido kolīziju. Kolīzija tiešas nesavienojamības nozīmē rodas tikai tad, kad vairāku (starptautisko) līgumu puse nevar vienlaicīgi izpildīt pienākumus, kas izriet no šiem līgumiem.³⁹ Tas būs pamatā tādu tiesību instrumentu, kas nosaka

³³ Тихомиров Ю. А. Коллизионное право. Учебное и научно-практическое пособие. Москва. 2000, с. 43.

³⁴ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Zvērināts advokāts Jānis Neimanis, 2004, 163. lpp.

³⁵ Larenz K., Canaris C.-W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Berlin Heideberg: Springer-Vetlag, 1995, S.87; Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. Grām.: Meļķis E.(Zin.red.) Juridiskās metodes pamati – 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 96. lpp.

³⁶ Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. Grām.: Meļķis E.(Zin.red.) Juridiskās metodes pamati – 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 97. lpp.

³⁷ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Zvērināts advokāts Jānis Neimanis, 2004, 168. lpp.

³⁸ Larenz K., Canaris C.-W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Berlin Heideberg: Springer-Vetlag, 1995, S. 87.

³⁹ Jenks W. The Conflict of Law-Making Treaties. 30, British Yearbook of International Law, 1953, pp. 425-426.

objektīva derīguma normas, gadījumā, kuri atšķiras no instrumentiem, kas ietver sevī dažādu pušu nošķiramus pienākumus. Dženksa ieskatā kolīzija nepastāv, ja pienākumi saskaņā ar vienu instrumentu ir striktāki, bet ir savietojami ar pienākumiem saskaņā ar citu instrumentu, vai arī, ja ir iespējams izpildīt pienākumus saskaņā ar vienu instrumentu, atturoties no privilēģijas vai rīcības brīvības, ko piešķir cits instruments.⁴⁰

Karls (*Karl*) arī kolīziju definējis līdzīgi, kā situāciju, kad: „divi (vai vairāki) līgumu instrumenti satur pienākumus, kas nevar tikt izpildīti vienlaicīgi”.⁴¹

Autores ieskatā, meklējot veidus kolīziju risināšanai, pieņemamāka šķiet plašāka kolīzijas izpratne, nevis tikai tās saistība ar diviem savstarpēji izslēdzošiem pienākumiem. Plašākas izpratnes piemērošana ir saistāma ar tiesību lomu un funkcijām sabiedrībā ar to, ka tiesību normas nebalstās tikai un vienīgi uz pienākumiem un sankcijām, kā arī ar mūsdienās pastāvošo tiesību sistēmu daudzveidību (skat. promocijas darba otrās nodaļas 1.2. apakšnodaļu).

Šādu plašāku izpratni piedāvā profesors Jūsts Pauvelins (*Joost Pauwelyn*). Viņš uzskata, ka divas tiesību normas nonāk kolīzijā, ja viena veido citas pārkāpumu (ir radījusi vai var radīt citas normas pārkāpumu). Ar vārdu „pārkāpums” tiek saprasta arī nesavienojamība un nesaderība. Konkretizējot kolīzijas jēdzienu, viņš norāda, ka viena starptautisko tiesību norma var pārkāpt citu normu divos veidos: 1) pati par sevi, vienkārši ar tās rašanos vai arī 2) piešķirot noteiktas tiesības vai uzliekot pienākumus, kurus izmantojot vai izpildot, tiks pārkāpta cita.⁴²

⁴⁰ Jenks W. The Conflict of Law-Making Treaties. 30, British Yearbook of International Law, 1953, p. 451; skat. arī Marceau G. Conflict of Norms and Conflict of Jurisdictions: the Relationship between WTO Law and Agreements and Other Treaties. Journal of World Trade, vol. 35. 2001, pp. 1081, 1082-1086; Marceau G. WTO Dispute Settlement and Human Rights. European Journal of International Law, vol. 13, 2002, pp. 753, 791-794.

⁴¹ Karl W. Conflicts Between Treaties. In: Bernhardt R. (ed.) Encyclopedia of Public International Law. Amsterdam: North-Holland. Vol.VII, 1984, p. 468.

⁴² Pauwelyn J. Conflict of Norms in Public International Law. How WTO Law Relates to Other Rules of International Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, pp. 175-176; skat. arī Vranes E. The Definition of „Norm Conflict” in International Law and Legal Theory. European Journal of International Law, vol. 17, 2006, p. 395; Vranes E. Trade and the Environment: Fundamental Issues in International Law, WTO Law, and Legal Theory. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Pastāv viedoklis, ka uz jautājumu, kas ir kolīzija, var atbildēt no divām perspektīvām: no konkrētās tiesību normas (regulējamā) priekšmeta vai no tiesību subjektu loka, kuram tiesību norma ir saistoša. Vīnes Konvencija par starptautisko līgumu tiesībām⁴³, piemēram, izvēlas pirmo perspektīvu. Vienlaikus varētu rasties problēmas ar regulējumā priekšmeta noteikšanu un līdz ar to – ar kolīzijas noteikšanu.⁴⁴

Šajā jautājumā Vīrdags (*Vierdag*) atzīmēja, ka minētajā konvencijā noteiktais priekšnoteikums, ka instrumentiem jāattiecas uz vienu un to pašu priekšmetu, varētu izrādīties sarežģīts teorijā, bet ne tik sarežģīts praksē. Viņaprāt, „ja vienlaicīga divu tiesību normu piemērošana vienam faktam vai darbību kopumam noved pie nesavienojamiem rezultātiem, var droši apgalvot, ka vienādības tests ir izpildījies”.⁴⁵

Šādam viedoklim ir piekritusi arī pētnieku grupa no Starptautisko tiesību komisijas, norādot, ka kritērijs par regulējamā priekšmeta sakritību jau uzskatāms par izpildītu, ja divas tiesību normas (vai normu kopumi) ir piesaukti attiecībā uz vienu lietu (jautājumu), vai, citiem vārdiem, interpretācijas rezultātā vairāki līgumi norāda uz dažādiem virzieniem to piemērošanā attiecībā uz pusēm.⁴⁶

Autores ieskatā šī plašākā kolīzijas jēdziena izpratne, kas pastāv starptautiskajās tiesībās, vairāk atbilst šajā darbā pētāmo kolīziju lokam, nekā valsts tiesībās pastāvošā izpratne, kas ir cieši saistīta ar vienas no kolīzijā nonākušajām normām pilnīgu izslēgšanu. Tas galvenokārt ir saistīts ar to, ka konkrētajā gadījumā pastāv starpsistēmu kolīzijas, un viens no būtiskiem līdzekļiem, ko piedāvā ES tiesības, ir ES tiesību normu netiešās iedarbības piemērošana, kas tiek plašāk skaidrota promocijas darba trešajā nodaļā, un kuras rezultātā faktiski var tikt vienlaicīgi piemērotas abas – gan dalībvalsts, gan ES tiesību normas.

⁴³ Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām: starptautisks documents, Latvijas Vēstnesis, 2003. 3. aprīlis, nr. 52.

⁴⁴ International Law Commission. Report of the Study Group of the ILC, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from Diversification and Expansion of International Law. UN Doc A/CN.4/L.682, p.17.

⁴⁵ Vierdag E.W. The Time of the Conclusion of a Multilateral Treaty: Article 30 of the Vienna Convention on the Law of Treaties and Related Provisions. British Yearbook of International Law, vol. 59. 1988, p. 100.

⁴⁶ International Law Commission. Report of the Study Group of the ILC, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from Diversification and Expansion of International Law. UN Doc A/CN.4/L.682, p. 18.

3. Kolīziju risināšanas modeļi

Kolīziju risināšanas pamatā ir kolīziju normas, tas ir, normas, kas nosaka konkrētajā gadījumā piemērojamo likumu.

Kolīziju normas atšķiras atkarībā no tā, vai pretrunā esošas (kolidējošas) tiesību normas pieder pie vienas vai vairākām tiesību sistēmām. Ņemot vērā šo sadalījumu, var izšķirt: 1) kolīzijas vienas tiesību sistēmas (valsts, starptautiskās) ietvaros un 2) kolīzijas starp dažādu tiesību sistēmu tiesību normām.

Tiesību sistēmas var sadalīt divās lielās kategorijās – valstu tiesību sistēmas un starptautisko tiesību sistēma, ko, savukārt, ņemot vērā regulējamo nozari (piemēram, jūras tiesības, vides tiesības, kosmosa tiesības), ģeogrāfisko (reģionālo) principu (Eiropas, Āfrikas), piederību pie kādas starptautiskās organizācijas (Apvienoto Nāciju Organizācijas, Pasaules Tirdzniecības Organizācijas) utt., var sadalīt vēl citās apakšsistēmās.

Autores ieskatā ir nepieciešams īsuma apskatīt minēto kolīziju risināšanas metodes, lai vēlāk, apskatot ES tiesību sistēmas būtību un īpatnības, varētu izmantot kādas no tām, meklējot risinājumus kolīzijām starp ES un valsts tiesību normām.

3.1. Kolīziju risināšana vienas tiesību sistēmas ietvaros

Kolīziju starp vairākām pie vienas tiesību sistēmas piederošajām tiesību normām risināšanas pamatā ir tiesību normu hierarhija.

Vispārējā tiesību normu kolīziju doktrīna aplūko visus strīdīgus normu piemērošanas gadījumus, gan horizontālus, gan vertikālus konfliktus. Visos gadījumos kolīzijas norma nosaka piemērojamo tiesību normu starp kolīzijā nonākušajām normām. Vertikālo kolīziju gadījumā viena tiesību norma vai institūcija, kas regulē vienu un to pašu jautājumu, tiek nostādīta augstākā pozīcijā. Dažāda temata tiesību normu kolīzijas sauc par materiāliem (*substantive* – angļu valoda) konfliktiem. Šādas kolīzijas pastāv valsts iekšējās tiesībās, kad pārklājas divi tiesību institūti, piemēram, kompensācija, pamatojoties uz līgumu vai deliktu.⁴⁷

⁴⁷ Schmid C. Vertical and Diagonal Conflicts in the Europeanisation Process: Preliminary Thoughts on a Methodological Reconstruction of the Interface between European and National Law on a Conflict of Laws

Lielajā tiesību normu skaitā, kas veido tiesību sistēmu, hierarhija veido strukturēšanu, tādējādi palielinot attiecīgās sistēmas stabilitāti un paredzamību. Abstraktajā nozīmē hierarhija tiesību kontekstā apraksta attiecības starp dažādām pastāvošām normām. Šādas hierarhijas izveidošanas mērķis un parametri var atšķirties. Relatīvi vienkāršs iemesls hierarhijas noteikšanas mērķim ir kolīziju atrisināšana starp dažādām konkurējošām normām, kuras būtu piemērojamas identiskā situācijā, taču katras normas piemērošana var novest pie dažādām sekām. Nepārprotamākais kritērijs hierarhijas noteikšanai ir tas, ka viena norma tiek pieņemta uz citas normas pamata. Šādā kolīzijas gadījumā pēdējā prevalēs pār pirmo. Otra hierarhijas funkcija ir garantēt, lai normas tiktu pieņemtas un būtu konkrētās tiesību sistēmas fundamentālo principu ietvaros.⁴⁸

Hierarhiskās saistības pamatā ir juridiskā spēka kritērijs, respektīvi, tā norma, kurai ir lielāks juridiskais spēks, prevalē pār citu. Juridisko spēku, savukārt, nosaka divi faktori: objekta izcelšanās avots un procedūra, kādā konkrētais objekts tiek pieņemts, izdots, rodas un tml.⁴⁹

Normatīvā tiesību akta (kā viena no tiesību avotu viediem) juridisko spēku nosaka tas, kādu vietu politiskajā sistēmā ieņem institūcija, kura to ir izdevusi, papildus ņemot vērā tā pieņemšanas kārtību.⁵⁰ Turklāt, tiesību akta juridisko spēku dažreiz var ietekmēt ne tikai tā pieņemšanas kārtība, bet arī kārtība, kādā tiek izdarīti grozījumi.⁵¹

Austriešu tiesību pētnieks Hanss Kelzens (*Hans Kelsen*), kurš ir uzskatāms par tiesību normu hierarhijas jēdziena autoru (pamatlicēju),⁵² uzskatīja, ka katra tiesību norma izriet no citas normas. Tiesību sistēmu veido normu kopums – to koordinēta un subordinēta

Basis. In: Joerges C. and Gerstenberg O. Private Governance, Democratic Constitutionalism and Supranationalism. Luxembourg: European Commission COST A 7 EUR 18340, 1998, p. 187.

⁴⁸ Bieber R., Salomé I. Hierarchy of Norms in European Law. *Common Market Law Review*, vol. 33, 1996, pp. 909-910.

⁴⁹ Iļjanova D. Vispārējot tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 60. lpp.

⁵⁰ Jelāgins J. Normatīvie akti un to hierarhija. *Jurista Vārds*, 1998. 29. janvāris, nr.3.

⁵¹ Pleps J. Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors *Hanss Kelzens* un mūsdienas (II). *Likums un Tiesības*, 2007, 9.sēj., nr.3, 89.lpp.

⁵² Pastāv viedoklis, ka normatīvo tiesību aktu hierarhijas pamatā esošās idejas bija pazīstamas un plaši akceptētas jau pirms Hansa Kelzena. Tomēr profesors Kelzens savā darbā tās sakopoja vienotā sistēmā – piramīdā un izteica pamatojumu, kādēļ pastāv šī normatīvo tiesību aktu piramīda. Pleps J. Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors *Hanss Kelzens* un mūsdienas (I). *Likums un Tiesības*, 2007, nr.2, 49.lpp.

vienība. Dažādu normu hierarhija, ko dažkārt sauc par pakāpienveidīgo tiesību koncepciju, veido tiesisko iekārtu, kuras juridiskais pamats ir tā sauktā pamatnorma (*Grundnorm* – vācu valoda), kas ir visaugstākā tiesiskās iekārtas pakāpe.

Nacionālās tiesiskās iekārtas (tiesību sistēmas) pamatā ir konstitūcija, kas ne tikai noteic valsts varas uzbūvi, bet lielā mērā tai sekojošo likumu saturu. Vispārējās normas, kuras noteic likumdevējs vai kuras izriet no paraduma, veido nākamo līmeni. Zemākā pakāpe ir individuālās normas, ar kurām Kelzens saprot tiesas lēmumus un administratīvus rīkojumus.⁵³ Pēdējie uzskatāmi par tiesību piemērošanas aktiem, tiem nepiemīt vispārsaistošs raksturs.

Latvijā tiesību normu hierarhija nepārprotami izriet no Satversmē nostiprinātiem konstitucionāliem principiem. Tā kā Satversme balstās uz sava laika konstitucionālās teorijas atziņām, ir pamats šādam uzskatam: Satversmē ir ietverts gan konstitūcijas pārākuma princips, gan likumdevēja izdoto aktu pārākums pār speciālā deleģējuma kārtībā izdotiem normatīvajiem tiesību aktiem.⁵⁴

Satversmes augstākais spēks ir atvasināms nevis no Satversmes 85.panta 1996.gada redakcijas, bet gan no Satversmes ievadteikuma. Tā kā „Latvijas tauta savā brīvi vēlēta Satversmes Sapulcē ir nolēmusi sev šādu valsts Satversmi”, tad ir tikai loģiski, ja šī Satversme ir augstākā juridiskā spēka normu apkopojums.⁵⁵

Arī, piemēram, Vācijā līdzīgi kā Latvijā Pamatlikums atrodas tiesību normu hierarhijas virsotnē, un tam seko likumi, izpildvaras noteikumi un tad pārēji tiesību akti.⁵⁶

Kolīziju risināšanas normas Latvijā atspoguļotas normatīvajos aktos – likuma *Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministri kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību*⁵⁷ 8. pantā un Administratīvā procesa likuma⁵⁸ 15. pantā.

⁵³ Broks J. Tiesības filozofija. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004, 253. lpp.

⁵⁴ Pleps J. Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors *Hanss Kelzens* un mūsdienas (II). *Likums un Tiesības*, 2007, nr.3, 92. lpp.

⁵⁵ Turpat.

⁵⁶ Youngs R. *Sourcebook on German Law*. London: Cavendish Publishing Limited. 1998, p. 4.

⁵⁷ Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministri kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību: LR likums: *ZINOTĀJS*, 1994. nr. 13.

⁵⁸ Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14.novembris, nr. 164.

Pirmā kolīzijas risināšanas metode ir tradicionāli izteikta šādā formulējumā – *lex superior derogat legi inferiori*. Šī kolīziju norma ir paredzēta likuma *Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību* 8. panta pirmajā daļā. Šī ir hierarhiski visaugstākā kolīziju norma, kas paredz pirmo paņēmienu, kā jānosaka prioritātes kārtība starp kolidējošām normām, kas pamatojas uz tiesību normu hierarhiju.⁵⁹

Kolīziju risināšanas normas starp vienāda juridiskā spēka tiesību normām ir noteiktas minētā panta otrajā un trešajā daļā. Proti, ja konstatēta pretruna starp vienāda juridiska spēka normatīvajiem aktiem, spēkā ir jaunākais normatīvais akts. Savukārt, ja konstatēta pretruna starp normatīvajos aktos ietvertajām vispārējām un speciālajām tiesību normām, vispārējā tiesību norma ir spēkā tiktāl, ciktāl to neierobežo speciālā tiesību norma.

Administratīvā procesa likums nedaudz precizē un arī papildina minētos kolīzijas risināšanas principus. Proti, tā 15. panta devītā daļa noteic, ka, ja konstatē pretrunu starp vienāda juridiskā spēka jaunāku vispārējo un vecāku speciālo tiesību normu, vecāko speciālo tiesību normu piemēro tiktāl, ciktāl tās mērķis nav pretrunā ar jaunākās vispārējās tiesību normas (normatīvā akta) mērķi.

Interesanta ir Administratīvā procesa likuma 15. panta desmitajā daļā noteiktais kolīzijas risināšanas princips – izlemjot, kurai no vienāda juridiskā spēka tiesību normām dodama priekšroka, jāņem vērā arī to objektīvais nozīmīgums kopējā kontekstā, ko veido šīs tiesību normas, un priekšroka dodama tai tiesību normai, kura regulē demokrātiskai sabiedrībai un valsts iekārtai būtiski svarīgu jautājumu.

Lai gan minētās kolīziju risināšanas normas ir iekļautas tiesību aktos, pēc būtības tās pašas par sevi ir uzskatāmas par vispārējiem principiem, kuri ir piemērojami neatkarīgi no to ietveršanas kādā tiesību aktā. Šie principi ir gan aprakstīti tiesību doktrīnā, gan arī ir piemērojami starptautiskajās tiesībās.

Starptautiskajās tiesībās situācija no hierarhijas esamības pastāvēšanas viedokļa gan ir mazliet citāda. No Apvienoto Nāciju Organizācijas (*United Nations* – angļu valoda (ANO)) Starptautiskās tiesas statūtu⁶⁰ 38. panta pirmās daļas izriet, ka patstāvīgi

⁵⁹ Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. Grām.: Meļķis E.(Zin.red.) Juridiskās metodes pamati – 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 102. lpp.

⁶⁰ Statute of the International Court of Justice. <http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0> (skatīts 2010. gada 15. martā).

starptautisko tiesību avoti ir starptautiskie līgumi, starptautiskās paražas un atzītie civilizēto nāciju tiesību principi (kas mūsdienās tiek izprasti vienkārši kā starptautisko tiesību vispārējie principi).

Pastāv vispārēji atzīts princips, ka atšķirībā no valsts tiesībām starptautiskajās tiesībās nepastāv tiesību avotu (normu) hierarhija. Jebkurā gadījumā hierarhija formāli nepastāv starp diviem galvenajiem tiesību radīšanas procesiem un šo procesu rezultātā radītajām tiesību normām – starptautisko līgumu un paražu tiesību normām, jo tām ir vienāds rangs (statuss).⁶¹ Nevar, protams, neminēt *ius cogens* – starptautisko tiesību normas, kurām neatkarīgi no tā, kādā tiesību avotā tās ir ietvertas, kolīziju gadījumā ir priekšroka pār visām citām starptautisko tiesību normām.

Starptautisko līgumu un paražu vienādā pozīcija liek izdarīt divus svarīgus secinājumus. Pirmkārt, paražu un līgumu saistošais spēks ir identisks. Rezultātā nav nozīmes apstāklim, vai tiesību norma tiek ietverta paražā vai starptautiskajā līgumā, jo abos gadījumos normu saistošais spēks ir vienāds. Otrkārt, apstāklis, ka normu, kas ietverta vienā no minētajiem avotiem, var aizstāt normu, kas ir ietverta citā, atvieglo izmaiņu veikšanu. Citiem vārdiem, valsts var atcelt paražu tiesību normu, noslēdzot līgumu, vai arī otrādi (lai gan starptautisko līgumu institucionālais *lex specialis* raksturs padara otro kolīziju atrisinājumu problemātiski īstenojamu praksē). Vienlaikus arī vēlāka starptautisko paražu tiesību norma var tikt izmantota līguma interpretēšanā, cita starpā, ņemot vērā Vīnes līgumtiesību konvencijas 31.panta trešās daļas (c) punkta prasību piemērojamās starptautiskās tiesības.⁶²

⁶¹ Kontou N. The Termination and Revision of Treaties in the Light of New Customary International Law. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 21; Villiger M. E. Customary International Law and Treaties: A Manual on the Theory and Practice of the Interrelation of Sources. 2nd edition. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 1997, pp. 57-59; Thirlway H. The Sources of International Law. In: International Law. 3rd edition. Evans M. (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 95-121.

⁶² McLachlan C. The Principle of Systemic Integration and Article 31(3)(c) of the Vienna Convention. International and Comparative Law Quarterly, vol. 54, 2005, p. 279 ; Sorel J.-M. Article 31 – Convention de 1969. In: Les conventions de Vienne sur le droit des traités: commentaires article par article. Cortien O., Klein P. (eds). Bruxelles: Bruylant, 2006, p. 1323; Gardiner R. Treaty Interpretation. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Kolīzijas starp līguma un paražu tiesību normu, kas regulē vienu un to pašu priekšmetu ar dažādiem savstarpēji izslēdzošiem rezultātiem ir risināmi, piemērojot principu *lex posterior derogat legi priori* un *lex specialis derogat legi generali*.⁶³

Turklāt, aplūkojot attiecības starp divām iepriekšminētajām kolīziju risināšanas normām tiek vispārīgi regulētās šādi: jaunāka norma atceļ agrāku normu, taču jaunāka vispārēja norma neatceļ senāku speciālo normu, turklāt speciālā tiesību norma prevalē pār vispārējo normu.⁶⁴

Taču starptautisko tiesību normu skaits visu laiku pieaug, tās kļūst arvien daudzveidīgākas un sarežģītākas, kolīzijas starp tām arī pieaug. Līdz ar to pastāv nepieciešamība pēc dziļākas minēto kolīziju satura analīzes un to mijiedarbības. Ņemot vērā šo apstākli, Starptautisko tiesību komisija izstrādājusi pētījumu *Starptautisko tiesību fragmentācija: grūtības, kas rodas no starptautisko tiesību diversifikācijas un paplašināšanās*.⁶⁵

Autores ieskatā visai dziļi un pamatoti kolīziju risināšanu starp vairākām starptautisko tiesību normām ir apskatījis profesors Pauvelins (*Pauwelyn*), secinot, ka kolīzijas starptautiskajās tiesībās pamatā regulē prioritātes noteikumi un valsts atbildība, nevis noteikumi, kas padara par spēkā neesošu kādu no kolidējošām normām. *Pauvelins* piedāvā šādus kolīziju risināšanas soļus:

1) Normas nevar būt pretrunā *ius cogens* (Vīnes konvencijas par starptautiskajām līgumu tiesībām 53. un 64. pants).⁶⁶ Cits spēkā neesamības gadījums ir, kad starptautiskās organizācijas akti ir pieņemti *ultra vires*, tas ir, pārkāpjot organizācijas kompetenci.

2) Viena norma var pārkāpt citu agrāk pieņemtu normu, kā rezultātā pirmā ir prettiesiska. Tas notiek, ja daudzpusējs līgums satur tiešu aizliegumu pusēm pieņemt vēlāk citu līgumu (kas regulē to pašu jautājumu), kā arī, ja daudzpusējs līgums ir integrāls („*of an integral nature*” – angļu valoda). *Inter se* novirzes no šādām būtiskajām saistībām ir

⁶³ Villiger M. E. Customary International Law and Treaties : A Manual on the Theory and Practice of the Interrelation of Sources. 2nd edition. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 1997, p. 59.

⁶⁴ Cassese A. International Law. 2nd edition. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005, pp. 198–199.

⁶⁵ Pētījums un kopsavilkums ir pieejams http://untreaty.un.org/ilc/texts/1_9.htm (skatīts 2010. gada 15. martā).

⁶⁶ Chinkin C. Jus Cogens, Article 103 of the UN Charter and Other Hierarchical Techniques of Conflict Solution. Finnish Yearbook of International Law, vol. 17, 2006, pp. 63-82.

aizliegtas (Vīnes konvencijas par starptautiskajām līgumu tiesībām 41./58.pants) pamatā tāpēc, ka tās neizbēgami skar trešās valstis (kas ir pretrunā *pacta tertiis* principam). Daudzām vides un cilvēktiesību saistībām piemīt būtiskuma kritērijs. Tomēr, visām daudzpusējo saistību pusēm ir iespēja, savstarpēji vienojoties, grozīt savas saistības. Tas ir piemērojams *lex posterior* princips (joprojām vienīgais ierobežojums ir *ius cogens*).

3) Līguma normas arī vēlāk noslēgta līguma gadījumā nevar skart trešo valstu tiesības un pienākumus (*pacta tertiis* princips), izņemot, ja trešā valsts ir piekritusi tam atbilstoši Vīnes konvencijas par līgumu tiesību prasībām.⁶⁷

4) Jāņem vērā tieši izteiktās kolīziju klauzulas spēkā esošajos līgumos (sevišķi ANO Hartas 103.pants).

5) Ja iepriekšminētie soļi neatrisina kolīziju, tad jāpievēršas pušu līgumu slēgšanas brīvībai un jāmeklē esošā valsts nodoma izpausme. Daudzos gadījumos šādus meklējumus nosaka Vīnes konvencijas par starptautiskajām līgumu tiesībām 30. pantā noteiktais *lex posterior* princips. Pat, ja agrāk noslēgtais līgums ir *lex specialis*, vēlāk izrādītā gribas izpausme tik un tā prevalē pār to, jo 30.pantā nav noteikts nekāds izņēmums šādiem gadījumiem.

6) Ja valsts nodoma esošā izpausme nevar tikt atrasta ar *lex posterior* principa palīdzību, jāmeklē citas valsts piekrišanas pazīmes. Šajā gadījumā centrālā loma ir *lex specialis* principam. Visprecīzākā un specifiskākā izpausme tiek uzskatīta par esošo valsts nodomu.

7) Ja visi minētie līdzekļi ir izsmelti, var būt izņēmuma gadījumi, kad tiesību piemērotājs (persona, kas izšķir strīdu), nevis piemēro normas, bet jau rada tās. Šajā gadījumā pastāv robs kolīziju normu jomā.

8) Visos septiņos kolīziju risināšanas soļos var rasties nepieciešamība izvērtēt valsts atbildības jautājumus. Viena norma pati par sevi var veidot citas normas pārkāpumu un tādējādi kļūt par prettiesisku saskaņā ar valsts atbildību regulējošām normām (skat. 2. soli).⁶⁸

No minētā ieskata kolīziju risināšanā valsts un starptautiskajās tiesībās, jāsecina, ka pastāv gan līdzības, gan atšķirības kolīziju risināšanā valsts un starptautiskajā līmenī.

⁶⁷ Chinkin C. *Third Parties in International Law*. Oxford: Clarendon Press, 1993.

⁶⁸ Pauwelyn J. *Conflict of Norms in Public International Law. How WTO Law Relates to Other Rules of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, pp. 436-438.

Gan valsts likumdevējs (plašākajā nozīmē, tas ir, ieskaitot visas institūcijas, kas ir pilnvarotas radīt tiesību normas), gan valsts kā starptautisko tiesību subjekts tiesību normu jaunradē ir ierobežoti ar tiesību sistēmā pastāvošo pamatnormu (konstitūcijas pamatprincipiem valsts mērogā, *ius cogens* starptautiskajā mērogā). Atbilstības pārbaude minētajai pamatnormai veido pirmo kolīzijas risināšanas soli abās tiesību sistēmās.

Nākamo soli veido pēc būtības likumdevēja vai valsts gribas noskaidrošana, piemērojot *lex posterior* un *lex specialis* principus. Gribas noskaidrošana ir saistīta ar suverenitātes jēdzienu valsts tiesībās un līgumu slēgšanas brīvību starptautiskajās tiesībās. Starptautiskajās tiesībās tomēr pastāv valsts gribas papildu ierobežojumi, kas saistīti ar valstu „būtiskajām saistībām”, *pacta tertiis* un *pacta sunt servanda* principu. Šo ierobežojumu neievērošanas gadījumā iestājas starptautiskā valsts atbildība.⁶⁹

3.2. Kolīziju risināšana starp tiesību normām, kas pieder pie dažādām tiesību sistēmām

Ņemot vērā, ka attiecību noskaidrošana starp dažādu valstu tiesību normām nav konkrētā darba priekšmets, kolīziju normas starptautisko privāttiesību izpratnē netiks apskatītas. Šajā ziņā gan ir jāmin, ka arī starptautiskajās privāttiesības var pastāvēt kolīzijas starp kolīziju normām, tai skaitā, starp nacionālajām un starptautiskajām kolīziju normām. Pēc būtības šeit parādās jautājums par kolīziju starp valsts un starptautisko tiesību normu.

Starptautiskajās privāttiesības tiek atzīts, ka vispārējs noteikums ir, ka starptautisko konvenciju normas prevalē par kolīziju normām, kas ir noteiktas valsts tiesībās.⁷⁰

3.2.1. Doktrīnas, kas nosaka attiecības starp valsts un starptautisko tiesību normām

Attiecību noskaidrošanai starp starptautiskajām un valsts tiesībām izmanto monisma un duālista doktrīnu.

⁶⁹ International Law Commission. 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries". In: Official Records of the General Assembly, Fifty-Sixth Session, Supplement No.10 UN Doc A/56/10 20. Skat. vispārīgi: The Law of International Responsibility. Crawford J., Pellet A., Parlett K. (eds.) Oxford: Oxford University Press, 2010.

⁷⁰ Reimann M. Conflict of Laws in Western Europe. A Guide Through The Jungles. Transnational Publishers Inc., Irvington, New York, 1995, p. 51.

Duālistma doktrīnas pamatos ir uzskats (pieņēmums), ka starptautiskās un valsts tiesības veido divas nošķirtas, neatkarīgas un vienlīdzīgas tiesību sistēmas, kuras nekad nepārklājas. Valsts tiesību vērtība nav atkarīga no to atbilstības starptautiskajām tiesībām.⁷¹ Tās atšķiras ar 1) subjektiem (indivīds un indivīdu grupas valsts tiesību gadījumā, valstis – starptautisko tiesību gadījumā); 2) avotiem (likumi vai precedenti ir valsts tiesību galvenie avoti, līgumi un paražas ir starptautisko tiesību pamatavoti) un 3) tiesību normu saturu (valsts tiesību normas regulē valsts iekšējo darbību un attiecības starp valsti un indivīdiem (arī indivīdu starpā), savukārt starptautiskās tiesības pamatā regulē attiecības starp suverēnām valstīm).

Saskaņā ar šo doktrīnu valsts tiesību sistēmai ir jāatbilst starptautisko tiesību normām, pārveidojot tās par valsts tiesību normām, kas ir saistošas nacionālajā līmenī. Taču nopietno kolīziju gadījumā, kā „rezerves izeja”, valstij ir paredzētas tiesības nepiemērot starptautisko tiesību normas nacionālajā līmenī (kas, protams, var izraisīt starptautisko atbildību).

Saskaņā ar duālistma doktrīnu nošķirtībai starp valsts un starptautiskajām tiesībām jābūt ar preventīvu raksturu, lai novērstu vienas tiesību sistēmas normu piemērošanu iekārtā, ko regulē cita tiesību sistēma, līdz tiesību norma nav pozitīvā veidā inkorporēta pēdējā (tiesību sistēmā). Duālistms aizliedz vienas tiesību sistēmas normas pārkāpuma gadījumā atsaukties uz citas tiesību sistēmas normu. Citiem vārdiem, dažādi sistēmiskie konteksti, kādos valsts un starptautiskās tiesības rīkojas, aizliedz tiešu vienas tiesību sistēmas normu iekļaušanu citā tiesību sistēmā (līdzīgi, kā Anglijas tiesībām nav tiešās iedarbības Francijā, izņemot ja Francija līdz noteiktai robežai šādu iedarbību tām nepiešķirs).⁷²

Monisma doktrīnas pamatos ir uzskats, ka pastāv vienota tiesību sistēma, kas ietver sevī dažādas tiesību sistēmas, kas darbojas dažādos līmeņos. Līdz ar to valsts tiesībām vienmēr ir jāatbilst starptautiskajām tiesībām, kolīziju gadījumā pēdējās padara pirmās par prettiesiskām.⁷³

⁷¹ Rousseau C. *Droit International Public*. Reueil Sirey, Paris, 1953, p. 9.

⁷² Shany J. *Regulating Jurisdictional Relations Between National and International Courts*. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 80.

⁷³ Cassese A. *International Law*. 2nd edition. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005, p. 215.

Autorus, kuri nepiekrīt duālisma teorijai un kuri atbalsta monisma doktrīnu, varētu sadalīt divās kategorijās: tie, kā, piemēram, Sers Heršs Lauterpahts (*Sir Hersch Lauterpacht*), kuri atbalsta stingru ētisku pozīciju ar lielu rūpi par cilvēktiesībām,⁷⁴ un citi, kā, piemēram, Kelzens, kuri atbalsta monisma pozīciju, pamatojoties uz formāli-loģiskiem pamatiem.⁷⁵ Monistus vieno ideja par tiesībām kā kopumu, neatbalstot tiesību sistēmu striktu dalīšanu.

Dabisko tiesību atzars, ko vismaz netieši pārstāv Lauterpahts, par tiesību pamatfunkciju uzskata indivīdu labklājību un propagandē, ka starptautiskās tiesības ir labākā metode, lai to sasniegtu. Šo pieeju raksturo dziļas domas par starptautisko tiesību sistēmu, kas ir pamatota ar valstu absolūtu neatkarību un suverenitāti, un apgaismota ar ticību par starptautisko tiesību normu spēju piepildīt starptautiskās tiesības ar morāla mērķa un taisnīguma sajūtu, kas ir pamatota ar cieņu pret cilvēktiesībām un indivīda labklājību.⁷⁶

Kelzens uzskatīja, ka valsts un starptautisko tiesību sistēmu harmoniskā pastāvēšana ir iespējama divos veidos. Pirmkārt, divi tiesību kopumi var būt vienas normatīvas sistēmas daļas tāpēc, ka viena kopuma (sistēmas), kas ir zemāks, spēkā esamība (derīgums) izriet no cita – pārāka kopuma (sistēmas). Zemākajai sistēmai ir relatīva pamatnorma, un tas nozīmē, ka tās izveidošana ir noteikta pārākajā sistēmā. Otrkārt, divu savstarpēji koordinēto tiesību kopumu, kas veido vienu normatīvu sistēmu, spēkā esamība (derīgums) izriet no trešās tiesību sistēmas, kas kā pārāka tiesību sistēma noteic ne tikai to spēkā esamības robežas, bet arī iemeslu. Tas nozīmē divu zemāku tiesību sistēmu noteikšanu. Jebkurā gadījumā pārākas tiesību sistēmas pamatnorma ir galīgs visu citu normu, tai skaitā zemāko tiesību sistēmu normu, spēkā esamības iemesls.

Kelzena ieskatā attiecībām starp starptautiskajām un valsts tiesībām jāatbilst kādam no minētajiem diviem modeļiem. Starptautiskās tiesības var būt pārākas pār valsts tiesībām vai arī otrādi, vai arī šīs tiesību sistēmas var būt koordinētas savā starpā. Koordinācija šajā

⁷⁴ Lauterpacht H. *The International Protection of Human Rights*. Recueil des Cours, vol. 70, 1948, pp. 1-108; Lauterpacht H. *International Law and Human Rights*. London: Stevens, 1950.

⁷⁵ Kelsen H. *Les rapports de système entre le droit interne et le droit international public*. Recueil des Cours, vol. 14, 1927, pp. 227-131.

⁷⁶ Lauterpacht, *International Law*. Citēts pēc: Shaw M.N. *International Law*. 6th edition. Cambridge : Cambridge University Press, 2008, pp. 131-132.

gadījumā nozīmē trešās tiesību sistēmas pastāvēšanu, kas būtu pārāka par divām iepriekšminētajām.⁷⁷

Kelzens, izdarot secinājumu, ka nekāda trešā sistēma nepastāv, tālāk secina, ka starptautiskās tiesības tomēr ir pārākas pār valsts tiesībām. Valsts teritorija, kas nosaka valsts tiesību sistēmas iedarbības robežas telpā, izplatās saskaņā ar starptautiskajām tiesībām tiktāl, ciktāl valsts tiesību sistēma ir efektīva. Starptautiskās tiesības aizsargā valsts teritoriju un līdz ar to valsts tiesību sistēmas iedarbību telpā. Turklāt, Kelzens uzskatīja, ka starptautiskajām tiesībām ir liela nozīme arī valsts tiesību sistēmas spēkā esamības materiālajā jomā. Proti, ņemot vērā, ka starptautisko tiesību (īpaši līgumu) normas var ietvert sevī visus iespējamus objektus, ko iepriekš regulēja tikai valsts tiesību sistēma, starptautiskās tiesības ierobežo valsts tiesību sistēmas materiālo jomu. Tādējādi valstij vairs nepiemīt pilnīga suverenitāte, jo to ierobežo starptautiskās tiesības.⁷⁸

Kelzena ieskatā valsts tiesību normas, kas tika radītas, pārkāpjot starptautiskās tiesības, paliek derīgas (spēkā esošas) pat no starptautisko tiesību viedokļa tāpēc, ka starptautiskās tiesības neparedz procedūru, kādā tām pretrunā esošās valsts tiesību normas varētu tikt atzītas par spēkā neesošām. Starptautiskās tiesības nosaka valsts tiesību sistēmas saturu tādā pašā veidā, kā likumu saturu nosaka konstitūcija, kurā nav noteikta konstitucionālās kontroles procedūra.⁷⁹

Jāatzīmē, ka mūsdienās dažkārt monisms vai duālisms nepastāv valstī „tīrā veidā”, bet valsts tiesību attiecībās ar starptautiskajām tiesībām ir vērojamas gan monisma, gan duālisma pazīmes. Līdz ar to kolīziju risināšana tikai uz šo doktrīnu pamata nebūtu iespējama.

3.2.2. Starptautisko tiesību pieeja kolīziju risināšanai

Saskaņā ar klasiskajām starptautiskajām tiesībām katra valsts pati izlemj, kādā veidā starptautisko tiesību normas kļūst saistošas attiecībā uz valsts institūcijām un

⁷⁷ Kelsen H. *General Theory of Law and State*. New Brunswick (U.S.A.), New Jersey: Transaction Publishers 2006, p. 373.

⁷⁸ Kelsen H. *Introduction to the Problems of Legal Theory*. Translated by Litschewski Paulson B. and Paulson S.L., Oxford: Clarendon Press, pp. 120-121.

⁷⁹ *Ibid.* - p.119.

indivīdiem, un kāds ir to statuss valsts tiesību sistēmā. Līdz ar to starptautiskās tiesības šos jautājumus vismaz principā neregulē.⁸⁰ Šos jautājumus regulē valstu konstitucionālās un citas tiesību normas, kā rezultātā regulējums ir atšķirīgs dažādās valstīs.⁸¹

Starptautiskajās tiesībās nepastāv noteikums, kas pieprasa, lai līguma norma būtu iedarbīga pati par sevi valsts tiesību sistēmā un būtu pārāka pār valsts tiesību normām.⁸² Tas, kas liek valstīm pildīt ar starptautisko līgumu uzņemtās saistības, ir *pacta sunt servanda* princips. Tā saturs ir atspoguļots Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām⁸³ 26. pantā, kurā ir noteikts, ka katrs spēkā esošs līgums ir saistošs tā dalībniekiem, un ir pildāms godprātīgi. Godprātība pati par sevi ir tiesību princips un veido *pacta sunt servanda* principa neatņemamo daļu.⁸⁴

Starptautiskajās tiesībās tradicionāli ir pieņemta duālisma pozīcija attiecībā pret valsts tiesībām: tā kā valsts tiesības nekad nevar attaisnot no starptautiskajām tiesībām izrietošo saistību nepildīšanu, valsts tiesu nolēmumi, kas ir pamatoti ar valsts tiesībām, nevar ietekmēt procesa iznākumu starptautiskajā tiesā un valstu rīcības tiesiskumu plašākā nozīmē. Rezultātā valsts tiesu nolēmumiem nepiemīt normatīvs raksturs, lūkojoties no starptautisko tiesību perspektīvas.⁸⁵

Valsts nav tiesīga atsaukties uz nesaderību ar savām iekšējām tiesībām kā iemeslu, lai nepildītu savas saistības saskaņā ar starptautiskajām tiesībām. Likumdevēja un citu valsts institūciju izdotie akti nevar tikt uzskatīti par trešo personu aktiem, par kuriem valsts nav atbildīga, un jebkuri citi principi veicina izvairīšanos no pienākumu pildīšanas.⁸⁶

⁸⁰ Cassese A. *International Law*. 2nd edition. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005, p. 220.

⁸¹ Jackson J.H. *Status of Treaties in Domestic Legal Systems: a Policy Analysis*. *American Journal of International Law*, 86, 1992, p. 337.

⁸² Claes M. *The National Courts' Mandate in the European Constitution*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006, p. 167.

⁸³ Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām: starptautisks documents, *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 3. aprīlis, nr. 52.

⁸⁴ Fitzmaurice M. *The Practical Working of the Law of Treaties*. In: *International Law*. 2nd edition. Evans M.D. (ed.) Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 196.

⁸⁵ Shany J. *Regulating Jurisdictional Relations Between National and International Courts*. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 81.

⁸⁶ Brownlie I. *Principles of Public International Law*. 6th edition. Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 34.

Pastāvīgā Starptautiskā tiesa *Brīvo Zonu (Free Zones)* lietā noteica, ka: „Francija noteikti nevar pamatoties uz saviem likumiem, lai samazinātu savu starptautisko pienākumu loku”.⁸⁷ Konsultatīvajā viedoklī *Grieķu-Bulgāru Kopienų (Greco-Bulgarian Communities)* lietā minētā tiesa ir norādījusi, ka „tas ir vispārēji atzīts starptautisko tiesību princips, ka attiecībās starp spēkiem, kas ir līgumslēdzējpusēs, valsts tiesību normas nevar prevalēt pār līguma noteikumiem.”⁸⁸

Savukārt, *Grieķijas un Turcijas iedzīvotāju apmaiņas (Exchange of Greek and Turkish Populations)* lietā Pastāvīgā Starptautiskā tiesa konsultatīvajā atzinumā, spriežot par Konvencijas par Grieķijas un Turcijas iedzīvotāju apmaiņu 2. panta interpretāciju, ir norādījusi, ka līgumslēdzējvalstīm ir pienākums nodrošināt nacionālo tiesību aktu atbilstību minētajai konvencijai. No šā konsultatīvā viedokļa izriet, ka atsauces uz valsts tiesību aktiem ir pieļaujamas tikai, ja tās nenonāk pretrunā ar starptautisko tiesību līguma mērķi (garu).⁸⁹

Turklāt šo principu Pastāvīgā Starptautiskā tiesa ir attiecinājusi arī uz valsts konstitūcijas normām, nosakot, ka valsts nevar aizbildināties ar starptautiskajam līgumam pretrunā esošām konstitūcijas normām, lai nepildītu savu pienākumu saskaņā ar starptautiskajām tiesībām.⁹⁰

No starptautisko tiesību perspektīvas starptautisko tiesību līguma vai paražas pastāvēšana pati par sevi liedz valstij pieņemt spēkā esošas konstitūcijas normas, nepakļaujoties starptautisko tiesību normām, kas attiecīgi kalpo par valsts suverenitātes ierobežojumu.⁹¹

⁸⁷ Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1932. gada 7. jūnija spriedums lietā *Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex. Permanent Court of International Justice, Ser. A/B, no.46, 1932, p. 167.*

⁸⁸ Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1930. gada 31. jūlija konsultatīvais viedoklis lietā *Greco-Bulgarian "Communities"*. *Permanent Court of International Justice, Ser. B, no.17, 1930, p. 32.*

⁸⁹ Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1925.gada 21.februāra konsultatīvais viedoklis lietā *Exchange of Greek and Turkish Populations. Permanent Court of International Justice, Ser. B, no.10, 1925, pp. 20-21.*

⁹⁰ Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1932. gada 4. februāra konsultatīvais viedoklis lietā *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory. Permanent Court of International Justice, Ser. A/B, no. 44, 1931, p. 24.*

⁹¹ France and Mexico: Mixed Claims Commission. *Georges Pinson v United Mexican States. 19 October 1928. Para.32. Recueil des Sentences Arbitrales, vol.V, p. 394.*

Vienīgais izņēmums no iepriekšminētā ir minēts Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 46. pantā. Proti, šā panta pirmajā daļā ir noteikts, ka: „Valsts nav tiesīga atsaukties uz apstākli, ka tās piekrišana līguma saistošajam raksturam tikusi izteikta, pārkāpjot to vai citu valsts iekšējo tiesību normu attiecībā uz spēju slēgt līgumus, kā pamatu līguma atzīšanai par spēkā neesošu, izņemot gadījumu, ja šāds pārkāpums ir ievērojams un attiecīgai iekšējo tiesību normai ir īpaši būtiska nozīme.” Panta otrā daļa savukārt paskaidro, kas ir saprotams ar jēdzienu „ievērojams pārkāpums” konvencijas izpratnē, proti, „Pārkāpums tiek uzskatīts par ievērojamu, ja tas ir objektīvi redzams jebkurai valstij, kas darbojas šajā jautājumā godprātīgi un saskaņā ar ierasto praksi”.

Pārkāpums tiek atzīts par ievērojamu, ja tas ir objektīvi acīmredzams jebkurai valstij, tas ir, jebkurai valstij tādos pašos apstākļos. Ar ierasto praksi ir saprotams, ka akti tika darīti pareizi un regulāri.⁹²

Valsts tiesību sistēmās bieži vien pastāv prezumpcijas, kas atvieglo starptautisko tiesību piemērošanu valsts tiesās. Pirmā prezumpcija ir saistīta ar kolīzijas nepastāvēšanu vispār, jo, tā kā starptautiskās tiesības ir pamatotas ar dažādu valstu kopējo piekrišanu, ir prezumatīvi mazticams, ka valsts tīši varētu pieņemt tiesību normu, kas būtu pretrunā starptautiskajām tiesībām. Tādējādi valsts tiesību norma, kas šķietami nonāk kolīzijā ar starptautisko tiesību normu, ja ir iespējams, ir jāinterpretē tādā veidā, lai šādu kolīziju novērstu. Vēl viena prezumpcija, kuras mērķis ir ierobežot minētās kolīzijas, ir prezumpcija, ka likumu mērķis nav regulēt lietas ārpus valsts teritorijas, vismaz tiktāl, ciktāl tie var skart citu valsts pilsoņu uzvedību. Abas minētās prezumpcijas gan nevar tikt piemērotas pretēji likumdevēja skaidri izteiktai gribai.⁹³

Valsts tiesību nepieciešamā subordinācija starptautiskajām tiesībām ir fundamentāls princips tāpēc, ka tika atzīts, ka starptautiskās sabiedrības evolūcija ir bijusi tik smaga un lēna. Tā sadurās ar suverenitātes principu, kā arī klasiskās starptautiskās tiesības atradās

⁹² Villiger M.E. Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 591.

⁹³ Oppenheim's International Law. 9th edition. Volume 1. Peace. Introduction and Part 1. Sir Jennings R., Sir Watts A. (ed.) London, New York: Longman, 1996, pp. 81-82.

stagnācijā gadsimtiem ilgi duālisma doktrīnas pretrunās, kas atstāja pilnīgi neatrisinātu valsts un starptautisko tiesību attiecību problēmu.⁹⁴

Valsts tiesību normas, kas nonāk kolīzijā ar starptautiskajām tiesībām daudzās valstīs, neskatoties uz pretrunu, tiks piemērotas valsts tiesās, kas nav kompetentas pašas pieņemt starptautiskajām tiesībām atbilstošas valsts tiesību normas. Starptautiskajā līmenī šādas tiesību normas tomēr būs nepiemērojamas attiecībā uz citām valstīm, kuru tiesības un pienākumi, pirmkārt, ir noteikti starptautiskajās tiesībās, nevis citas valsts tiesībās.⁹⁵

Tomēr daudzu valstu, tai skaitā Centrālās un Austrumeiropas valstu, konstitūcijas ļauj secināt, ka, neskatoties uz acīmredzamām pretrunām un vienotības trūkumu šajā jautājumā, vispārējās konstitucionālās attīstības tendences ir ne tikai inkorporēt starptautiskās tiesības valsts tiesībās, bet arī piešķirt pirmajām pārkumu konflikta situācijā.⁹⁶

3.2.3. Valstu pieeja kolīziju ar starptautiskajām tiesībām risināšanai

Ņemot vērā, ka galvenais pētījuma priekšmets ir saistīts ar Savienības tiesībām, jautājumā par valstu pieeju attiecībās ar starptautiskajām tiesībām tiks apskatīta tieši ES dalībvalstu pieeja. Tā kā apskatīt visu 27 dalībvalstu pieeju šajā aspektā autores ieskatā nav lietderīgi, tiks apskatītas dažu „vecu” un dažu „jauno” dalībvalstu, ieskaitot Latviju, pieejas. Jāatzīmē, ka dalībvalstu tiesību sistēmu attieksme pret Savienības tiesībām tiks apskatīta promocijas darba nākamajās nodaļās.

Runājot par vispārīgajām tendencēm, jāatzīst, ka valstis vispārēji piešķir starptautiskajām tiesībām pārkumu pār valsts likumiem un likumiem pakārtotiem tiesību aktiem. Taču būtiska nianse ir saistīta ar valstu konstitūciju normām – kā jau tika minēts, runājot par valsts tiesību normu hierarhiju, konstitūcija tiek atzīta par augstāko tiesību

⁹⁴ Scelle G. Précis de Droit des Gens. Principes et Systématique. Première Partie. Paris: Requeil Sirey, 1932, p. 32.

⁹⁵ Oppenheim's International Law. 9th edition. Volume 1. Peace. Introduction and Part 1. Sir Jennings R., Sir Watts A. (ed.) London, New York: Longman, 1996, p. 84.

⁹⁶ Vereshchetin V.S. Some Reflections on the Relationship between International Law and National Law in the Light of New Constitutions. In: Constitutional Reform and International Law in Central and Eastern Europe. Müllerson R., Fitzmaurice M., Andenas M. (eds.) The Hague, Netherlands: Kluwer Law International, 1998, p. 11.

avotu valsts tiesību sistēmā. Līdz ar to valstis tieši nevēlas atzīt, ka kaut kas var atrasties augstāk (prevalēt) par to. Tomēr ir vērts nedaudz plašāk ieskicēt dažu valstu niansētāku pieeju šajā jautājumā.

Beļģijas (vienas no „vecajām” ES dalībvalstīm) konstitūcija nesatur tiešu norādi, kā ir nosakāmas attiecības starp valsts un starptautiskajām tiesībām.

Beļģijas tiesas daļa starptautiskos līgumos tādos, kas rada tiesības un pienākumus tikai līgumslēdzējvalstīm, un tādos, kas var būt tieši piemērojami attiecībā uz indivīdiem. Pirmie, uz kuriem indivīdi nevar tieši atsaukties, nevar nonākt kolīzijā ar valsts tiesību normām, jo regulē citus jautājumus.⁹⁷ Piemēram, Briseles Apelācijas tiesa ir norādījusi, ka:

„apelācijas iesniedzēja kompānijai nav subjektīvo tiesību atsaukties uz līgumiem, kuros tā nav līgumslēdzējuse, kurus ir parakstījusi Beļģijas, Lielbritānijas un Amerikas Savienoto Valstu valdības, īstenojot savu suverenitāti (...). Šādi līgumi starp valstīm regulē tikai to savstarpējās attiecības, bet ne vienas no tām (valstīm – aut. piezīme) attiecības ar citas (valsts – aut. piezīme) pilsoņiem”.⁹⁸

Citā lietā Beļģijas Kasācijas tiesa (*Cour de Cassation*) atteicās piemērot tieši starptautiskās Ženēvas konvencijas par ceļu satiksmi normas, jo, tā kā tās:

„(..) nepiešķir līgumslēdzējvalstu pilsoņiem tiesības vai neuzliek pienākumus, kas būtu pretrunā ar (...) valsts tiesībām, Apelācijas tiesa, kas pamatojas uz šādu uzskatu, pareizi ir izlēmusi, ka apelācijas sūdzības iesniedzējam bija saistošas Satiksmes kodeksa (...) normas (...)”.⁹⁹

Līgumi, uz kuriem indivīdi var tieši atsaukties, tomēr var nonākt kolīzijā ar valsts tiesību normām, un tad starptautisko cilvēktiesību līgumu normas prevalē pār valsts tiesību normām pat, ja pēdējās tika pieņemtas vēlāk.¹⁰⁰ Par vienu no svarīgākajiem spriedumiem jautājumā par kolīzijām starp valsts un starptautisko līgumu normām, ir uzskatāms Beļģijas

⁹⁷ Oppenheim's International Law. 9th edition. Volume 1. Peace. Introduction and Part 1. Sir Jennings R., Sir Watts A. (ed.) London, New York: Longman, 1996. - p.64.

⁹⁸ Briseles Apelācijas tiesas 1956. gada 25. janvāra spriedums lietā *SA “Eau, Gaz, Électricité et Applications” v. Office d'Aide Mutuelle*. International Law Reports, vol. 23, 1956, p. 208.

⁹⁹ Beļģijas Kasācijas tiesas 1964. gada 13. aprīļa spriedums lietā *Ananou v. Defauw and Ploegaerts*, International Law Reports, vol.47, 1964, p. 331.

¹⁰⁰ Briseles Civīlā Tribūnāla 1966. gada 8. novembra spriedums lietā *X v. Y*, International Law Reports, vol. 47, 1966, pp. 333-356 (šajā lietā par tieši piemērojamām tika atzītas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvības konvencijas normas).

Kasācijas tiesas spriedums *Le Ski* lietā, kurā tiesa ir atzinusi, ka kolīzijas starp valsts tiesību normu un starptautisko tiesību normu, kas ir tieši iedarbīga valsts tiesību sistēmā, gadījumā starptautiskā līguma norma prevalē. Turklāt līguma pārkums izriet no pašas starptautisko līgumu tiesību būtības (dabas).¹⁰¹ Cilvēktiesību jomā Beļģijas Kasācijas tiesa samērā nesēn (2004. gada 9. novembra spriedumā) ir atzinusi, ka Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija prevalē pat pār Beļģijas konstitūciju.¹⁰²

Ne visai skaidra gan ir Beļģijas attieksme pret starptautisko paražu tiesību normām. Saskaņoties ar starptautisko paražu tiesību normu piemērošanu, Briseles Apelācijas tiesa ir lēmusi, ka:

„Pirmās instances tiesas tiesnesis pareizi ir noteicis principu, ka Beļģijas tiesa, izskatot lietu starp indivīdu un Beļģijas valsti, nevar atteikties piemērot Beļģijas likumu un *a fortiori* tādu likumu, kas skar sabiedrisko politiku, kas ietver sabiedrības finanses. (..) Beļģijai ir jāņem vērā starptautisko tiesību paražu tiesību principi, bet ar nosacījumu, ka tie nav pretrunā ar valsts tiesībām. Turklāt, konkrētajā lietā nepastāv kolīzija starp valsts tiesību normām un starptautisko tiesībpolitiku”.¹⁰³

Tādējādi, lai gan tas nav noteikts konstitūcijas tekstā, jāsecina, ka valsts tiesas piešķir starptautiskajām tiesībām (pamatā attiecinot šo secinājumu uz tieši iedarbīgajām starptautisko līgumu normām) prioritāti (pārkumu) pār valsts tiesībām, atsevišķos jautājumos to attiecinot pat uz konstitūcijas normām.

Runājot par Francijas pieeju jautājumā par valsts tiesību attiecībām ar starptautiskajām tiesībām, jāatzīmē pagājušā gadsimta trīsdesmitajos gados Francijas Kasācijas tiesā praktizējošā ģenerālvokāta Mattera (*Matter*) vārdā nosauktā doktrīna, saskaņā ar kuru tiesnesim sākumā būtu jācenšas atrisināt kolīziju starp tiesību normām ar

¹⁰¹ Beļģijas Kasācijas tiesas 1971. gada 27. maija spriedums lietā *Minister for Economic Affairs v. SA Fromagerie Franco-Suisse “Le Ski”*. Sprieduma tulkojumi angļu valodā pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 245-268.

¹⁰² Peters A. *The Globalization of State Constitutions*. In: *New Perspectives on the Divide between National & International Law*. Nijman J., Nollkaemper A. (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 260, zemsvītras piezīme 36.

¹⁰³ Briseles Apelācijas tiesas 1964. gada 1. decembra spriedums lietā *Pittacos v. État Belge*, *International Law Reports*, vol. 45, 1964, p. 31.

atbilstīgās interpretācijas palīdzību, bet, ja tas izrādītos neiespējami, tad tiesnesim būtu jāpiemēro valsts tiesību norma, jo viņš nevar zināt nekādu citu gribu, kā tikai likuma gribu.¹⁰⁴

Šī doktrīna tika piemērota Francijas tiesās arī praktiski, neskatoties uz to, ka atšķirībā no Beļģijas konstitūcijas, Francijas konstitūcija satur tiešu regulējumu attiecībām starp valsts un starptautisko tiesību normām, proti, Francijas konstitūcijas 55. panta noteiktajā kārtībā ratificētiem un publicētiem starptautiskajiem līgumiem tiek dota priekšroka pār valsts likumiem, tomēr šis pārkums ir piesaistīts „savstarpīguma” (*reciprocity* – angļu valoda) priekšnoteikumam – šo metodi pārņēma arī Āfrikas valstis, kurās franču valoda ir oficiālā vai viena no oficiālajām valodām.¹⁰⁵

Taču minētais pants kopumā netika piemērots praksē Francijas tiesās, ignorējot starptautiskās tiesības, līdz pagājušā gadsimta astoņdesmitajiem gadiem. Francijas tiesas sāka atzīt starptautisko līgumu normu prioritāti pār valsts likumu normām tikai pēc Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas ratifikācijas 1974. gadā un individuālās sūdzības mehānisma akceptēšanas 1981. gadā. Starptautiskās tiesas nelabvēlīgu spriedumu iespējamība saistībā ar individuālajiem pieteikumiem pret Franciju lika Francijas tiesām samērā bieži piemērot minēto konvenciju.¹⁰⁶

Pirms tam pastāvēja arī daži izņēmumi starptautisko līgumu pārkuma pār valsts likumiem atzīšanā, proti, Parīzes Apelācijas tiesa jau 1968. gadā ir noteikusi, ka:

„Tas nav civiltiesas uzdevums spriest par starptautisko līgumu publicēšanas procedūras likumību vai par to (līgumu – aut. piezīme) derīgumu saskaņā ar Konstitūcijas normām. Ņemot vērā publikāciju (..) Oficiālajā Vēstnesī (*Journal Officiel*) 5. jūlija līgums ir tiesnesim saistošs. Tas ir uzskatāms par inkorporētu Francijas tiesību sistēmā ar spēku, kas ir pārkums pār valsts tiesību normu spēku.”

¹⁰⁴ Plötner J. Report on France. In: The European Court and national courts - Doctrine and jurisprudence: Legal change in its social context. Slaughter A. M. (ed.) Oxford: Hart, 1998, pp. 44-45.

¹⁰⁵ Stein E. International Law in Internal Law: Toward Internationalization of Central- Eastern European Constitutions? American Journal of International Law, 1994, vol. 88, p. 429.

¹⁰⁶ Peters A. The Globalization of State Constitutions. In: New Perspectives on the Divide between National & International Law. Nijman J., Nollkaemper A. (ed.) Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 264.

Vienlaikus minētajā lietā Francijas valsts tiesas šo atziņu izdarījušas tādējādi, ka uzskatīja, ka tām vispār nav jurisdikcijas, jo strīds par darba tiesiskajām attiecībām bija radies starp privātpersonu un starptautisko organizāciju.¹⁰⁷

Starptautisko līgumu pārākumu pār valsts likumiem ir atzinusi arī Francijas Valsts Padome (*Conseil d'Etat*), nosakot, ka:

„(..) ir skaidrs, ka Francijas valdība nevar izvirzīt izdošanai citus priekšnoteikumus, nekā ir noteikti Līgumā (starp Franciju un Vāciju par personu izdošanu – aut. piezīme). (..) likuma norma nevar prevalēt pār minētā Līguma normām, kas ir tapušas vēlāk un kurām saskaņā ar Konstitūcijas 55. pantu ir augstāks spēks, nekā likuma normām”.¹⁰⁸

Parīzes Apelācijas tiesa ir atzinusi, ka starptautiskā līguma pārākuma piemērošanai nav nozīmes, vai tas kļuvis valstij saistošs pirms vai pēc valsts likuma pieņemšanas. Tiesa noteikusi, ka:

„Apstākļi, ka valsts tiesību norma ir pieņemta pēc starptautiskās konvencijas, nav pietiekams (..), lai atzītu agrāk ratificēto konvenciju par spēkā neesošu un nepiemērojamu situācijās, uz kurām tā ir attiecināma”.¹⁰⁹

Apskatot divas valstis, kas seko monisma pieejai, salīdzināšanai būtu jāapskata arī acīmredzama duālisma piekritēja – Vācija.

Vācijas Pamatlikuma 25. pants nosaka, ka starptautisko tiesību vispārējās normas veido daļu no federālajām tiesībām, prevalē pār likumiem un tieši rada valsts iedzīvotājiem tiesības un pienākumus.

Minētā norma gan attiecas uz vispārējām starptautisko tiesību paražu normām. Starptautiskā līguma norma iegūst pārākumu saskaņā ar minēto pantu tikai tad, ja tā veido starptautisko tiesību vispārējo noteikumu.¹¹⁰ Ar šādiem vispārējiem starptautisko tiesību noteikumiem Vācijas tiesa saprot tādus noteikumus, kas ir saistoši un attiecas uz visiem

¹⁰⁷ Parīzes Apelācijas tiesas 1968. gada 18. jūnija sprieduma lietā *Klarsfeld v. Office Franco-Allemand pour la Jeunesse*. *International Law Reports*, vol.72, 1968, p. 194.

¹⁰⁸ Francijas Valsts Padomes 1978. gada 7. jūlija spriedums lietā *Croissant*. *International Law Reports*, vol. 74, 1978, p. 509.

¹⁰⁹ Parīzes Apelācijas tiesas 1971. gada 8. jūnija spriedums lietā *Kamolpraimpna*. *International Law Reports*, vol. 72. - p. 676.

¹¹⁰ Oppenheim's *International Law*. 9th edition. Volume 1. Peace. Introduction and Part 1. Sir Jennings R., Sir Watts A. (ed.) London, New York: Longman, 1996, p. 65.

starptautiskās kopienas locekļiem. Šādus noteikumus var saturēt arī starptautiskie līgumi, taču tas nenozīmē, ka visas starptautisko līgumu normas ir uzskatāmas par tādiem.¹¹¹

Attiecībā uz starptautisko tiesību mijiedarbību ar konstitūcijas normām Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa ir atzinusi, ka starptautiskais līgums, neskatoties uz to, ka tas nebija pilnīgā saskaņā ar Vācijas Pamatlikumu, ir saistošs, ja tas ir atbilstošāks Pamatlikumam, nekā iepriekš pastāvošais regulējums (pirms līguma noslēgšanas). Turklāt, interpretējot starptautisko līgumu, ja vairākas interpretācijas ir iespējamas, priekšroka ir dodama tādai interpretācijai, kas ļauj līgumam pastāvēt, ņemot vērā konstitūcijas noteikumus.¹¹²

Arī no Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 1973. gada 31. jūlija sprieduma izriet konstitūcijas pārākums pār starptautiskā līguma normām. Proti, tiesa noteica, ka:

„starptautiskais līgums nevar nedz radīt konstitucionālās tiesības, nedz arī nevar pamatot Pamatlikuma interpretāciju. Tas ir gluži pretēji: starptautiskais līgums, kas ir pretrunā spēkā esošajām konstitucionālajām tiesībām, var tikai tikt saskaņots ar Pamatlikumu ar attiecīgu grozījumu veikšanu konstitūcijā”.¹¹³

Runājot par kaimiņvalstu pieredzi, jānorāda Igaunijas un Lietuvas tiesību attieksme pret starptautiskajām tiesībām.

Igaunijas konstitūcija starptautisko tiesību vispārēji atzītos principus un normas atzīst par valsts tiesību sistēmas neatņemamo daļu (Igaunijas konstitūcijas 3. pants). Procesu, kādā starptautiskie līgumi kļūst par valsts tiesību sistēmas sastāvdaļu, regulē konstitūcijas daļa ar nosaukumu *Likumdošana*. Šis apstāklis varētu nozīmēt to, ka starptautiskie līgumi tiek uzskatīti par likumu paveidu un kā tādi var tikt piemēroti tādā pašā veidā, kā tiek piemēroti nacionālie tiesību akti, ja konstitūcijā vai likumā, ar kuru ratificē starptautisko līgumu, nav noteikts savādāk. Tādējādi arī starptautiskie līgumi (kurus Igaunija ir ratificējusi) ir valsts tiesību sistēmas neatņemama daļa un ir tieši piemērojami

¹¹¹ Minsteres Apelācijas Administratīvās tiesas 1955. gada 26. novembra spriedums lietā *European Human Rights Convention Case*. International Law Reports, vol. 22, 1955, p. 610.

¹¹² Vācijas Federālās Konstitucionālā tiesas 1955. gada 4. maija spriedums lietā *Statute of Saar Territory case*. International Law Reports, vol.22, 1955, p. 631.

¹¹³ Vācijas Federālās Konstitucionālā tiesas 1973. gada 31. jūlija spriedums lietā *Re Treaty on the Basis of Relations between the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic*, 1972. International Law Reports, vol. 78, 1973, p. 160.

valstī.¹¹⁴ No konstitūcijas 123. panta izriet parlamenta ratificēto līgumu piemērošanas prioritāte pār Igaunijas likumiem vai citiem tiesību aktiem, taču no tā paša panta izriet arī konstitūcijas pārkums pār starptautiskajiem līgumiem. Starptautisko tiesību principu un paražu tiesību normu attiecības ar valsts tiesībām tomēr nav skaidras.

Lietuvas konstitūcijas 138. pants nosaka jomas, kurās valsts parlaments ratificē starptautiskus līgumus, kā arī to, ka parlamenta ratificētie starptautiskie līgumi veido Lietuvas tiesību sistēmas sastāvdaļu.¹¹⁵ No visas tiesību sistēmas, ņemot vērā arī Lietuvas Konstitucionālās tiesas judikatūru, izriet, ka parlamenta ratificētie līgumi ir pārāki pār likumiem, taču nav pārāki par konstitūciju. Jāsecina, ka pārējie starptautiskie līgumi neietilpst konstitūcijas 138. panta regulēšanas jomā un tādēļ nav pārāki par likumiem, izņemot, iespējams, līgumus cilvēktiesību jomā, kuriem Lietuvas tiesību sistēmā piemīt īpašs statuss. Lietuvas konstitūcijā nekas nav minēts par starptautisko tiesību principu un paražu tiesību normu statusu valsts tiesību sistēmā. Taču Lietuvas konstitucionālās tiesas judikatūra¹¹⁶ apstiprina pieņēmumu, ka atbilstība vispārējiem starptautisko tiesību principiem vai paražām ir Lietuvas tiesību sistēmas pamatprincips.¹¹⁷

Latvijas Republikas Satversmē norāde uz starptautiskajiem līgumiem ir atrodamā 68. panta pirmajā daļā, kas noteic, ka visiem starptautiskiem līgumiem, kuri nokārto likumdošanas ceļā izšķiramus jautājumus, nepieciešama Saeimas apstiprināšana. Latvijas Republikas Satversmes tiesa, interpretējot šo tiesību normu, norādīja, ka:

„Satversmes sapulce, ietverot minēto normu Satversmē, nav pieļāvusi, ka Latvijas valsts varētu nepildīt savas starptautiskās saistības. Prasība apstiprināt Saeimā attiecīgos starptautiskos līgumus Satversmē ietverta ar mērķi nepieļaut tādas starptautiskās saistības, kas likumdošanas kārtībā izšķiramus jautājumus noregulētu

¹¹⁴ Ziemele I. The Application of International Law in the Baltic States. German Yearbook of International Law, vol. 40, 1997, pp. 244-247.

¹¹⁵ Lietuvas konstitūcijas teksts angļu valodā www.lrkt.lt/Documents2_e.html (skatīts 2010. gada 15. janvārī).

¹¹⁶ Lietuvas konstitucionālās tiesas 1994. gada 27. maija spriedums, East European Case Reporter of Constitutional Law, vol.1, No.2, 1994, pp. 270, 278.

¹¹⁷ Ziemele I. The Application of International Law in the Baltic States. German Yearbook of International Law, vol. 40, 1997, pp. 277-278.

bez Saeimas piekrišanas. Tādējādi redzams, ka Satversmes sapulce ir vadījusies no prezumpcijas, ka starptautiskās saistības “nokārto” jautājumus un tās ir jāpilda.”¹¹⁸

Turklāt, vērtējot likuma normas atbilstību starptautiskā līguma normai, Satversmes tiesa secināja, ka: „katrā konkrētā gadījumā, ja rodas pretruna starp Saeimas apstiprinātām starptautisko tiesību normām un Latvijas nacionālajām tiesību normām, ir jāpiemēro starptautisko tiesību normas”.¹¹⁹

Pēc būtības tādējādi Satversmes tiesa tikai atkārtoja Saeimas apstiprināto starptautiskajos līgumos iekļauto starptautisko tiesību normu piemērošanas prioritāti kolīzijas gadījumā, kas ir tieši nostiprināta likuma *Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem*¹²⁰ 13. pantā.

Attiecības starp starptautiskajām un nacionālajām tiesībām var noteikt no formālas perspektīvas vai arī pēc būtības (satura). No formālas perspektīvas var izšķirt divus viedokļus: pirmkārt, starptautiskās tiesības ir *lex superioris*, un nacionālās tiesības ir *lex inferioris*; otrkārt, starptautiskajiem līgumiem ir tāds pats juridiskais spēks kā likumiem, starptautiskajiem līgumiem ir tikai piemērošanas prioritāte, pamatojoties uz kolīziju risināšanas normu *lex internationalis derogat legi nationali*. Jaunākais normatīvais tiesību akts Latvijā, kas regulē šo jautājumu, proti, Administratīvā procesa likums, norāda uz otro variantu.¹²¹

Tomēr Administratīvā procesa likums saista starptautisko tiesību normu piemērošanu ar nacionālo tiesību normu juridiskā spēka hierarhiju. Proti, šā likuma 15. panta trešā daļa noteic, ka starptautisko tiesību normas neatkarīgi no to avota piemēro atbilstoši to vietai ārējo normatīvo aktu juridiskā spēka hierarhijā. Ja konstatē pretrunu

¹¹⁸ Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 114.² panta atbilstību 1965. gada 9. aprīļa Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu: Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2004-01-06, 6. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2004. 9. jūlijs, nr. 108.

¹¹⁹ Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 114.² panta atbilstību 1965. gada 9. aprīļa Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu: Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2004-01-06, 6. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2004. 9. jūlijs, nr. 108.

¹²⁰ Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 26. janvāris, nr. 11

¹²¹ Paporinskis M. Republic of Latvia Materials on International Law 2004. Baltic Yearbook of International Law 2005. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, pp. 251–253, fn. 4.

starp starptautisko tiesību normu un tāda paša juridiskā spēka Latvijas tiesību normu, piemēro starptautisko tiesību normu.

Autore jau iepriekš ir paudusi viedokli, ka, piemērojot starptautisko līgumu (kā arī citu starptautisko tiesību avotu) normas, būtu jāņem vērā attiecīgā līguma priekšmets, respektīvi, starptautisko tiesību normu attiecības ar nacionālo tiesību normām jānoteic nevis formāli, bet pēc to satura.¹²²

Kā piemēru var minēt cilvēktiesības saturošo līgumu statusu, kuriem nacionālajā tiesību sistēmā faktiski ir tāda pati vieta un nozīme kā Satversmei. Ja Ministru kabinets akceptētu divpusēju līgumu par savstarpēju cilvēktiesību ievērošanu ar kādu no kaimiņvalstīm, šādam līgumam formāli būtu tikai Ministru kabineta noteikumu juridiskais spēks. Bet, ņemot vērā šā līguma priekšmetu un Satversmes 1. un 89. pantu, ir pilnīgi iespējams, ka tiesību normu konflikta situācijā šā divpusējā līguma normas būtu prioritāras pār likumu.¹²³

Loģiski interpretējot Satversmes 89. pantu saistībā ar tās 1. pantu, valsts institūcijas, protams, ir saistītas ar cilvēktiesībām, kas pieder pie starptautiskajām *ius cogens* normām un starptautiskajām paražu tiesību normām neatkarīgi no tā, vai Latvija ir vai nav pievienojusies konvencijām, kas satur šīs tiesību normas, un vai tā šīs konvencijas ir vai nav atzinusi citādā veidā.¹²⁴

Savukārt *ius cogens* pārkāpums pār nacionālo tiesību normām izriet no Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas *Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu* 1. panta, kurā noteikta starptautisko tiesību pamatprincipu prioritāte pār valsts tiesību normām, kā arī no Satversmes tiesas spriedumiem lietās nr. 2004-15-0106¹²⁵ un nr.

¹²² Borkoveca M. Latvijā piemērojamo tiesību normu hierarhija. *Likums un Tiesības*, 2007, 9. sēj., nr. 9, 269. – 277. lpp.

¹²³ Ziemele I. Vai Satversme jau ir grozīta? <http://www.politika.lv/index.php?id=3289>. (skatīts 2010. gada 15. janvārī).

¹²⁴ Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Ziemele I. (zin.red.) *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: SIA Izglītības soļi, 2000, 257. lpp.

¹²⁵ Par likuma “Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības” 1. panta trešās daļas 5. punkta, 2. panta otrās daļas 2. punkta, 7. panta pirmās daļas 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 98. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Ceturtā protokola 2. un 3. pantam, Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 12. pantam un

2005-12-0103¹²⁶. Minētais norāda uz to, ka *ius cogens* statuss ir pielīdzināms vismaz konstitūcijas statusam.¹²⁷

No plašāka ieskata vairāku valstu normatīvajā regulējumā un judikatūrā izriet, ka pamatā valstu konstitūcijas satur norādi uz starptautisko tiesību normu (vai vismaz starptautisko līgumu normu) piemērošanu nacionālajā (valsts) līmenī. Turklāt, kopumā ir jāsecina, ka kolīzija starptautiskā līguma normu un valsts likuma normu tiek risināta par labu pirmajai, vienlaikus uzsverot konstitūcijas augstāko juridisko spēku (statusu) valsts tiesību sistēmā.

Tomēr valstu pieejās ir vērojamas arī zināmas īpatnības, kā, piemēram, atsevišķu starptautisko tiesību normu izdalīšana, kurām valstu konstitūcijas vai tiesas piešķir piemērošanas pārkumu kolīzijas gadījumā (starptautiskie līgumi, kas tieši piešķir tiesības indivīdiem – Beļģijas gadījumā, starptautisko tiesību vispārējie noteikumi – Vācijas gadījumā, parlamenta ratificētie līgumi – Igaunijas, Lietuvas, kā arī Latvijas gadījumā, cilvēktiesību līgumi – Beļģijas un Latvijas gadījumā). Tādējādi pārkums pār likumiem netiek attiecināts pilnīgi uz jebkuru starptautisko tiesību normu, bet uz dažādiem to veidiem atkarībā no valsts regulējuma (tiesu prakses).

Pirms pāriet pie kolīziju risināšanas tieši starp Savienības un dalībvalstu tiesību normām, būtu jāapkopo tās pirmās nodaļas atziņas, kurām ir vislielākā nozīme šo specifisko kolīziju aspektā.

Proti, no kolīziju vēsturiskās perspektīvas apskata izriet, ka Savienības tiesības nav unikāls veidojums, bet to analogi, lai gan, protams, ar būtiskām atšķirībām, bija novērojami arī pagātnē. Līdz ar to tajos sastopamie principi, kā, piemēram, vietējo likumu interpretācija atbilstoši *ius commune* vai PSRS likumu pārkums pār republiku

1961. gada 30. augusta Konvencijas par apatridu skaita samazināšanu 8. panta 1. punktam: Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2004-15-0106. Latvijas Vēstnesis, 2005. 9. marts, nr. 40.

¹²⁶ Par Ministru kabineta 2005. gada 11. janvāra noteikumu Nr. 17 “Grozījumi likumā “Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”” un 2005. gada 9. jūnija likuma “Grozījumi likumā “Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2005-12-0103. Latvijas Vēstnesis, 2005. 20. decembris, nr. 203.

¹²⁷ Paporinskis M. *Ius cogens in Latvian law and potential conflicts*. Pp.2-4 (Konferences materiāli. Npublicēts).

pieņemtajiem likumiem, šobrīd modificētā veidā tiek piemēroti kolīziju starp Savienības un dalībvalstu tiesībām risināšanā.

Tās, kādas ir Savienības tiesību būtiskākās atšķirības salīdzinājumā ar līdzīgiem veidojumiem vēsturē, kā arī minēto principu modifikācijas, tiks apskatītas attiecīgi šī promocijas darba otrajā un trešajā nodaļā.

No kolīzijas jēdziena analīzes izdarītais tālākais secinājums par nepieciešamību izdalīt metodes kolīziju risināšanā atkarībā no tā, vai kolidējošās normas pieder pie vienas vai vairākām tiesību sistēmām, ir ļoti nozīmīgs tālākajā darba struktūrā – saistībā ar otrajā nodaļā izdarītajiem secinājumiem par Savienības tiesību būtību.

Savukārt, valstu konstitucionālo un augstāko tiesu judikatūras analīze saistībā ar starptautisko tiesību piemērošanu ir svarīga, nosakot tālāk darbā, vai attiecībā uz Savienības tiesībām šīm tiesām ir līdzīga pieeja, vai tomēr Savienības tiesības tiek izceltas kā kaut kas īpašs, no klasiskajām starptautiskajām tiesībām atšķirīgs tiesību paveids.

II. Eiropas Savienības tiesību un Eiropas Savienības dalībvalstu tiesību mijiedarbība

1. Eiropas Savienības tiesību analīze

Pirms runāt par Savienības tiesību attiecībām ar dalībvalstu tiesībām, ir nepieciešams noskaidrot Savienības tiesību būtību. Ņemot vērā pirmās nodaļas secinājumu par to, ka kolīziju risināšanā svarīgs apstāklis ir tas, vai kolidējošas tiesību normas pieder pie vienas vai dažādām tiesību sistēmām, Savienības tiesību būtība šī promocijas darba ietvaros tiek analizēta tiesību sistēmas jēdziena kontekstā, kas tiek aplūkots saistībā ar ievērojamu tiesību filozofu teorijām par tiesību būtību.

Savukārt, lai analizētu Savienības tiesības šī jēdziena kontekstā, tās jāaplūko Eiropas integrācijas vēstures gaismā. Proti, jebkura jēdziena labākai izpratnei ir svarīgi izprast tā vēsturisko attīstību un šīs attīstības likumsakarības.

1.1. Eiropas Savienības tiesību vēsturiskā perspektīva

Eiropas Savienība nav pirmā Eiropas valstu apvienošanās to pastāvēšanas vēsturē. Apvienošanās formas un mērķi tomēr tām ir bijuši dažādi.

Vienotas Eiropas idejai ir gadsimtiem ilga vēsture. Šo gadsimtu gaitā laicīgās un garīgās varas pārstāvji, karaļi un priesteri, politiķi un filozofi ir diskutējuši par dažādu veidu vienotu Eiropu. Taču pēdējo trīs gadsimtu garumā priekšgalā esošā ideja par modernu nacionālo valsti novērsa uzmanību no šīs dziļākās vēsturiskās patiesības. Tas, ka Eiropas Kopiena ir radusies ar Romas līgumu, ir vairāk nekā ironiski, jo tieši Romu bieži piemin kā pirmo saskaņotu mēģinājumu virzību uz vienotu Eiropu. Šis mēģinājums ir saistīts ar kristietības ideju, un katoļu baznīcas galva – Romas Pāvests pirmais lietoja Eiropas konceptu kā politisko identifikatoru.¹²⁸

Eiropas teritoriju apvienošanu vienā valstī pirmais panāca ķeizars Kārlis *Lielais*. Kārļa Lielā impērija aptvēra tos pašus reģionus, kuri ietilpa Eiropas Kopienās to

¹²⁸ Ward I. A Critical Introduction to European Law. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 1.

dibināšanas laikā, iekļaujot sešas dibinātājvalstis – Franciju, Vāciju, Itāliju, Beļģiju, Nīderlandi un Luksemburgu.¹²⁹

Idejas par Eiropas federāciju, kas nav izveidota uz iekarojumu un suverēnu valstu savstarpējās pakļaušanas pamata, Eiropas vidē parādījās 14. gadsimtā. Šo dažādo koncepciju kopsaucējs bija vēlme atrast veidu, kā panākt savstarpējo ķildu izlīgumu. Ideālistiskās ieceres par to, ka kopība būtu ļoti vēlama, radās apstākļos, kad Eiropas sabiedrību veidoja gluži citādas valstis pēc to juridiskā, politiskā un teritoriālā veidola, nekā tās ir šobrīd. Vairākiem šādu ideju autoriem šķita, ka tāda apvienība izraisītu vispārējās labklājības pacēlumu, jo tā pavērtu plašas tirdzniecības iespējas.

Par vienu no pirmajiem federācijas izveidošanas projektiem uzskatāmas franču publicista Pjēra Dibuā domas, kas ir izteiktas četrās grāmatās, kas izdotas starp 1300. un 1308. gadu, par to, ka Eiropas prinčiem būtu jāpanāk sekulāra apvienība ar mērķi atgūt zaudētās Svētvietas.¹³⁰

Vienotās Eiropas ideja tika realizēta arī Vācu Svētajā Romas impērijā, kurā ietilpa virkne valstu, un kas formāli pastāvēja līdz 1806. gadam. Tajā valstis tika apvienotas, pamatojoties uz kristietības ideju.¹³¹

Pēc tam vienotās Eiropas ideja tika attīstīta zinātnieku un filozofu idejās. Imanuels Kants (*Immanuel Kant*) savā darbā „Uz mūžīgo mieru” piedāvāja Eiropas valstu apvienošanu. Kants bija pārliecināts, ka „mūžīgais miers” var tikt nodrošināts tikai, ja kosmopolītisks tiesību regulējums saistītu kopā individuālās politiskās kopienas. Ar kosmopolītisko tiesību viņš saprata tiesību, kas attiecas uz iespējamo nāciju savienību ar

¹²⁹ Gatawis S., Broks E., Bule Z. Eiropas tiesības. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002, 22. lpp.; Dupuis R. *Aperçu des relations internationales en Europe de Charlemagne à nos jours*. Recueil des Cours, vol 68, 1947, pp. 1-94.

¹³⁰ Deksnis E. B. Eiropas apvienošanās... Integrācija un suverenitāte. Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs. Rīga: Junda, 1998, 14. -15. lpp., sk. plašāk Osiander A. A „Medieval Internationalist”?: Pierre Dubois and His Nineteenth and Twentieth-Century Interpreters. In: *Ius Brabanticum, Ius Commune, Ius Gentium: Opstellen Aangeboden Aan Prof. Mr. J.P.A. Coopmans Ter Gelegenheid Van Zijn Tachtigste Verjaardag*. Broers E.J.C.F.C., Jacobs B.C.M., Lesaffer R.C.H. (eds). Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2006, pp. 111-124.

¹³¹ Gatawis S., Broks E., Bule Z. Eiropas tiesības. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002, 22. lpp., Axtmann R. *State Formation and Supranationalism in Europe: the Case of the Holy Roman Empire of the German Nation*. In: *Europe without Borders: Remapping Territory, Citizenship and Identity in a Transnational Age*. Baltimore: John Hopkins University Press, 2003, pp. 118-139.

skatu uz noteiktajām universālajām tiesībām priekš iespējamās tirdzniecības. Pēc Kanta domām, viss ir atkarīgs no kopīgās Eiropas publiskās filozofijas institūcijas, un kas ir vēl svarīgāk, - no kopīgās Eiropas jurisprudences. Kants apgalvoja, ka kontinenta pilsoņiem būtu jāveicina doma par vienoto Eiropu kā vienu konfederatīvo valsti.¹³²

Pēc Napoleona sakāves Eiropas valstis ar mērķi novērst militārus konfliktus apvienojās „Svētajā Aliansē”, kurā valstis starpvalstu attiecības risināja ar konferenču diplomātijas palīdzību.¹³³ Modernajā pasaulē Eiropas valstis sāka veidot dažādas starptautiskās organizācijas daudzās jomās.¹³⁴

Pēc Otrā pasaules kara Eiropas valstis un plašākā sabiedrība skaidri atbalstīja vienotības un ekonomiskās integrācijas ideju, kā miera uzturēšanas un sociālā progressa svarīgāko priekšnoteikumu. Samērā ātri un izteikti Rietumeiropas valstīs izveidojās trīs politiskās un tiesiskās domas pamatvirzieni attiecībā uz vienotās Eiropas „būvniecību”. Pirmo novirzienu veidoja federālisma atbalstītāji, tas ir, vienotās Eiropas valsts dibināšanas atbalstītāji ar visām no šā apstākļa izrietošajām sekām: suverēnā federālā valstiskuma veidošanu, federālo tiesību un federālās sistēmas orgānu radīšanu, federācijas un to subjektu kompetences noteikšanu. Visizteiktāk federālisma novirziena tendences bija vērojamas Francijas, Beneluxa valstu un Vācijas politiskās elites darbībās.

Otro novirzienu veidoja politiski spēki, kas iestājās par Eiropas valstu tiešo sadarbību, tai skaitā, ekonomikas un aizsardzības politikas sfērā, bet kategoriski pret Eiropas federalizāciju. Iemesli, kāpēc valstis ieņēma tādu pozīciju bija dažādi – gan

¹³² Reiss H. Kant's Political Writings. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, pp.156-158., plašāk par Kanta normatīvi kosmopolītisko vīziju un Eiropas vietu tajā skat.: Pogge T. Kant's Vision, Europe and a Global Federation. In: Merle J.-Ch. (ed.) Globale Gerechtigkeit Global Justice, Frommann-Holzboog, Germany, 2005, pp. 500-518, Hoffe O. Kant's Cosmopolitan Theory of Law and Peace. New York: Cambridge University Press, 2006, Perreau-Saussine A. Immanuel Kant and International Law. In: Philosophy of International Law. Besson S., Tasioulas J. (eds.) Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 53., Brown G.W. Grounding Cosmopolitanism: From Kant to the Idea of a Cosmopolitan Constitution. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.

¹³³ Plašāk skat.: Chapman T. The Congress of Vienna: Origins, Processes and Results. London: Routledge, 1998.

¹³⁴ Gatawis S., Broks E., Bule Z. Eiropas tiesības. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002., 23. lpp., Reinalda B. Routledge History of International Organizational: From 1815 to the Present Day. London: Routledge, 2009, 1.-18.nodaļas.

nacionālās suverenitātes ideja, gan konkrētās valsts īpašas politiskās pozīcijas starptautisko attiecību sfērā. Šādas pozīcijas izteikta piekritēja bija Apvienotā Karaliste.

Visbeidzot, trešā novirziena pārstāvji (politiķi, zinātnieki, ideologi) atbalstīja vidējo pozīciju, pieļaujot, ka integrācijas veidojumiem, kas tika radīti Eiropā, jāietver gan valsts, gan starptautisko tiesību organizācijas elementus. Tieši šis trešais novirziens kļuvis par dominējošu un kalpoja par pamatu vēlāk noslēgtiem Eiropas kopienu dibināšanas līgumiem.¹³⁵

Eiropas integrācija aizsākās 1950. gadā, kad sešas valstis – Beļģija, Itālija, Francija, Luksemburga, Vācija un Nīderlande – nolēma izveidot Eiropas Ogļu un tērauda kopienu. Minētās kopienas dibināšanas līgums tika parakstīts 1951. gadā Parīzē uz noteiktu darbības laiku – 50 gadiem.¹³⁶

Eiropas Ogļu un tērauda kopienas pamatā bija Francijas Ārlietu ministra Roberta Šūmana (*Robert Schuman*) plāns, kas sniedza kopienu intelektuālo un juridisko konstrukcijas bāzi.¹³⁷ Par atskaites punktu tam kalpo iepriekš pastāvošo Eiropas starpvaldību organizāciju nepietiekamā efektivitāte, kuras pamatā bija nesamērīgums starp izvirzītajiem mērķiem (Eiropadome jau vēlas federalizēt Eiropas tautu) un piemērojamiem juridiskajiem mehānismiem. Roberts Šūmans, atkārtojot Eiropas konstrukcijas galamērķus – saglabāt mieru Eiropā, samierināt Franciju ar Vāciju un uzbūvēt Eiropas veidojumu ar potenciālu federālo raksturu – izvēlējās fundamentāli mainīt pieeju un izmantotos juridiskos līdzekļus. Viņš sāka ar noteiktiem ekonomikas sektoriem, paredzot eventuāli radīt solidaritāti pēc būtības. Šajos sektoros tika koncentrēti juridiskās rīcības būtiskākie

¹³⁵ ЭНТИН Л. М. Европейское право. Москва: НОРМА, 2002, стр.4-5., Dedman M.J. The Origins and Development of the European Union, 1945-2008: a History of European Integration. 2nd edn. London: Routledge, 2010., 1.-6.nodaļas.

¹³⁶ Deksnis E. B. Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati. Rīga: Juridiskā koledža, 2008, 18.lpp.

¹³⁷ Plašāk par Šūmaņa plāna ietekmi uz Eiropas integrāciju dažādās valstīs un ekonomiskajās un politiskajās perspektīvas sk. atsevišķas nodaļas Le Plan Schuman dans l'histoire: intérêts nationaux et projet européen. Wilken A (ed.). Bruxelles: Bruylant, 2004, arī Devuyt Y. The European Union Transformed: Community Method and Institutional Evolution from the Schuman Plan to the Constitution for Europe. Bruxelles: Peter Lang, 2005, par pašu Šūmani sk. René L. Robert Schuman (1886-1963), père de l'Europe: la politique, chemin de sainteté. Paris: Fayard, 2000, Roth F. Robert Schuman, 1886-1963: Du Lorrain des frontières au père de l'Europe. Paris: Fayard, 2008.

līdzekļi, ietverot gan svarīgākos materiālos, gan cilvēku resursus.¹³⁸ Solidaritātei šajā jomā bija progresīvi jāpaplašinās uz citām jomām. Lai tas notiktu, nodibinātās kopienas struktūra ievērojami atšķīrās no klasisko organizāciju struktūrām. Ievērojama varas daļa koncentrējās Augstajā Pārvaldē, kas bija neatkarīga no valstīm (pielīdzināma šobrīd pastāvošajai Eiropas Komisijai).¹³⁹ Tai palīdzēja Ministru Padome, kas sastāvēja no valstu pārstāvjiem. Struktūrā ietilpa arī Tiesa¹⁴⁰ un Parlamentārā Asambleja, kas sastāvēja no valstu parlamentu pārstāvjiem.¹⁴¹

Tiek uzskatīts, ka Eiropas Ogļu un tērauda kopiena bija pirmā integrācijas organizācija. Lai gan tikai viena ierobežota sektora ietvaros, Kopienas dalībvalstis nodeva savas kompetences Kopienas institūcijām, kurām tās nākotnē bija jārealizē un patstāvīgi jāpieņem dalībvalstīm saistošus lēmumus.¹⁴² Ņemot vērā Eiropas Ogļu un tērauda kopienas sekmīgo darbību, tās dalībvalstis nolēma paplašināt sadarbību citās ekonomikas jomās un izveidot kopējo tirgu. Tika izveidotas vēl divas kopienas – Eiropas Ekonomiskā kopiena un Eiropas Atomenerģijas kopiena.¹⁴³ Abu jauno kopienu dibināšanas līgumi tika parakstīti Romā 1957. gadā.¹⁴⁴

Ar ģenerāļa Šarļa de Golla (*Charles de Gaulle*) nākšanu pie varas Francijā 1958. gadā parādījās pretestība federālās Eiropas evolūcijai. Tieši viņa dēļ nenotika vairāku valstu pievienošanās Kopienām. Par šīs attieksmes simbolu kļuva de Golla divkārtējais noraidījums Apvienotās Karalistes iestāšanās Eiropas Savienībā pieteikumam.¹⁴⁵ Pēc tam, kad Eiropas Komisija nāca klājā ar priekšlikumu ieviest iespēju Padomē atsevišķos

¹³⁸ Blumann C., Dubouis L. Droit institutionnel de l'Union Européenne. Lexis Nexis, Paris, 2007, p. 3.

¹³⁹ Spierenburg D.P., Poidevin R. The History of the High Authority of the European Coal and Steel Community: Supranationality in Operation. London: Weidenfeld and Nicolson, 1994.

¹⁴⁰ Valentine D.G. The Court of Justice of the European Coal and Steel Community. The Hague: Martinus Nijhoff, 1955.

¹⁴¹ Jacqué J.P. Droit institutionnel de l'Union Européenne. 4e édition. Dalloz, 2006, p.7.

¹⁴² Kohnstamm M. The European Coal and Steel Community. *Recueil des Cours*. Vol. 90. 1956. – pp. 1-28, Jacqué J.P. Droit institutionnel de l'Union Européenne. 4e édition. Dalloz, 2006, p.7.

¹⁴³ Cusack T.F. A Tale of Two Treaties: An Assesment of the Euratom Treaty in Relation to the EC Treaty. *Common Market Law Review*, vol 40. 2003, pp. 307-311.

¹⁴⁴ Deksnis E. B. Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati. Rīga: Juridiskā koledža, 2008, 18.-19.lpp.

¹⁴⁵ Schoenborn B. De Gaulle: Adversaire ou Partisan de la Construction Européenne. Livre: Construire l'Europe: Mélanges en Hommage à Pierre du Bois. Paris: Presses Universitaires de France, 2008, pp. 97-112.

jautājumus lemt ar kvalificēto balsu vairākumu, Francija septiņus mēnešus vispār ignorēja Padomes sēdes, līdz 1966. gada janvārī tika panākts Luksemburgas kompromiss.¹⁴⁶

Aukstā kara beigas un Vācijas apvienošanās pamudināja dalībvalstis 1992. gadā noslēgt Māstrihtas līgumu,¹⁴⁷ ar ko sākās jauns un veiksmīgs process – virzība uz ekonomikas un monetāro savienību, starpvalstu līgumu struktūras izveide kopējai ārpolitikai un drošības politikai, sadarbība tieslietās, vīzu režīma un robežkontroles izveide, tā nostiprinot ES kā pamatu turpmākai „Eiropas būvei” un nodrošinot, ka Vācijas atkalapvienošana nepavērsīs atpakaļ Eiropas integrācijas procesu. Līguma komplekso struktūru saliedēja vienots institucionāls pamats un vienots nosaukums – ES.¹⁴⁸

Divi jauni starpvaldību pīlāri liecina par dalībvalstu izpratni, ka ciešāka sadarbība kļuvusi būtiska, lai efektīvi īstenotu politikas un tiesību politikas intereses konkrētajās jomās. Sadarbību iekšlietās un tieslietās, īpaši kas attiecas uz policijas kontroli (kārtības nodrošināšanu), vismaz daļēji neizbēgami pieprasīja stingru robežkontroles likvidāciju. Mēģinājumi koordinēt aizsardzības politiku un ārpolitiku daļēji izriet no izpratnes, ka Pirmā Līča karā dalībvalstīm neizdevās neko ietekmēt efektīvas kopējās lēmumu pieņemšanas struktūras trūkuma dēļ. Zināmā mērā divu jaunu pīlāru izveide ir saistīta ar cerībām, ka valstis, kas spēj strādāt vienā jomā, spēs sastrādāties arī citās jomās.¹⁴⁹

Aplūkojot tā brīža ES struktūru, īpaši tās trīs pīlārus, ir acīmredzams, ka Māstrihtas konferencē dalībvalstis neradīja jaunu valsti. Jaunais veidojums netika uzskatīts par federālu valsti, tas ir tādu valsti, kurā vara ir sadalīta starp centrālo valsti un dalībvalstīm. Eiropas Kopienas, kas ir ES bijušais pirmais pīlārs, neveidoja federāciju, bet konfederāciju. Pārējie divi pīlāri neradīja nepieciešamību pēc konfederācijas izveides. Dalībvalstis ar

¹⁴⁶ Craig P., De Búrca G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, p.8., Nicoll W. *The Luxembourg Compromise*. *Journal of Common Market Studies*, vol. 23, 1984, pp. 35-43.

¹⁴⁷ Dehousse R., Majone G. *The Institutional Dynamics of European Integration: From the Single Act to the Maastricht Treaty*. In: *The Construction of Europe: Essays in Honour of Emile Noël*. Martin S. (ed.) Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1994, pp. 91-113.

¹⁴⁸ Vinklers T., Lahmans P., Raioms S., Naidu D. *Eiropas Savienības tiesības*. Ievads. Eiropas Integrācijas Birojs, Kopenhāgena, 2000, 10. lpp., Gadbin D. *Organisation des competences et strategies d'intégration communautaire après le traité de Maastricht*. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, vol. 111, 1995, pp. 1293-1328.

¹⁴⁹ Weatherill S. *Law and Integration in the European Union*. Oxford: Clarendon Press, 1995, p. 31.

Māstrihtas līgumu nebija nodevušas savu ārpolitiku un drošības politiku Savienībai, tās tikai piekrita sadarboties šajās jomās ES struktūras ietvaros. Reāla kompetenču nodošana minētajās jomās prasītu jauna līguma noslēgšanu starp dalībvalstīm un tā ratifikāciju atbilstoši dalībvalstu nacionālo konstitucionālo tiesību izvirzītajām prasībām. Protams, pagājušā gadsimta beigās varēja uzskatīt, ka ES ir programma un politiskā apņemšanās tālākiem soļiem ceļā uz integrētu konfederāciju vai pat federāciju vai Eiropas valsti.¹⁵⁰

Nicas starpvaldību konference, ņemot vērā ļoti ierobežotos laika un cita veida resursus, izpildīja savu uzdevumu: veikt minimālas institucionālās reformas, kas bija ļoti nepieciešamas gaidāmo kvantitatīvo ES izmaiņu kontekstā. Bija jāpanāk visu 15 dalībvalstu akceptu, un galu galā tika atrasts delikāts kompromiss, kas bija pieņemams visiem. Jebkurā gadījumā Nicas līguma noslēgšana, neskatoties uz tā nepilnībām, uzskatāma par panākumu. Tas tika atzīts gan no 15 toreiz esošos dalībvalstu puses, gan arī no kandidātvalstu puses.¹⁵¹

Nākamais Eiropas integrācijas posms ir saistīts ar ambiciozākiem normatīviem projektiem, cenšoties piedot formālu konstitucionālu ietvaru faktiski pastāvošajai augstajai ekonomisko un politisko procesu mijiedarbības pakāpei. Pirmais pēc-Nicas līguma piedāvājums *expressis verbis* raksturoja piedāvāto līgumu kā konstitucionālu, vienlaicīgi rosinot veselu rindu iepriekš neuzdotu jautājumu par konstitucionālā projekta piemērotību un teorētiskajām un konceptuālajām robežām Eiropas integrācijas kontekstā.¹⁵² Dažādu

¹⁵⁰ Seidel M. Constitutional Aspects of the Economic and Monetary Union. In: Constitutional Dimensions of European Economic Intergration. Snyder F. (ed.) Kluwer Law International. London, 1996, pp.43-44; Spagnolo C. The Maastricht Treaty in Hindsight, 1949-2007: A Break with Passive Integration? In: Back to Maastricht: Obstacles to Constitutional Reform within the EU Treaty (1991-2007). Baroncelli S., Spagnolo C., Talani L.S. (eds.) Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008, pp. 1-31.

¹⁵¹ Piris J.C. The Mackenzie Stuart Lecture 2001. The Treaty of Nice - An Imperfect Treaty but a Decisive Step Towards Enlargement. The Cambridge Yearbook of European Legal Studies, vol. 3, 2000, Dashwood A., Spencer J., Ward A., Hilton C. (ed.), Hart Publishing, Oxford-Portland Oregon, 2001, p.36; skat. detalizētu dažādu perspektīvu analīzi: Laursen F. The Treaty of Nice: Actor Preferences, Bargaining and Institutional Choice. Leiden: Nijhoff, 2006, it īpaši Wilga M. Poland and the Other Candidate Countries: Influencing the Treaty from the Sidelines. Ibid., pp. 323-350,

¹⁵² Skat., piemēram: Andenas M., Gardner J. Introduction: Can Europe Have a Constitution? King's College Law Journal, vol. 12., 2001, p. 1, MacCormick N. Who's Afraid of a European Constitution? Exeter: Imprint Academic, 2005; A Constitution for Europe: the IGC, the Ratification Process and Beyond. Pernice I., Zemánek J. (eds.).Baden-Baden: Nomos, 2005; Blanke H.-J. Governing Europe Under a Constitution: The

apstākļu kopums, gan saistībā ar pārāk tālejošajām līguma normām (vai vismaz to formulējumiem), gan saistībā ar atsevišķu dalībvalstu nacionālās politikas aktualitātēm izraisīja piedāvātā Līguma par konstitūciju Eiropai noraidījumus Francijas un Nīderlandes referendumos.¹⁵³

Visbeidzot, liela daļa Līguma par konstitūciju Eiropai normu tika ietvertas Lisabonas līgumā¹⁵⁴, kura būtiskākā atšķirība no iepriekšēja dokumenta ir atšķirīgās sekas attiecībā uz regulējumu nacionālajās konstitucionālajās tiesībās, pieļaujot tā sekmīgu stāšanās spēkā (pēc tam, kad otrreizējais Īrijas balsojums nodrošināja „pareizo” rezultātu). Šobrīd Lisabonas līgums ir būtiskākais Savienības tiesiskā regulējuma instruments, un turpmākā normatīva analīze tiks strukturēta un veikta tā normatīvā satura ietvarā.

No ES vēsturiskās attīstības ir skaidrs, ka Savienības tiesību būtība un struktūra ir daudz sarežģītāka, nekā tā ir parastai starptautiskai organizācijai, jo integrācijas pakāpe tajā ir daudz dziļāka salīdzinājumā ar citiem piemēriem Eiropas integrācijas vēsturē. Turklāt ir vērojama Savienībai piešķirto kompetenču paplašināšanās un Savienības tiesību attīstība tādā aspektā, kā pīlāru likvidācija un to padarīšana par vienveidīgākām.

Tomēr arī šobrīd ES tiesības nevar uzskatīt par pilnīgi vienotām, proti, tajās pastāv dažādi tiesiskie režīmi attiecībā uz bijušajām Kopienas tiesībām, kurām pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās pievienojās arī bijušais trešais pīlārs, un bijušais otrais pīlārs, kurā joprojām saglabājas valstu sadarbība klasisko starptautisko tiesību izpratnē.

Turklāt ir vērojama arī zināma dalībvalstu pretestība integrācijas attīstībai, kad tā nonāk tik attīstītā stadijā kā federālas Eiropas valsts izveide. Kā izteiktākie šādas pretestības piemēri ir Francijas rīcība, kas veicināja Luksemburgas kompromisa panākšanu, kā arī Līguma par konstitūciju Eiropai, kas tā arī nestājās spēkā, liktenis.

Hard Road from the European Treaties to a European Constitutional Treaty. Berlin: Springer, 2006; Church C.H. Understanding the European Constitution: An Introduction to the EU Constitutional Treaty. London: Routledge, 2006.

¹⁵³ Streinz R. The European Constitution After the Failure of the Constitutional Treaty. Zeitschrift für Öffentliches Recht, vol. 63. 2008, pp. 159-187, Walker N. Not the European Constitution. Maastricht Journal of European and Comparative Law, vol. 15. 2008, pp. 135-141.

¹⁵⁴ Lisabonas Līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu (parakstīts Lisabonā 2007. gada 13. decembrī), ES Oficiālais Vēstnesis, C 306, 2007. gada 17. decembris.

1.2. Eiropas Savienības tiesības no tiesību teorijas un filozofijas perspektīvas

Lai atbildētu uz jautājumu, vai Savienības tiesības vispār ir uzskatāmas par tiesību sistēmu, vai arī tās ir tikai nesaistīto normu kopums, ir jāsaprot, kāda ir tiesību sistēmas izpratne tiesību doktrīnā. Tāpat kā daudzos citos jautājumos arī šajā nepastāv vienots viedoklis vai vienota tiesību sistēmas definīcija.

Džeremijs Bentems (*Bentham*) un Džons Ostins (*Austin*) uzskatīja, ka tiesības tiesību sistēmas kontekstā ir tikai likumu kopums un likuma izskaidrošana ir vienīgais, kas ir nepieciešams. Ostina slavenā tiesību definīcija akcentēja vairākus kumulatīvus kritērijus: suverēna izdotu komandu, kuras neizpildīšanas gadījumā varētu tikt piemērota sankcija.¹⁵⁵ Vērtējot starptautiskās tiesības no šīs definīcijas perspektīvas, Ostins secināja, ka tās nevar uzskatīt par tiesībām, jo tās neizpilda obligātos kritērijus (starptautiskajās tiesībās nepastāv atsevišķs suverēns, un saistību neizpildījums ne vienmēr var būt saistīts ar sankcijām). Priekš Ostina, starptautiskās tiesības varēja būt ne vairāk kā pozitīveta morāle.¹⁵⁶ Mūsdienās Ostina vispārējā teorētiskā perspektīva ir tikusi pamatoti kritizēta tādēļ, ka tā nekritiski vispārina tiesību teoriju no nacionālo krimināltiesību prakses.¹⁵⁷ Jebkurā gadījumā, arī klasiskās starptautiskās tiesības nebija pilnībā bez sankcijām, jo valstis varēja piemērot vienpusējās represālijas¹⁵⁸ („pretpasākumus” mūsdienu terminoloģijā) pret to tiesības aizskārušajām valstīm.¹⁵⁹ No tā varētu secināt, ka Eiropas tiesības būtu daļēji pakļautas Ostina kritikai dēļ strukturālās līdzības starptautiskajam starpvalstu modelim. Tajā pašā laikā arī no starptautisko tiesību perspektīvas ir atzīts, ka Eiropas tiesības ir izveidojušas autonomu tiesību piemērošanas modeli, atsakoties no tradicionālā divpusējā

¹⁵⁵ Austin J. The Uses of the Study of Jurisprudence. In: The Province of Jurisprudence Determined. Hart H.L.A. (ed.). London: Weidenfeld and Nicolson, 1954, pp. 9-15.

¹⁵⁶ Ibid., pp. 162-164.

¹⁵⁷ Plašāk skat. Taper C. Austin on Sanctions. Cambridge Law Journal. 1965, p. 271, Hart H.L.A. The Concept of Law. Oxford: Clarendon Press, 1961, Chapters 2-4, īpaši p. 18 un turpmākās, b.a. Hart, Austin, and the Concept of a Legal System: The Primacy of Sanctions. Yale Law Journal, vol. 84, 1974-1975, p. 584.

¹⁵⁸ Baker G.S. (ed.) Halleck's International Law. Volume 1. 4th edition. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., 1908, pp. 505-507, Higgins A.P. (ed.) Hall's Treatise on International Law. 8th edition. Oxford: Clarendon Press, 1924, pp. 433-436.

¹⁵⁹ Sk. plašāk Paporinskis M. Investment Arbitration and the Law of Countermeasures. British Yearbook of International Law, vol. 79, 2008, pp. 264, 268-270.

saistību izpratnes modeļa un radot jaunas sankcijas.¹⁶⁰ Taču tiesību sistēma ir vairāk kā likumu kopums vai tiesību materiāls, tas pārstāv šī materiāla mijiedarbības modeli un atšķiras no tā arī ar sistēmas vispārējiem mērķiem un darbību. Tiesību sistēmas ciešas saiknes modelis sniedz visu to sastāvdaļu vienotību, kas var tikt apskatīta no derīguma (spēkā esamības) koncepta un institucionālās struktūras perspektīvas.¹⁶¹

Derīgums (spēkā esamība) vieno tiesību materiālu tā pamatos, tas ir tas, kas padara to visu par tiesisku (*legal* – angļu valoda) un nošķir no ne-tiesību (*non-legal* – angļu valoda) materiāla. Atkarībā no tiesību skolas pastāv dažādi derīguma (spēkā esamības) avoti – Akvīnas Tomam (*Thomas Aquinas*) tā ir Dieva griba, klasiskajiem pozitīvistiem Bentemam un Ostinam tā ir suverēna griba, Kelzenam (kā jau tika minēts promocijas darba pirmajā nodaļā) tā ir pamatnorma, Hartam – atzīšanas noteikumi kā sekundārās normas. Modernie tiesību filozofi definētu spēkā esamību atbilstoši *a priori* acīmredzamām likumsakarībām dabisko tiesību skolā¹⁶² un atbilstoši tiesību avotiem pozitīvistiskajā tradīcijā.¹⁶³ Tiesību sistēmas institucionālā struktūra savieno to kopā citādi. Tiesību sistēmā pastāv noteikta likumdošanas (vai plašākā nozīmē normradīšanas) institūcija vai vairākas institūcijas, tiesību piemērošanas un piespiešanas institūcijas (tiesas, armija, policija, citas institūcijas un amatpersonas, kuru pilnvaras ir strikti noteiktas). Turklāt pastāv arī konceptuāli nošķirti institūti pašā tiesību saturā. Lai katru situāciju neregulētu atsevišķi, pastāv vienots regulējums, kas tiek piemērots faktu kategorijai. Tas tiek panākts, vienojot tādus konceptus, kā valdījums, īpašums utt.¹⁶⁴

¹⁶⁰ ILC. 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries. Official Records of the General Assembly, Fifty-Sixth Session, Supplement No.10 (A/56/10) Article 50 Commentary 10.

¹⁶¹ Dias R. W. M. Jurisprudence. 5th edition. London : Butterworths, 1985, pp. 60-61.

¹⁶² Finnis J. Natural Law and Natural Rights. Oxford: Oxford University Press, 1980, pp. 276-280, Murphy T. St Thomas Aquinas and the Natural Law Tradition. In: Western Jurisprudence. Murphy T. (ed.) Dublin: Thomson Round Hall, 2004, pp. 94-125, Finnis J. Natural Law Theories (2007) Stanford Encyclopaedia of Philosophy (e-pub).

¹⁶³ Modernais pozitīvisms tiek tālāk nošķirts starp iekļaujošo un izslēdzošo vai pozitīvo un negatīvo pozitīvismu, skat. Coleman J. Negative and Positive Positivism. Journal of Legal Studies, vol. 11, 1982, pp. 139-164; Gardner J. Legal Positivism: 5 ½ Myths. American Journal of Jurisprudence, vol. 46, 2001, pp. 199-228, Waldron J. Positivism and Legality: Hart's Equivocal Response to Fuller. NYU Law Review, vol. 83. 2008, p. 1135.

¹⁶⁴ Dias R. W. M. Jurisprudence. 5th edition. London: Butterworths, 1985, pp.61-62.

Kelzena „tīrās” teorijas pamatā ir tiesību kā normu kopuma izpratne. Tiesība, viņaprāt, ir tikai juridisko normu kopums, tikai objektīvā tiesība, kas gūst pamatojumu pati sevī. Tiesiskās attiecības satur sankciju draudus no varas puses kā atbildi uz darbībām, kas neatbilst normā paredzētai kārtībai. Juridiskā norma satur attiecības starp kādu nosacījumu un sekām. Citiem vārdiem, ja tiek veikta kaut kāda darbība, ir jābūt noteiktām sekām, un tikai šajā ziņā tiesība attiecas uz jābūtības apgabalu.¹⁶⁵

Kelzens tiesību sistēmu apzīmēja kā tiesisko kārtību (*legal order* – angļu valoda), šādai kārtībai, viņaprāt, jābūt dinamiskai. Tiesiskās kārtības pamatnorma ir postulēts galīgs noteikums, saskaņā ar kuru tiek noteiktas un zaudē spēku šīs kārtības normas.¹⁶⁶ Kā būtisku tiesību normas un tiesiskās kārtības derīguma priekšnoteikumu Kelzens izvirzīja efektivitāti.¹⁶⁷ Starptautisko tiesību attīstība pēc Otrā Pasaules kara parāda Kelzena pieejas problemātiskumu.¹⁶⁸ Jaunu starptautisko organizāciju un starptautisko tiesību normu radīšana, būtiski ierobežojot spēka lietošanas normas, *prima facie* liecina par starptautisko tiesību sistēmisko nostiprināšanos, bet pēc Kelzena efektivitātes metodoloģijas sankciju ierobežošana nozīmētu sistēmisko pavājināšanos.¹⁶⁹ Vienlakuš tā kā ir iespējams nošķirt šķietami arhaisko prasību pēc efektīvām sankcijām kā tiesību sistēmas kritēriju, Kelzena metodoloģiskā pieeja ir piemērojama mūsdienu starptautisko tiesību analizē.¹⁷⁰

Profesors Dovriks (*Dowrick*), analizējot Kelzena teorijas piemērošanu attiecībā uz Kopienu tiesībām, secina, ka Kelzena piedāvātais valsts un starptautisko tiesību sistēmu modelis nav pietiekams (piemērojams), lai izskaidrotu daudzus Kopienu tiesību

¹⁶⁵ Broks J. Tiesības filosofija. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008, 260.-261.lpp.

¹⁶⁶ Kelsen H. General Theory of Law and State. With a new introduction by A. Javier Treviño. New Brunswick (U.S.A.), New Jersey: Transaction Publishers, 2006, p.113.

¹⁶⁷ Ibid, p.119.

¹⁶⁸ Herz J.H. The Pure Theory of Law Revisited: Hans Kelsen's Doctrine of International Law in the Nuclear Age. In: Law, State, and International Legal Order: Essays in Honor of Hans Kelzen. Engel S., Métall R.A. (eds.) Knoxville: The University of Tennessee Press, pp. 107-118.

¹⁶⁹ Rigaux F. Kelsen et le droit international. Revue belge de droit international, vol. 29. 1996, pp. 381-408.

¹⁷⁰ Carty A. The Continuing Influence of Kelsen on the General Perception of the Discipline of International Law. European Journal of International Law, vol. 9, 1998, pp. 344-354, Kammerhofer J. Kelsen: Which Kelsen? A Reapplication of the Pure Theory to International Law. Leiden Journal of International Law, vol. 22, 2009, pp. 225-249.

fenomenus.¹⁷¹ Daudzas Kopienų tiesību pazīmes attālina Eiropas Kopienas no starptautiskajām organizācijām, ko aptver Kelzena modelis. Dalībvalstis parasti pilda savas saistības saskaņā ar dibināšanas līgumiem, saistību pildīšana nav saistīta ar atbilstības bailēm vai kara pieteikšanu *inter se*. Kopienām ir spēcīgs centrāls likumdošanas orgāns, kas būtiski paplašināja Kopienų tiesības kopš dibināšanas līgumu noslēgšanas. Turklāt šim orgānam piemīt normatīva vara, ko tas regulāri īsteno un ko respektē tās adresāti. Tā izdotie akti, pamatā regulas, ir vispārēji piemērojami Kopienā un tie tiek tieši piemēroti visās dalībvalstīs. Kopienai ir spēcīgs centrāls tiesu varas orgāns ar visām dalībvalstīm obligātu jurisdikciju, kas ne tikai izšķir strīdus, bet ir arī devis būtisku pienesumu dibināšanas līgumu satura interpretācijā.¹⁷²

Kopienų tiesības nav piespiedu sistēma, kas pamatojas uz sankcijām. Kelzena teorija vienkārši nepieļauj vēlajā divdesmitajā gadsimtā hibrīdas tiesību sistēmas rašanos, kas satur gan klasisko starptautisko tiesību pazīmes, gan valsts tiesību pazīmes, gan arī savas īpašas pazīmes.¹⁷³ Ir iespējams arī iet tālāk Kelzena teorijas piemērošanā, kā to dara Dovriks, kurš argumenta dēļ pieņem Kelzena kritēriju pamatotību. Varētu uzskatīt, kā jau norādīts iepriekšējā un turpmākā analizē, ka mūsdienu starptautisko tiesību attīstība ir parādījusi problēmas Kelzena argumentācijā gan socioloģiskā, gan normatīvā līmenī. No tiesību normu ievērošanas perspektīvas ir izvirzītas alternatīvas teorijas starptautisko tiesību pienākumu izpildei,¹⁷⁴ norādot uz pašu valstu interesi vadīt sarežģītus starptautiskus režīmus,¹⁷⁵ kā arī starptautisko tiesību un saistību iekļaušanu nacionālo tiesību sistēmā un praksē.¹⁷⁶ Arī ārpus Eiropas Savienības tiesiskās telpas starptautiskās organizācijas iesaistās normu radīšanas procesā tādā mērā, kā tas ir raksturots kā likumdošanas

¹⁷¹ Dowrick F.E. A model of the European Communities' legal system. Yearbook of European law, Oxford: Clarendon Press, 1984, p.185.

¹⁷² Ibid., p.184.

¹⁷³ Ibid., p.185.

¹⁷⁴ Skat. vispārīgi: Burgstaller M. Theories of Compliance with International Law. Leiden: M. Nijhoff, 2005.

¹⁷⁵ Chayes A., Chayes A.H. Compliance without Enforcement: State Behaviour under Regulatory Treaties. Negotiation Journal, vol. 7, 1991, pp. 311-330, Chayes A., Chayes A.H. The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements. Cambridge: Harvard University Press, 1995.

¹⁷⁶ Koh H.H. Transnational Legal Process. Nebraska Law Review, vol. 75, 1996, pp. 181-207, Koh H.H. Why Do Nations Obey International Law? (Review Essay). Yale Law Journal, vol. 106, 1997, pp. 2599-2659.

process.¹⁷⁷ Tādēļ Dovrika secinājums par Eiropas Savienības prakses kvalitatīvo atšķirību no Kelzena formulētā tiesību sistēmas modeļa var pat tikt pieņemts *a fortiori*, ņemot vērā plašākās attīstības tendences starptautiskajā kopienā, kas liek apšaubīt normatīvās tēzes piemērotību mūsdienu prakses vērtēšanā.

Harta teorijas pamatā ir ideja par tiesībām kā primāro un sekundāro noteikumu kopumu. Neviena sabiedrība nevar pastāvēt bez noteikumiem, pretējā gadījumā tā izirs, sabruks. Šie, pat katrā visprimitīvākajā sabiedrībā, pastāvošie noteikumi ir grupas locekļu uzvedības noteikumi, kas uzliek pienākumus. Sekundārie noteikumi ir noteikumi par noteikumiem un novērš primāro noteikumu nepilnības. Tie ir ārkārtīgi svarīgi un būtībā ir tie, kas padara tiesības par sistēmu.¹⁷⁸

Sekundārie noteikumi tiek dalīti atzīšanas, izmaiņu un tiesvedības noteikumos. Ar atzīšanas noteikumiem Harts saprot noteikumu, kas ļauj identificēt spēkā esošās tiesības noteiktajā tiesību sistēmā. Ar izmaiņu noteikumiem viņš saprot tās vispārējās normas konstitūcijā, kas pilnvaro kādu institūciju vai institūcijas pieņemt likumus, tādējādi pieņemt jaunus primāros noteikumus un atcelt vai grozīt esošos; un citā līmenī – kas attiecas uz saistību, īpašuma, testamenta un tml. tiesībām – pilnvaro indivīdus mainīt primāros noteikumus attiecībā uz viņu tiesībām un pienākumiem. Tiesvedības noteikumi pilnvaro tiesnešus un citas amatpersonas autoritatīvi izšķirt strīdus, nosakot, vai konkrētajā situācijā var konstatēt primāro noteikumu pārkāpumu, tālāk nosakot sankciju piemērošanu ar citu tiesību piemērošanas institūciju palīdzību.¹⁷⁹

Runājot par starptautiskajām tiesībām, Harts atzīst, ka tām trūkst ne tikai izmaiņu un tiesvedības noteikumu, bet arī atzīšanas noteikumu, kas precīzi nosaka tiesību avotus un vispārējos kritērijus šādu noteikumu identifikācijai.¹⁸⁰

Harts izvirzījis trīs minimālus priekšnoteikumus, kuriem jārealizējas, lai konstatētu, ka pastāv tiesību sistēma, kā pretstats vienkāršam primāro noteikumu kopumam. Tie ir

¹⁷⁷ Treves T. The Security Council as Legislator. In: The Diversity of International Law: Essays in Honour of Professor Kalliopi K. Kousta. Constantinides A., Zaikos N. (eds.) Leiden: Nijhoff, 2009, pp. 61-70.

¹⁷⁸ Broks J. Tiesības filozofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Otrais pilnveidotais un papildinātais izdevums. Rīga: Turība, 2008, 384.-385.lpp.

¹⁷⁹ Hart H.L.A. The Concept of Law. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 1997, pp. 79-123. Plašāk skat. Valdrona (*Jeremy Waldron*) un Šapiro (*Scott Shapiro*) nodaļās grāmatā The Rule of Recognition and the U.S. Constitution. Adler M.D., Himmsa K.E. (eds.) Oxford: Oxford University Press, 2009.

¹⁸⁰ Hart H.L.A. The Concept of Law. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 214.

šādi: pastāv primāro noteikumu un sekundāro izmaiņu, tiesvedības un atzīšanas noteikumu savienība; sistēmas institūcijas (amatpersonas), galvenokārt tiesas, efektīvi akceptē sekundāros noteikumus kā oficiālās uzvedības kopējus, kritiskus un publiskus standartus; pastāv vispārējā atbilstība ar uzvedības noteikumiem, kas ir derīgi saskaņā ar atzīšanas noteikumiem.¹⁸¹

Profesors Marks Džons (*Mark L. Jones*) skaidroja toreiz vēl Kopienų tiesību juridisko dabu, izmantojot Harta tiesību izpratni.

Viņš secināja, ka Kopienų tiesībās pastāv izmaiņu normas, proti, to institūcijas rada jaunās tiesību (groza esošās) normas – primāros noteikumus, kas uzliek pienākumus dalībvalstīm.¹⁸² Turklāt tikai Padomē ir novērojams starpvaldību elements, savukārt Komisija (kas iniciē jaunas normas) pārstāv visas Kopienų, nevis atsevišķu dalībvalstu, intereses, bet Parlamentu tieši ievēl dalībvalstu pilsoņi.¹⁸³

Kopienų tiesībās pastāv arī tiesvedības noteikumi, proti, institucionālā struktūra ir papildināta ar Tiesu, kurai ir būtiska loma Kopienų tiesību interpretācijā un kas izšķir dažādus strīdus starp institūcijām un dalībvalstīm.¹⁸⁴

Džonsa ieskatā, kā jebkurā attīstītajā tiesību sistēmā, Kopienų tiesības vieno atzīšanas noteikumi, kas precīzi uzskaita tās tiesību avotus un to spēkā esamības kritērijus. Šie tiesību avoti ietver dibināšanas līgumus, institūciju likumdošanas un tiesas aktus, starptautiskās tiesības, vispārējos tiesību principus (kas aptver tādas jomas (jautājumus) kā cilvēktiesības un tiesiskās noteiktības konceptu) un dalībvalstu tiesību sistēmām kopējus noteikumus. Turklāt šos avotus var sarindot prioritātes (hierarhiskajā) kārtībā. Tā, piemēram, institūciju izdotie tiesību akti nebūs spēkā, ja tie būs pretrunā dibināšanas līgumam, cilvēktiesībām vai Kopienų saistībām saskaņā ar starptautiskajām tiesībām.¹⁸⁵ Džonsa ieskatā, nav strīda, ka šīs tiesību sistēmas institūcijas (amatpersonas) akceptē sistēmas atzīšanas noteikumus un tās izmaiņu un tiesvedības noteikumus kā uzvedības

¹⁸¹ Jones M.L. The Legal Nature of the European Community: a Jurisprudential Analysis Using H.L.A.Hart's Model of Law and a Legal System. Cornell International Law Journal, vol. 17, no.1, Winter 1984, p.50.

¹⁸² Ibid., p.19.

¹⁸³ Ibid., p.21.

¹⁸⁴ Ibid., p.22.

¹⁸⁵ Ibid., p. 24.

standartu.¹⁸⁶ Tātad ir iespējams runāt par skaidri nosakāmām tiesību sistēmas sekundārām normām, atbilstoši kurām ir iespējams identificēt pienākumus uzliekošo (primāro) normu pastāvēšanu, izmaiņu un strīdu iztiesāšanu.

Analizējot Kopieniu iekārtu no suverēno valstu (kā tradicionālo starptautisko tiesību subjektu) perspektīvas un no privātpersonu (kā tradicionālo suverēno valstu objektu) perspektīvas, Džons demonstrē, ka var pārlicinoši runāt par Kopieniu politisko kārtību, kurai ir arī tiesību sistēma. Līgumi satur sekundāros varu piešķirošus izmaiņu un tiesvedības noteikumus, saskaņā ar kuriem Kopieniu institūcijas realizē varu par dalībvalstu kopieniu. Šīs pilnvaras tai ir nodevušas dalībvalstis, un pastāv labi izveidotie atzīšanas noteikumi, kas vieno sistēmu. Sistēmas amatpersonas, kuras darbojas ar sistēmas institūciju starpniecību, efektīvi akceptē šos sekundāros noteikumus kā savas uzvedības standartu, un arī pastāv vispārējā atbilstība ar uzvedības noteikumiem, kas ir spēkā saskaņā ar atzīšanas noteikumiem.¹⁸⁷

Vienlaikus arī iepriekš pieminētais profesors Dorviks analizē Kopieniu tiesības no Harta teorijas skatpunkta un izdara tālāk norādītos secinājumus. Proti, līdzīgi kā Džons, viņš pēc būtības piekrīt tiesvedības un izmaiņu noteikumu esamībai Kopieniu tiesībās, tiesa gan ar nelielām piebildēm. Viņš konstatē, ka trūkums tiesvedības noteikumu kontekstā ir apstākļi, ka Tiesai trūkst pilnvaru vērst sankciju pret dalībvalsti vai Kopieniu institūciju piemērošanu ar kādas izpildu institūcijas atbalstu.¹⁸⁸ Savukārt, izmaiņu noteikumu sakarā viņš norāda, ka privāttiesību līgumu joma joprojām ir dalībvalstu tiesību sistēmu ekskluzīvajā kompetencē.¹⁸⁹

Būtiskākā atšķirība starp Džonsa un Dovrika veikto analīzi ir tāda, ka pēdējais secina, ka Kopieniu tiesībās nepastāv viens skaidrs atzīšanas noteikums, jo neviens no viņa izvirzītajiem trīs priekšlikumiem Kopieniu atzīšanas noteikumiem nerealizējas. Viņa priekšlikumi ir šādi: a) viss, ko nosaka Romas līgums, ir Kopieniu tiesības; b) viss, ko Tiesa

¹⁸⁶Jones M.L. The Legal Nature of the European Community: a Jurisprudential Analysis Using H.L.A.Hart's Model of Law and a Legal System. Cornell International Law Journal, vol. 17, no.1, Winter 1984, p. 25.

¹⁸⁷ Ibid., pp. 51-52.

¹⁸⁸ Dowrick F.E. A model of the European Communities' legal system. Yearbook of European law. Oxford: Clarendon Press, 1984, p.200.

¹⁸⁹ Ibid., p. 201.

pasludina par tiesībām, ir Kopienu augstākās tiesības; c) viss, ko dalībvalstis nolemj, slēdzot līgumus vai Padomē, ir Kopienu tiesības.¹⁹⁰

Līdz ar to minētā trūkuma dēļ Dovrika ieskatā Kopienu tiesības neveido tiesību sistēmu Harta izpratnē.¹⁹¹

Autores ieskatā kopumā šim secinājumam gan nevar piekrist pilnībā. Kopienu (šobrīd – ES) institūcijām, kas ir tiesīgas spriest par to tiesību normu derīgumu (spēkā esamību), galvenokārt Tiesai, nerodas jautājums par to, kas ir ES tiesību derīguma kritērijs un avots. Proti, visām tiesību normām, kas ir ietvertas sekundārajos tiesību aktos, ir jāatbilst primārajos tiesību avotos (tai skaitā šo avotu interpretācijai, ko ir sniegusi Tiesa) noteiktajam. Tas, ka ES nav viena dibināšanas pamatdokumenta ar nosaukumu ES konstitūcija, neliedz atzīšanas noteikumu vai pamatnormas (Kelzena teorijas izpratnē) pastāvēšanu.

Ikdienas dzīvē atzīšanas noteikumi ļoti reti tiek izteikti kā norma (noteikums). Pārsvārā atzīšanas noteikums nav formulēts, bet tā pastāvēšana tiek parādīta tādā veidā, kā to identificē tiesas, valsts institūcijas, privātpersonas vai to pārstāvji (advokāti). Tiesas secinājumam, konstatējot, ka konkrēts noteikums ir uzskatāms par tiesību normu, ir īpaša nozīme (statuss), ko šim secinājumam (konstatējumam) piešķir citi noteikumi.¹⁹² Jebkurā gadījumā, vismaz no Anglijas tiesību praksē balstītās Harta teorijas viedokļa, viena izsmeļoša konstitucionāla dokumenta neesamība neietekmē (Anglijas) tiesību sistēmas raksturu. Vēl jo vairāk, profesors Džons Gardners (*John Gardner*) ir izteicis viedokli, ka no Harta teorijas perspektīvas lielākas problēmas paradoksālā kārtā rada viena noteikta konstitucionāla dokumenta esamība. Ja atzīšanas sekundārās normas ir izsmeļoši ietvertas konkrētā pozitīvā normā, tad var nebūt skaidrs, kādā veidā ir iespējams juridiski pamatot šīs normas pieņemšanu. Citiem vārdiem sakot, tā kā jebkuras pozitīvas normas radīšanai ir nepieciešama atzīšanas norma, kas akceptē šādu normradīšanas procesu, tad rakstveidā fiksētajās normā ietvertais atzīšanas normu kopums ir loģiski papildināms vismaz ar meta-normu, kas atzīst pašu rakstītās konstitūcijas normu par akceptētu normu attiecīgajā tiesību

¹⁹⁰ Dowrick F.E. A model of the European Communities' legal system. Yearbook of European law. Oxford: Clarendon Press, 1984, pp.202-204.

¹⁹¹ Ibid, p.204.

¹⁹² Hart H.L.A. The Concept of Law. Second edition. Oxford University Press, 1997, p. 103.

sistēmā.¹⁹³ Protams, Eiropas Savienības kontekstā atzīšanas sekundārā norma līgumu slēgšana un konkrētāka tiesiskā regulējuma radīšana rodas no vispārējām starptautiskajām tiesībām, līgumtiesību kontekstā paredzot valstīm tiesības slēgt savā starpā līgumus ar jebkādu saturu, tiktāl, ciktāl tie neaizskar trešo valstu tiesības vai nav pretrunā *ius cogens* normām.

Līdz ar to nav nepieciešams formulēt atzīšanas noteikumu vai pamatnormu vienā teikumā kā noteikumu. Pietiek ar vadlīnijām, ko izmanto gan ES institūcijas tiesību sistēmas iekšienē, gan dalībvalstu institūcijas un privātpersonas, nosakot, vai kāds noteikums ir uzskatāms par spēkā esošo ES tiesību normu. Šādas vadlīnijas nepārprotami izriet no sākotnēji Kopienų un šobrīd ES dibināšanas līgumiem, ņemot vērā sasniedzamu mērķi. Līdzās šo mērķu attīstībai, kas nepārprotami ir izraisījusi arī visas tiesību sistēmas attīstību, tika grozīti (attīstījušies) arī dibināšanas līgumi un pamatnorma (atzīšanas noteikumi). Šobrīd ES ir daudz vairāk nekā kopējais tirgus, tā ir dalībvalstīm kopējo demokrātisko vērtību standarts, kas garantē ne tikai ekonomisko brīvību, bet arī cilvēktiesību aizsardzību.

Analizējot Savienības tiesības tiesību teorijas kontekstā, svarīgi būtu aplūkot arī Dvorkina (*Dworkin*) izpratni par tiesībām, kurš ļoti kritizēja pozitīvismu, kā arī šīs tiesību izpratnes vienu no ievērojamākajiem pārstāvjiem – Hartu. Galvenais Dvorkina arguments balstās uz tiesību principu pastāvēšanu, ar ko viņš saprot standartu, kas ir jāievēro, nevis tāpēc, ka tas veicina kādas ekonomiskās, politiskās vai sociālās situācijas izmaiņas, bet tāpēc, ka tas atspoguļo kādas morālas prasības, vai tā būtu taisnīguma vai godīguma prasība vai tml.¹⁹⁴

Atšķirība starp normām un principiem ir apstākļi, ka normu kolīziju gadījumā ir jāizvēlas viena no tām, proti, darbojas princips – „visu vai neko”. Savukārt tiesību principu kolīzijas gadījumā, tiesību piemērotājam, kuram ir jāatrisina konkrēts gadījums (strīds), ir jāņem vērā katra no principiem relatīvais svars šajā izšķiramajā gadījumā.¹⁹⁵

Dvorkins arī izšķir tādu jēdzienu, kā skaidrā fakta uzskats (*the plain-fact view* – angļu valoda), ar to saprotot, ka tiesības ir tikai tas, ko tiesiskās institūcijas, kā likumdevējs un pilsētu domes un tiesas, nolēma pagātnē. Tādējādi uz tiesību jautājumiem vienmēr

¹⁹³ Gardner J. Can There be a Written Constitution? Oxford Legal Studies Research Paper. No 17/2009.

¹⁹⁴ Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977, p. 22.

¹⁹⁵ Ibid., pp.- 24 – 26.

varētu atbildēt, ielūkojoties grāmatās, kur glabājas institūciju lēmumi.¹⁹⁶ Taču, lai atrisinātu reālās lietas, bieži vien ar to nepietiek.

Kritizējot Hartu, Dworkins ir norādījis, ka, ja mēs varētu atbrīvoties no šī normu modeļa (ieskaitot galīgo atzīšanas noteikumu), mēs varētu izveidot modeli, kas precīzāk atbilst mūsu pašu prakses sarežģītajam un izsmalcinātajam raksturam.¹⁹⁷

Savienības tiesību sistēma neapšaubāmi atzīst plašu tiesību principu loku. Tas ir tieši atzīts Līgumā par Eiropas Savienības darbību, piemēram, tā 6. pantā attiecībā uz cilvēktiesību aizsardzību, kā arī Tiesas judikatūrā, no kuras izriet tādu vispārējo tiesību principu, kā, piemēram, proporcionalitāte¹⁹⁸ un tiesiskā noteiktība¹⁹⁹, ievērošana Savienībā.²⁰⁰

2. Eiropas Savienības tiesību avotu hierarhija

Autore jau iepriekš ir paudusi viedokli par to, ka vienā tiesību normu hierarhijā ir ierindojamas tikai pie vienas tiesību sistēmas piederošās tiesību normas.²⁰¹

Šāds viedoklis arī tiek atbalstīts no citu autoru puses. Piemēram, Linda Ostrovska ir norādījusi, ka:

„apvienotu ES un Latvijas ārējo normatīvo tiesību aktu juridiskā spēka hierarhiju nevar izveidot. ES tiesību kopums, tāpat kā Latvijas tiesību sistēma, ir atsevišķa, autonoma tiesību sistēma ar specifiskām tradīcijām”.²⁰²

¹⁹⁶ Dworkin R. *Law's empire*. Oxford: Hart Publishing, 1998, p. 7.

¹⁹⁷ Dworkin R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977, p. 45.

¹⁹⁸ Piemēram, Tiesas 1977. gada 5. jūlija spriedums lietā 116/76 *Granaria BV v Hoofdprodukschap voor Akkerbouwprodukten*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1977, 1247. lpp.; Tiesas 1990. gada 13. novembra spriedums lietā C-331/88 *Fedesa and others*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1990, I-04023. lpp.

¹⁹⁹ Piemēram, Tiesas 1996. gada 15. februāra spriedums lietā C-63/93 *Duff and Others v. Minister for Agriculture and Food and Attorney General*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1996, 569. lpp.; Tiesas 1991.gada 25.jūlija spriedums lietā C-208/90 *Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1991, I-04269. lpp.

²⁰⁰ Plašāk par vispārējo tiesību principu aizsardzību Eiropas Savienībā skat., piemēram, Tridimas T. *The General Principles of EU Law*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press. 2006.

²⁰¹ Borkoveca M. Latvijā piemērojamo tiesību normu hierarhija. *Likums un Tiesības*, 2007, 9. sēj., nr. 9, 269. – 277. lpp.

Saskaņā ar viņas viedokli ES tiesību normu piemērošana ir atkarīga nevis no šo normu juridiskā spēka, bet gan no principiem un atziņām, kas izriet no pašām ES tiesībām, proti, no ES tiesību tiesās iedarbības un pārākuma principa.²⁰³ Arī citu valstu tiesību doktrīnā ir pausts viedoklis, ka ES tiesību pārākums izriet no funkcionāliem apsvērumiem, nevis no kompetenču hierarhijas, kā tas ir, piemēram, federālo likumu gadījumā. Funkcionālā pieejai ir priekšrocība, ka kolidējošā valsts tiesību norma nav piemērojama, nevis kļūst par spēkā neesošu.²⁰⁴

Tādējādi nevar, piemēram, valsts parlamentu un Eiropas Parlamentu ielikt vienā politiskajā sistēmā vai salīdzināt, kuram no tiem ir lielāka leģitimitācija, tāpat nevar arī ievietot vienā tiesību sistēmā regulas un likumus, nosakot kādam no šiem tiesību aktiem augstāku juridisko spēku.

Līdz ar to neprecīza vai arī vismaz tiesību piemērotājam mulsiņoša, šķiet Administratīvā procesa likuma 15. panta ceturtnā daļa²⁰⁵, kas ES tiesību normas mēģina ielikt Latvijas valsts ārējo normatīvo aktu juridiskā spēka hierarhijā. ES tiesībām, kā patstāvīgajai tiesību sistēmai, ir sava iekšējā struktūra un savā ziņā arī – hierarhija, kas ir nepieciešams, lai nodrošinātu tiesiskumu.

Konstitucionālā tiesiskuma principam ir divi aspekti: negatīvs un pozitīvs tiesiskums. Saskaņā ar negatīvā tiesiskuma principu katram ES tiesību aktam jāatbilst augstākā ranga tiesībām. Katram sekundāro tiesību aktam jāatbilst dibināšanas līgumu (un to grozījumu) kopumam, kā arī tāda paša līmeņa vispārējo tiesību principiem. Tas veido stingru ES tiesību iekšējo hierarhiju. Pozitīvā tiesiskuma princips nozīmē to, ka sekundāro tiesību akts var tikt izdots tikai, pamatojoties uz dibināšanas līguma normu. Šis pamats var tikt noteikts tieši līgumā vai arī sekundārajā tiesību aktā, kas izdots saskaņā ar to.

²⁰² Ostrovska L. Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (II). *Likums un Tiesības*, 2006, 8. sēj., nr. 3, 78.lpp.

²⁰³ Turpat, 79. lpp.

²⁰⁴ Bieber R., Salomé I. Hierarchy of Norms in European Law. *Common Market Law Review*, vol. 33, 1996, p. 914.

²⁰⁵ Administratīvā procesa likuma 15.panta ceturtnā daļa noteic: Eiropas Savienības (Kopienų) tiesību normas piemēro atbilstoši to vietai ārējo normatīvo aktu juridiskā spēka hierarhijā. Piemērojot Eiropas Savienības (Kopienų) tiesību normas, iestāde un tiesa ņem vērā Eiropas Kopienų Tiesas judikatūru.

Konstitucionālā negatīvā un pozitīvā tiesiskuma principa pārkāpuma sekas parasti ir tiesību akta prettiesiskums, atzīšana par spēkā neesošu.²⁰⁶

ES tiesībās tiesību akta nosaukumam un tā procesuālajai pieņemšanas kārtībai nav izšķirošas nozīmes tādā aspektā, kā tas ir valsts tiesībās. Tā, piemēram, Līguma par Eiropas Savienības darbību²⁰⁷ 288.pantā, uzskaitot ES tiesību aktus un sniedzot to definīcijas, nav norādīts katra tiesību akta izdevējs.

Katru reizi, pieņemot tiesību aktu, ES tiesību institūcijām ir jāpārbauda sava kompetence, akta pieņemšanas procedūra un dibināšanas līgumā noteiktais tiesiskais pamats. Tādējādi tiesību akta vietas noskaidrošana ES tiesību aktu vidū, kas izdoti, pamatojoties uz dažādiem tiesiskajiem pamatiem, ir kompetenču sadalījuma, nevis hierarhijas jautājums. Nosaukums „regula”, „direktīva” vai „lēmums” nenorāda uz tiesību akta vietu sistēmā.²⁰⁸

Ievērojama ES tiesību sistēmas īpašība ir hierarhijas neesamība ES institūciju izdoto aktu vidū, ar hierarhiju saprotot rangu noteikšanu tiesību aktiem atšķirībā no akta pieņēmēja un procedūras demokrātiskās leģitīmācijas pakāpes, kas kalpo par kolīziju starp dažādu tiesību aktu normām atrisināšanas līdzekli. Piemēram, valsts tiesību sistēmā likumam, ko ir pieņēmis tiešās vēlēšanās ievēlētais parlaments, būs augstāks juridiskais spēks, nekā valdības pieņemtajiem noteikumiem, tāpat arī likumam, kas pieņemts īpašajā likumdošanas procedūrā, būs augstāks juridiskais spēks, nekā parastajā kārtībā pieņemtajam likumam. ES institūciju pieņemtajiem aktiem hierarhija minētajā nozīmē nepastāv.²⁰⁹

Attiecībā uz normatīvu raksturu un regulēšanas intensitāti ES tiesību akti (regulas un lēmumi), kas satur tieši piemērojamās normas, neatšķiras no aktiem, kuriem nepieciešama ieviešana (direktīvas). Būtiskākā atšķirība starp tiem ir tāda, ka direktīva pati

²⁰⁶ Von Bogdandy A. , Bast J. The European Union's Vertical Order of Competences: the Current Law and Proposals for Its Reform. *Common Market Law Review*, vol. 39, no. 2, 2002, pp. 229-232.

²⁰⁷ Līgums par Eiropas Savienības darbību (konsolidētā versija). ES Oficiālais Vēstnesis, C 83 , 2010. gada 30. marts.

²⁰⁸ Lenaerts K., Desomer M. Towards a Hierarchy of Legal Acts in the European Union? Simplification or Legal Instruments and Procedures. *European Law Review*, vol. 11, no.6, 2005, p.746.

²⁰⁹ Lenaerts K., Desomer M. Towards a Hierarchy of Legal Acts in the European Union? Simplification or Legal Instruments and Procedures. *European Law Review*, vol.11, no.6, 2005, p.745.

par sevi nevar uzlikt pienākumu indivīdam. Šī atšķirība pastāv arī gadījumā, kad direktīva nav atbilstoši ieviesta.²¹⁰

Tātad ES veido savu pastāvīgu tiesību sistēmu, kurā pastāv sava tiesību normu hierarhija, kas varētu būt šāda:

1) dibināšanas līgumi un grozījumi tajos, asociācijas līgumi, t.i., primārie tiesību akti, ieskaitot arī ES tiesību principus;

2) starptautiskie līgumi;

3) sekundārie tiesību akti, regulas un direktīvas (šeit var vēl izdalīt Eiropas Parlamenta un/vai Padomes pieņemtos tiesību aktus un piemērošanas noteikumus, ko pieņem Komisija saskaņā ar bijušo Eiropas Kopienas dibināšanas līguma²¹¹ 202. pantu (šobrīd – Līguma par Eiropas Savienības darbību 290. pants, kas paredz tiesības Komisijai pieņemt nelegislatīvus aktus uz leģislatīvajā aktā noteiktā deleģējuma pamata; Līguma par Eiropas Savienības darbību 291. pants).²¹²

Tiek piedāvāts arī šāds ES tiesību hierarhijas modelis (kas pēc būtības gan sakrīt ar iepriekšējo):

- 1) dibināšanas līgumi un to grozījumi, kurus dalībvalstis individuāli ratificē;
- 2) starptautiskie līgumi, ko slēdz ES vai dalībvalstis saskaņā ar iepriekš minētajiem līgumiem;
- 3) saistošie sekundārie akti, kas pieņemti saskaņā ar dibināšanas līgumiem;
- 4) citi Eiropas Komisijas vai Padomes pieņemtie akti saskaņā ar saistošiem sekundāriem aktiem;
- 5) juridiski nesaistoši ES institūciju akti.²¹³

²¹⁰ Bast J. Legal Instruments and Judicial protection. In: Bogdandy A., Bast J. (eds.) Principles of European Constitutional Law. Revised 2nd edition. Oxford: Hart Publishing, 2010, p. 358.

²¹¹ Eiropas Kopienas dibināšanas līgums (konsolidētā versija) ES Oficiālais Vēstnesis, C 224, 1992. gada 31. augusts.

²¹² Rosas A. The European Court of Justice and Public International Law. In: The Europeanisation of International Law. The Status of International Law in the EU and Its Member States. Wouters J., Nollkaemper A., De Wet E. (ed.), The Netherlands: TMC Asser Press, 2008, p. 78.

²¹³ Raworth P. Introduction to the Legal System of the European Union. New York: Oceana Publications, 2001, pp.118-119.

Ar Lisabonas līguma²¹⁴ spēkā stāšanos ir likvidēta pīlāru struktūra, tai skaitā mainot dažu tiesību aktu nosaukumus un juridisko būtību, sadalot aktus leģislatīvajos (juridiski saistošajos) un neleģislatīvajos.

Primārie tiesību akti (līgumi) un sekundārie vispārsaistošie tiesību akti – regulas, direktīvas un lēmumi, arī pēc Lisabonas līguma paliek nemainīgi pēc būtības un ir uzskatāmi par leģislatīvajiem tiesību aktiem.²¹⁵

Visbūtiskākās izmaiņas ir notikušas saistībā ar bijušā otrā un trešā pīlāra aktiem. Trešais pīlārs tika likvidēts pilnīgi, t.i., arī pēc būtības pielīdzinot šajā jomā turpmāk pieņemamos tiesību aktus bijušo Kopienu tiesībām. Savukārt bijušā otrā pīlāra ietvaros pieņemamie lēmumi (Līguma par Eiropas Savienību²¹⁶ 25. pants) saglabā savu starptautisko tiesību dabu.

3. Eiropas Savienības tiesību būtība starptautisko tiesību tvērumā

No formālās perspektīvas Savienības tiesības pieder pie starptautiskajām tiesībām, jo tās ir daļēji ietvertas starptautiskajos līgumos starp suverenajām valstīm un daļēji pamatojas uz tiem. Taču Savienības tiesības satur tādas īpašības, kas to kopumā un intensitātes ziņā ir svešas pat vismodernākajām un visattīstītākajām starptautiskajām tiesībām. No satura viedokļa tās (precīzāk – tā Savienības tiesību daļa, kura ir tieši iedarbīga, rada tiesības indivīdiem) lielā mērā ir kopējās dalībvalstu iekšējās tiesības, nevis tiesības, kas regulē attiecības starp valstīm.²¹⁷ Tajā pašā laikā, no starptautisko tiesību perspektīvas šāds risinājums ir konceptuāli neproblemātisks. Starptautiskajās tiesībās valstis var noslēgt *inter se* līgumus ar tādu saturu kādu tās vēlas, kamēr tas neaizskar trešo valstu tiesības un *ius cogens* normas. Ja valstis vēlas noslēgt līgumus, nododot būtiskas valsts kompetences citam starptautisko tiesību subjektam un veicot augsta līmeņa politisko

²¹⁴ Lisabonas Līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu (parakstīts Lisabonā 2007. gada 13. decembrī), ES Oficiālais Vēstnesis, C 306, 2007. gada 17. decembris.

²¹⁵ Jāņem vērā, ka būtisks ir akta saturs, nevis tā nosaukums, kā arī procedūra, kādā tas tika pieņemts.

²¹⁶ Līgums par Eiropas Savienību (konsolidētā versija). ES Oficiālais Vēstnesis, C 83, 2010. gada 30. marts.

²¹⁷ The Law of the European Union and the European Communities. 4th revised edition. Kapteyn P.J.G., McDonnell A.M., Mortelmans K., Timmermans C.W.A. (eds.) The Netherlands: Kluwer Law International, 2008, p. 71.

un ekonomisko integrāciju, šāda rīcība no starptautisko tiesību perspektīvas atbilst vispārējam principam, ka valstis var savstarpējās attiecībās paredzēt tādu regulējumu, kādu tās vēlas. Iestāšanās Eiropas Savienībā var ietekmēt dalībvalstu iepriekšējās saistības *interesse*, bet valstu līgumi ar trešajām valstīm automātiski nezaudē spēku.

No ieskata Eiropas integrācijas vēsturē ir redzams, ka ES struktūra nemaz nav viendabīga un vienkārša. Visas tās pazīmes, kas padara bijušās Kopienų tiesības par „īpašām”, nepiemīt bijušā otrā un trešā pīlāra ietvaros izdotajiem tiesību aktiem. Lai gan ir iespējams kvalificēt Savienību, ņemot to kopumā, kā vienu tiesību sistēmu, kuras daļu veido Kopienų tiesības, tomēr pēdējās ir vairāk vai mazāk autonoma tiesību apakšsistēma. Pastāv būtiskas atšķirības starp Kopienų tiesībām un pārējo Savienības tiesību daļu. Bijušā otrā pīlāra ietvaros pieņemtie akti un lēmumi pamatā rada saistības dalībvalstīm, veidojot kopējo ārpolitiku un drošības politiku, nevis regulē attiecības starp valsts iestādēm un privātpersonām vai starp privātpersonām. Šajā jomā ir diezgan grūti runāt par dalībvalstu suverēno tiesību ierobežošanu vai par to, ka šādas tiesības īsteno Savienības orgāni, jo dalībvalstīm joprojām šajā jomā saglabājas primārā loma lēmumu pieņemšanā (vienbalsība ir nepieciešama, attiecīgi valstīm *de facto* piekrīt veto tiesība), kā arī Komisijas un Parlamenta loma šajā jomā ir visai ierobežota. Turklāt šajā sfērā nepastāv arī Tiesas uzraudzība Savienības līmenī.²¹⁸

Jāatzīmē, ka Savienības tiesību īpašais raksturs vairāk attiecas uz bijušajām Kopienų tiesībām, kā arī pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās arī uz bijušā trešā pīlāra jomu. Šajā sakarā var vērot interesantu tendenci – sākotnēji Kopienų tiesības tika veidotas uz starptautisko tiesību bāzes, vēlāk transformējoties par atsevišķu (autonomu) tiesību sistēmu, attālinoties no starptautiskajām tiesībām un tuvinoties vairāk valsts tiesībām. Pēc tam, izveidojot ES, sākot sadarbību ārpolitikas un drošības politikas jomā, kā arī tieslietās un iekšlietās, minētajās jomās sadarbība veikta pamatā balstoties uz klasiskajām starptautiskajām tiesībām. Šobrīd, kopš Lisabonas līgums stājās spēkā, atkal ir vērojama sākotnējā tendence – virzība uz vienotu, autonomu tiesību sistēmu. Pirmais solis ir sperts, likvidējot ne tikai formāli, bet arī pēc būtības bijušo trešo pīlāru, kura ietvaros šobrīd sāk darboties Kopienų tiesību principi un mehānismi. Formāli likvidēts ir arī bijušais otrais

²¹⁸ The Law of the European Union and the European Communities. 4th revised edition. Kapteyn P.J.G., McDonnell A.M., Mortelmans K., Timmermans C.W.A. (eds.) The Netherlands: Kluwer Law International, 2008, pp. 80-81.

pīlārs un nevar izslēgt, ka nākotnē Tiesas izspriestais par Kopienu tiesību iedarbību varētu tikt attiecināts (vismaz netieši) arī uz šajā jomā pieņemtajiem aktiem. Citiem vārdiem sakot, Eiropas tiesību attīstības institucionālā tendence ir sākotnēji balstīties uz tradicionālajām starptautisko tiesību metodēm un pieejām, bet eventuāli censties ietvert regulējuma priekšmetu Eiropas tiesību institucionālajā ietvarā un „pārtulkot” Eiropas tiesību valodā.

Secinājums, ka ES tiesību sistēma ir attīstījusies institucionāli vienoti, neizslēdz vienlaicīgu dažādu apakšsistēmu attīstību šajā sfērā. Piemēram, bijušie ES pīlāri varētu tikt uzskatīti par tādiem.²¹⁹

Tiesa konstanti ir paudusi viedokli, ka Kopienu tiesības ir nošķiramas no klasiskajām starptautiskajām tiesībām: norādot *Van Gend un Loos* spriedumā to, ka „ar Kopienas izveidošanu ir radusies jauna starptautiskā tiesību sistēma, kuras ietvaros valstis ir ierobežojušas savas suverēnās tiesības atsevišķās sfērās un kuras subjekti ir ne tikai dalībvalstis, bet arī to valsts piederīgie”²²⁰, Tiesa turpināja *Costa pret ENEL* lietā, nosakot, ka šī tiesību sistēma ir kļuvusi par dalībvalstu tiesību sistēmu neatņemamo daļu.²²¹ Kā pamatojumu šādam secinājumam tā ir izvirzījusi vairākus argumentus.

Tiesas ieskatā Kopienu tiesību īpašo raksturu pamato tās īpašais mērķis – kopējā tirgus izveidošana, atsauce dibināšanas līguma preambulā uz dalībvalstu tautām kā līguma adresātu, ar suverēnām tiesībām (ko dalībvalstis noteiktajās sfērās ierobežojušas par labu Kopienām) apveltīto Kopienu institūciju izveide, iespēja valsts tiesām uzdot Tiesai prejudiciālos jautājumus, kas norāda uz iespēju atsaukties uz Kopienu tiesību normām dalībvalsts tiesās. Taču būtiskākais Tiesas arguments bija Kopienu tiesību efektīvā piemērošana dibināšanas līgumos noteiktā mērķa sasniegšanai.

²¹⁹ Curtin D. The constitutional structure of the European Union: Some reflections on vertical unity-in-diversity. In: Curtin D., Dekker I. *Convergence and divergence in European public law*. Oxford: Hart Publishing, 2002, p. 60.

²²⁰ Tiesas 1963. gada 5. februāra spriedums lietā 26/62 *Van Gand and Loss*. Eiropas Tiesas ziņojumi (franču valodas izdevums), 3. lpp.

²²¹ Tiesas 1964. gada 15. jūlija spriedums lietā 6/64 *Costa pret ENEL*. Eiropas Tiesas ziņojumi (angļu valodas izdevums), 585. lpp.

Taču juridiskajā zinātnē (tiesību doktrīnā) un dalībvalstu tiesu praksē pausti daudzi dažādi viedokļi attiecībā uz ES tiesību būtību, kas gan atbalsta minētās Tiesas atziņas, gan arī noraida tās.

Lenerts (*Lenaerts*) un Vans Nafels (*Van Nuffel*) uzskata, ka tas, kas atšķir ES tiesību sistēmu no citām starptautisko tiesību sistēmām un padara to par īpašu, ir neatkarīgas no dalībvalstu valdībām institūcijas (Eiropas Komisija, Tiesa un Parlaments), autonomu lēmumu pieņemšanas process (bieži vien lēmumi tiek pieņemti ar balsu vairākumu, nevis vienbalsīgi, tādējādi uzliekot dalībvalstīm saistības, kurām tās tieši nav piekritušas, kas ir pretēji starptautisko tiesību nostājai, ka valstis nevar saistīt pret to gribu), lēmumu izpildīšana (ES tiesības paredz mehānismus, kā noteikt to pārkāpumus un uzlikt dalībvalstīm sankcijas par to, turklāt Tiesas jurisdikcija dalībvalstīm ir saistoša).²²²

Profesors De Witte (*Bruno de Witte*), analizējot ES tiesību sistēmas būtību, secina, ka tiešās iedarbības un pārākuma principi, tādā veidā, kā tie (1999.gadā – autores piezīme) ir formulēti un akceptēti, turpina apliecināt, ka ES tiesības ir starptautisko tiesību paveids, kaut gan paveids ar dažiem netipiskiem, kvazi-federāliem „uzplaukumiem” (*blossoms* – angļu valoda).²²³ Tas, kas atšķir ES tiesības no klasiskajām starptautiskajām tiesībām, ir apstākļi, ka minētie principi izriet no ES tiesībām, nevis no valsts tiesībām, proti, kaut arī netieši, bet ir noteikti Eiropas Kopienas dibināšanas līgumā (šobrīd – Līgums par Eiropas Savienības darbību).²²⁴ Taču visu dalībvalstu tiesas nav akceptējušas pilnībā pārākumu principu, kā arī šis princips joprojām nav tieši ietverts Līgumā par Eiropas Savienības darbību.²²⁵

Tātad Bruno de Witte redz ES tiesības kā patstāvīgu tiesību sistēmu, lai gan tādu, kas savos pamatos izriet no starptautiskajām tiesībām.

Daniels Betlehems (*Daniel Bethlehem*), apspriežot attiecības starp valsts, starptautiskajām un ES tiesībām, ir secinājis, ka Tiesa ar vispārējo tiesību principu palīdzību – pamatojoties uz dalībvalstu kopējām konstitucionālajām tradīcijām,

²²² Lenaerts K., Van Nuffel P. *Constitutional Law of the European Union*. 2nd edition. London: Sweet and Maxwell. 2005, pp. 13-14.

²²³ De Witte B. *Direct Effect, Supremacy, and the Nature of the Legal Order*, in Craig P. and De Búrca C. (ed.) *The Evolution of EU Law*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 210.

²²⁴ *Ibid.*, p.209.

²²⁵ *Ibid.*

starptautiskajiem cilvēktiesību līgumiem, citiem līgumiem, kuru puses ir dalībvalstis, starptautisko tiesību principiem – ir pārvērsusi ES tiesības par sistēmu, nevis vienkāršu normu piemērošanas struktūru. Ar dibināšanas līgumu grozījumu un, iespējams, vēl vairāk ar Tiesas spriedumu palīdzību šī tiesību sistēma 40 gadu laikā aizvien vairāk attīstījās no starptautiskās sadarbības, kas raksturoja tās izveidi, veidojumā, kas ciešāk tuvojas valsts tiesību sistēmai. Tātad izmantojot starptautiskajās tiesībās sastopamos juridiskā pamatojuma instrumentus, Tiesa ir izveidojusi sistēmu, kurai šobrīd ir vairāk kopīga ar valstu tiesību sistēmām, nekā ar starptautiskajām tiesībām, no kurām šī sistēma izriet.²²⁶

Trevors Hartlijs (*Trevor C. Hartley*) uzskata, ka ES tiesību sistēma pamatojas uz starptautiskiem līgumiem un to derīgums (likumība) izriet no starptautiskajām tiesībām. Līdz ar to tai ir saistošas arī *ius cogens* normas.²²⁷ Tomēr ES tiesības ir krietni progresīvākas par klasiskajām starptautiskajām tiesībām, tāpēc ir pamats secināt, ka ES tiesības tādējādi nodibina atsevišķu starptautisko tiesību apakšsistēmu.²²⁸ Atšķirībā no citiem starptautisko tiesību līgumiem Kopienų dibināšanas līgumu puses ir vienojušas ne tikai par sasniedzamo rezultātu, bet arī par līdzekļiem, ar kādiem tas tiks sasniegts – Kopienų tiesību normu tiešo iedarbību. Lai arī šāda pieeja nav vispār pieņemta, tā nav pretrunā starptautiskajām tiesībām.²²⁹

Oponējot Hartlijam (pēc būtības arī Bruno de Witte), Pols Kreigs (*Paul Craig*) min, ka, pirmkārt, ņemot vērā, ka starptautisko tiesību pamatā ir suverēno valstu piekrišana, tās var vienoties par dažādiem noteikumiem, slēdzot starptautisko līgumu. Tomēr tas nemaina faktu, ka tāda tipa noteikumi, kādi ir atrodami Eiropas Kopienų dibināšanas līgumā (šobrīd – Līgumā par Eiropas Savienības darbību), kas attiecas uz prejudiciāliem nolēmumu līgumiem vai obligāto jurisdikciju, parasti nav atrodami starptautiskajos līgumos. Tas pats attiecas arī uz tiešo iedarbību. Otrkārt, minētās ES tiesībām piemītošās īpatnības tiek

²²⁶ Bethlehem D. International Law, European Community Law, National Law: Three Systems in Search of a Framework, in Koskeniemi M. (ed.) International Law Aspects of the European Union. The Hague, The Netherlands: Kluwer Law International, 1998, pp.180, 183-184.

²²⁷ Hartley T.C. The Foundations of European Community Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of the European Community. 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2003, p.89.

²²⁸ Hartley T.C. National Law, International Law and EU Law – How Do They Relate? In: Asserting Jurisdiction: International and European Legal Perspectives. Capps P, Evans M.D., Konstadinidis S.V. (eds.) Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003, p. 71.

²²⁹ Ibid., p.76.

sadalītas, nevis aplūkotas kopsakarā. Tādējādi, lai gan atsevišķi šādas īpašības ir iespējams atrast klasiskajās starptautiskajās tiesībās, tās nav sastopamas kopā. Tātad ES tiesību kontekstā būtiska nozīme ir tam, ka šie īpašie apstākļi pastāv vienā režīmā (sistēmā). Treškārt, Hartlija argumenti balstās pamatā uz dibināšanas līgumiem, skatot atrauti no Tiesas izdarītiem *de facto* grozījumiem tajos. Ar šo jāsaprot arī, ka Tiesa apzināti lieto tādus terminus, kā, piemēram, „jauna tiesību sistēma”. Proti, Tiesa ar šo vēlas uzsvērt, oponējot dalībvalstu valdību apgalvojumiem, ES tiesību atšķirību no klasiskajām starptautiskajām tiesībām, jo dibināšanas līgumi nav vienkārši līgumi starp valstīm, bet tieši skar Eiropas pilsoņus.²³⁰

Eilīna Denza (*Eileen Denza*) arī norāda uz Koptienu tiesību „netipiskajām” iezīmēm, kas tās būtiski atšķir no starptautiskajām tiesībām, proti, - kārtībā, kādā tiek iniciēti un pieņemti tiesību akti, nacionālo parlamentu nebūtisku lomu likumdošanas procesā salīdzinājumā ar starptautiskajiem līgumiem, kuriem ir nepieciešams tiešs parlamenta akcepts (ratifikācija), ātrums, kādā tiek pieņemti tiesību akti un grozījumu paredzamība tajos, un ar šiem faktoriem saistīta ES tiesību vienotība – vienveidīga piemērošana; efektīvā piemērošana valsts tiesību sistēmā, un šīs piemērošanas efektīvā uzraudzība no Tiesas un Eiropas Komisijas puses. Viena no svarīgākajām ES tiesību atšķirībām no starptautiskajām tiesībām ir tāda, ka starptautiskās tiesības neierobežo valsts kompetenci slēgt līgumus vai pieņemt tiesību aktus kāda jomā.²³¹

Ne visas ES tiesību pazīmes, ko pašas ES tiesības uzskata par īpašajām, ir tiešām tādas, kas nepastāv vai kādreiz neapstāvēja valsts vai starptautiskajās tiesībās. Piemēram, iespēja dalībvalsts tiesām uzdot prejudiciālos jautājumus Tiesai vai ES tiesību normu tiešā iedarbība.

Iespēja uzdot prejudiciālo jautājumu ir pazīstama gan valsts tiesībās, gan arī starptautiskajās tiesībās. Proti, vispārējās tiesas var uzdot prejudiciālo jautājumu valsts konstitucionālās jurisdikcijas tiesai, kā tas, piemēram, ir Vācijā, Itālijā, kā arī Latvijā. Šis mehānisms pastāvēja arī saskaņā ar līgumu, ar kuru nodibināja Beniluksa tiesu, kas stājās spēkā 1974. gada 1. janvārī. Patiesībā idejai nodibināt tribunālu, kas būtu pilnvarots

²³⁰ Craig P. Constitutions, Constitutionalism and the European Union. *European Law Journal*, vol.7, no.2, June 2001, pp.130-133.

²³¹ Denza E. Two Legal Orders: Divergent or Convergent? *48 International and Comparative Law Quarterly*. 1999, pp. 261-269.

pieņemt valsts tiesām saistošus nolēmumus noteiktajās jomās, ir gara vēsture. Tās pirmsākumi attiecas uz 1907. gadu, kad mēģināja nodibināt Starptautisko Prīžu Tiesu.²³² Šai tiesai vajadzētu būt īstai kasācijas instances tiesai, taču tā nekad tā arī neuzsāka savu darbību.²³³ No starptautisko tiesību perspektīvas prejudiciālo nolēmumu lūgumu jauninājums Koptienī tiesību sistēmā ir mazāk to koncepcijā, bet vairāk – panākumos.²³⁴ Proti, dalībvalstu tiesas ļoti aktīvi izmanto iespēju uzdot prejudiciālos jautājumus Tiesai.²³⁵

Vēl viena pazīme, kas ir raksturīga tieši ES tiesībām, ir to (vismaz to daļas) spēja būt tieši iedarbīgām valsts iestādēs un tiesās. Ņemot vērā, ka šim principam ir liela nozīme ES tiesību piemērošanā, līdz ar to arī kolīziju risināšanā, ir nepieciešams to apskatīt sīkāk.

Tiešā iedarbība, ar to saprotot indivīda tiesības (iespēju) atsaukties uz ES akta noteikumu dalībvalsts tiesā, attiecībā uz dibināšanas līgumu, regulu un lēmumu normām, atzīta Tiesas judikatūrā jau vairāk nekā pirms 30 gadiem.²³⁶

Fundamentāls šajā jautājumā ir spriedums *Grad* lietā, kurā Tiesa, atbildot uz Vācijas *Finanzgericht Muenchen* uzdoto prejudiciālo jautājumu saistībā ar lēmuma un direktīvas normu interpretāciju, atzinusi, ka lēmuma un direktīvas normas kopsakarā var būt tieši iedarbīgas. Tiesa norādījusi, ka:

²³² Plender R. The European Court as an International Tribunal. Cambridge Law Journal, 42 (2), November 1983, p.284.

²³³ Donker-Curtius, F. 'La Cour internationale des prises' (1909) 11 Revue de droit international et de législation comparée 5, JHW Verzijl, International Law in Historical Perspective (Part VIII) (A. W. Sijthoff, Leyden 1976) 346.

²³⁴ Plender R. The European Court as an International Tribunal. Cambridge Law Journal, 42 (2), November 1983, p.284.

²³⁵ Stone Sweet A., Brunell T. L. The European Court, National Judges and Legal Integration: A Researcher's Guide to the Data Set on Preliminary References in EC Law, 1958-98. European Law Journal, vol.6, no.2, 2000, pp. 117-127.

²³⁶ Skat., piemēram: Tiesas 1970. gada 6. oktobra spriedums lietā 9/70 *Grad* (lēmuma un direktīvas normu tiešā iedarbība) Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, 825. lpp.; Tiesas 1971. gada 26. oktobra spriedums lietā 18/71 *Eunomia* (dibināšanas līguma normu tiešā iedarbība), Eiropas Tiesas ziņojumi 1971, 811. lpp.; Tiesas 1971. gada 14. decembra spriedums lietā 43/71 *Politi* (regulas normu tiešā iedarbība), Eiropas Tiesas ziņojumi 1971, 1039. lpp.; Tiesas 1972. gada 17. maija spriedums lietā 93/71 *Leonesio* (regulas normu tiešā iedarbība), Eiropas Tiesas ziņojumi 1972, 287. lpp.

Regulu gadījumā tiešā iedarbība varētu izrietēt arī no līguma teksta – to tiešās piemērošanas.

„(..) lēmuma efektivitāte (*l'effet utile*) būtu vājāka, ja indivīdam būtu liegta iespēja atsaukties uz to dalībvalsts tiesā un tiesa to nevarētu ņemt vērā, kā Kopienu tiesību sastāvdaļu. (..) Katrā konkrētajā lietā jānoskaidro, vai normas daba, pamats un teksts var radīt tiešo iedarbību attiecībās starp akta adresātu un trešajām personām.”²³⁷

Izsekojot tiešās iedarbības principa attīstībai un ņemot vērā to būtību (mērķi, kādam Tiesa to ir radījusi), jāsaprot, ka tiešā iedarbība ir dalībvalsts tiesas vai iestādes pienākums piemērot attiecīgu ES noteikumu kā tiesību normu, kas regulē lietu (piemērojama strīda izšķiršanā).²³⁸ Tātad dalībvalsts tiesas tiesnesis vai ierēdnis ir tiesīgs un vienlaicīgi viņam ir pienākums pamatot savu spriedumu vai lēmumu ar ES tieši iedarbīgo normu, līdzīgi kā ar kādu pašas dalībvalsts institūcijas (parlamenta, valdības) radīto tiesību normu.

Situācija attiecībā uz direktīvām tomēr nav viennozīmīga, jo tās pēc savas būtības ir „nepabeigtas” (*incomplete* – angļu valoda) tiesību normas tādā nozīmē, ka tās ir veidotas tā, lai piešķirtu dalībvalstīm zināmu rīcības brīvību, un to „pabeigšanai” ir nepieciešama dalībvalsts tālāka rīcība.²³⁹ Tātad direktīva kļūst saistoša dalībvalsts pilsoņiem tikai pēc tam, kad tā tiek ieviesta dalībvalsts tiesību sistēmā.

Tiesa tomēr izdarījusi izņēmumus no šīs pamatnostādnes, piešķirot arī direktīvām tiešo iedarbību atsevišķos gadījumos.²⁴⁰ Taču attiecībā uz direktīvām joprojām tiek pieļauta tikai vertikālā tiešā iedarbība (proti, Tiesa izslēdz iespēju valsts institūcijai piesaukt direktīvu, radot negatīvas sekas privātpersonai,²⁴¹ kā arī privātpersona nevar atsaukties uz

²³⁷ Tiesas 1970.gada 6.oktobra sprieduma lietā 9/70 *Grad* 5. un 6. punkts, Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, 825. lpp.

²³⁸ Prechal S. Direct Effect, Indirect Effect, Supremacy and the Evolving Constitution of the European Union. In: Barnard C. (ed.) *The Fundamentals of EU Law Revisited: Assessing the Impact of the Constitutional Debate*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2007, pp. 37-38.

²³⁹ Flynn L. Enforcement of EC Law: Protection of Individual's Rights in National Courts. *Europarätlig tidskrift*. Årg. 10, no. 2, 2007, p. 298.

²⁴⁰ Tiesas 1974. gada 4. decembra spriedums lietā 41/74 *Van Duyn*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1974, 1337. lpp.; Tiesas 1970. gada 17. decembra spriedums lietā 33/70 *SACE* (direktīvas normu tiešā iedarbība), Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, 1213.lpp.

²⁴¹ Tiesas 1987. gada 8. oktobra spriedums lietā 80/86 *Kolpinghuis Nijmegen BV*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1987, 3969. lpp.; Tiesas 1987. gada 11. jūnija spriedums lietā 14/86 *Pretore di Salò*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1987, 2545. lpp.

direktīvu attiecībā pret citu privātpersonu²⁴²). Tā pastāv pēc tam, kad ir pagājis direktīvas ieviešanas laiks un dalībvalsts to nav ieviesusi pavisam vai arī ieviesusi nepilnīgi, turklāt, direktīvas normai jābūt beznosacījumu un pietiekoši skaidrai.²⁴³ Noliedzot direktīvu normu horizontālo tiešo iedarbību, Tiesa pamatojusies ar to, ka atzīstot šādas iedarbības esamību direktīvām, pazustu atšķirība starp direktīvām un regulām, kas tieši noteikta bijušā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 249. pantā (šobrīd – Līguma par Eiropas Savienības darbību 288. pants). Tādējādi Tiesa vairakkārt ir atkārtojusi savu pozīciju, ka direktīvas noteikumi nevar paši par sevi uzlikt pienākumus indivīdiem.²⁴⁴

Lai gan ES tiesības (ņemot vērā Tiesas judikatūru) noliedz direktīvu horizontālās tiešās iedarbības principu, ar to saprotot indivīda spēju pamatot savu prasību ar laikā neieviestās direktīvas normu, uzliekot citai privātpersonai pienākumu, kas vienlaicīgi nozīmētu dalībvalsts tiesas vai iestādes pienākumu piemērot šo direktīvas normu tai pretrunā esošās dalībvalsts tiesību normas vietā, Tiesa ir pieņēmusi dažus spriedumus, kuros it kā šāda horizontālā direktīvu normu tiešā iedarbība tika pieļauta. Kā piemēru šeit varētu minēt vienu no jaunākajiem Tiesas spriedumiem šajā jomā, proti, spriedumu *Küçükdeveci* lietā.²⁴⁵

Taču autores ieskatā arī šajā spriedumā Tiesa ir izvairījusies atzīt direktīvu horizontālo tiešo iedarbību, bet ES tiesībās noteikto mērķi (diskriminācijas aizliegumu) sasniegusi, pamatojoties uz ES tiesību principu, kas pastāv neatkarīgi no tā, vai tas (tā īstenošanas mehānisms) ir precizēts direktīvā. Tiesa ir atzinusi, ka:

„pastāv nediskriminācijas vecuma dēļ princips, kas ir uzskatāms par Savienības tiesību vispārēju principu (...). Direktīvā 2000/78 šis princips ir precizēts (pēc analogijas skat. 1976. gada 8. aprīļa spriedumu lietā 43/75 *Defrenne, Recueil*, 455. lpp., 54. punkts).

²⁴² Tiesas 1986. gada 26. februāra spriedums lietā 152/84 *Marshall I*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1986, 723. lpp.

²⁴³ Tiesas 1979. gada 5. aprīļa spriedums lietā 148/78 *Ratti*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1979, 1629. lpp.; Tiesas 1982. gada 19. janvāra spriedums lietā 8/81 *Becker*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1982, 53. lpp.

²⁴⁴ Skat., piemēram: Tiesas 1996. gada 7. marta spriedums lietā C-192/94 *El Corte Inglés SA* (patērētāju tiesību aizsardzības sfēra), Eiropas Tiesas ziņojumi 1996, I-1281. lpp., Tiesas 1996. gada 26. septembra spriedums lietā C-168/95 *Arcaro*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1996, I-4705, Tiesas 1997. gada 4. decembra spriedums lietā C-97/96 *Daihatsu-Händler*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1997, I-6843. lpp.

²⁴⁵ Tiesas 2010. gada 19. janvāra spriedums lietā C-557/07 *Seda Küçükdeveci* pret *Swedex GmbH & Co. KG*. Krājumā vēl nav publicēts.

Tāpat ir jāatzīmē, ka Līguma par Eiropas Savienību 6. panta 1. punktā ir noteikts, ka Eiropas Savienības Pamattiesību hartai ir tāds pats juridiskais spēks kā Līgumiem. Saskaņā ar šīs hartas 21. panta 1. punktu ir “aizliegta jebkāda veida diskriminācija, tostarp (...) vecuma (...) dēļ”.²⁴⁶

Tātad pēc būtības Tiesa spriedumu pamatojusi ar no dibināšanas līgumiem un Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas (turpmāk arī – Harta)²⁴⁷ izrietošo diskriminācijas aizlieguma principu, nevis ar direktīvas normu.

Tiešās iedarbības sakarā ir būtisks direktīvas ieviešanas datums dalībvalsts tiesību sistēmā. Skaidrs, ka pirms ir pagājis direktīvā noteiktais tās ieviešanas datums, direktīvas noteikumiem nepiemīt tiešā iedarbība.²⁴⁸ Taču direktīvā noteiktajā transponēšanas periodā dalībvalstīm jāatturas no darbībām, kas varētu nopietni apdraudēt direktīvā noteikto rezultātu (mērķi).²⁴⁹

Lai gan tiešo iedarbību bieži vien pasniedz kā Kopienu tiesību unikālo pazīmi, tā tas gluži nav. Starptautisko tiesību kontekstā jau Pastāvīgā Starptautiskā Tiesa pieļāvusi tiešo iedarbību starptautisko tiesību normām, norādot, ka:

„pats starptautiskā līguma mērķis saskaņā ar Pušu nodomu var būt, ka Puses pieņem kādus noteikumus, kas rada valsts tiesās aizsargājamas individuālās tiesības un pienākumus”.²⁵⁰

Indivīds var būt starptautisko tiesību subjekts arī starptautisko noziegumu gadījumā, tādu, kā, piemēram, pirātisms, noziegumi pret cilvēci (spīdināšana, agresija, terorisms). Starptautiskās tiesības arī piešķir indivīdam tiesības, nevis tikai uzliek pienākumus atturēties no starptautisko noziegumu izdarīšanas. Šeit, protams, visspilgtākais piemērs ir

²⁴⁶ Tiesas 2010. gada 19. janvāra sprieduma lietā C-557/07 *Seda Küçükdeveci* pret *Swedex GmbH & Co. KG* 21. un 22. punkts.

²⁴⁷ Eiropas Pamattiesību Harta. ES Oficiālais Vēstnesis, C 303, 2007. gada 14. decembris.

²⁴⁸ Flynn L. Enforcement of EC Law: Protection of Individual's Rights in National Courts. *Europarätlig tidskrift*. Årg. 10, no.2, 2007, p. 308.

²⁴⁹ Tiesas 1997. gada 18. decembra sprieduma lietā C-129/96 *Inter-Environnement Wallonie* 45. punkts, Eiropas Tiesas ziņojumi 1997, I-7411. lpp.

²⁵⁰ Skat. Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1928.gada konsultatīvo viedokli par Dancigas tiesu jurisdikciju, kurā tiesa ir atzinusi starptautisko līgumu normu tiešu piemērojamību nacionālajās tiesās, *Jurisdiction of the Courts of Danzig* (Advisory Opinion) [1928] PCIJ Rep Series B No 15, 17-18.

starptautiskie cilvēktiesību institūti, pamatā – Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija.²⁵¹

Lai gan arī valsts tiesībās tiešā iedarbība ir sastopama ne tikai valsts tiesību normu spējā būt tieši iedarbīgām tās pašas valsts tiesā, bet atsevišķos gadījumos arī citu valstu tiesās starptautisko privāttiesību kontekstā.

Ja ar direktīvu tiešo iedarbību jautājumiem un problēmām nevajadzētu rasties, dalībvalsts tiesas tiesnešiem un ierēdņiem neskaidrāks joprojām paliek jautājums par direktīvu netiešo iedarbību vai dalībvalsts tiesību atbilstīgās interpretācijas pienākumu. Tas nozīmē, ka direktīvas norma ir netieši piemērojama dalībvalstīs arī tad, ja tā neatbilst beznosacījumu un skaidrības kritērijiem. Šāda netiešā iedarbība izpaužas dalībvalsts tiesu un iestāžu pienākumā interpretēt valsts tiesību normas saskaņā ar ES tiesībās noteikto.

Tiesa atbilstīgās interpretācijas principu pirmo reizi ir minējusi spriedumā lietā *Von Colson*, norādot, ka dalībvalstu tiesām ir pienākums interpretēt dalībvalsts tiesības direktīvas teksta un mērķa „gaismā”, lai sasniegtu direktīvā paredzēto rezultātu.²⁵²

Direktīvu netiešā iedarbība ir izmantojama kā līdzeklis dalībvalstu iestādēm un tiesām, lai panāktu laikā neieviestajā direktīvā noteikto mērķu sasniegšanu arī attiecībās starp privātpersonām, proti, gadījumos, kad direktīvas normas nevar būt tieši piemērojamas. Plašāk atbilstīgās interpretācijas princips ir aplūkots promocijas darba trešajā nodaļā.

Neraugoties uz Tiesas nostāju, uzskatot ES tiesību sistēmu par autonomu un nošķiramu no klasiskajām starptautiskajām tiesībām, daudzās dalībvalstīs (pārsvārā - „vecajās”), tādās, kā, piemēram, Beļģija, Francija, Grieķija, Itālija, Luksemburga un Nīderlande, nepastāv formāla atšķirība starp tiesībām, kas izriet no Kopienām (ES) un no citām starptautiskajām organizācijām. Savukārt Dānijā, Vācijā, Īrijā, Spānijā un Apvienotajā Karalistē pastāv speciāli konstitucionāli vai likuma noteikumi ES tiesību pārņemšanai valsts tiesību sistēmā.²⁵³

²⁵¹ Cassese A. *International Law*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2005, pp.144-150.

²⁵² Tiesas 1984. gada 10. aprīļa sprieduma lietā 14/83 *Von Colson and Kamann v Land Nordrhein Westfalen* 26. punkts, Eiropas Tiesas ziņojumi 1984, 1891.lpp.

²⁵³ Fox H., Gardner P., Wickremasinghe C. *The Reception of European Community Law into Domestic Law*. In: Eisemann P.-M. (ed.), *The Integration of International and European Community Law into the National*

Spānijas konstitūcijas 93. pants satur vispārējo noteikumu par pilnvaru piešķiršanu starptautiskajām organizācijām, neizdalot speciāli ES jeb Eiropas integrāciju.²⁵⁴ Spānijas konstitucionālā tiesa paliek kompetenta izskatīt ES dibināšanas līgumu (to grozījumu) atbilstību Spānijas konstitūcijai, tāpat kā jebkura cita starptautiskā līguma gadījumā. Šāda konstitucionālā kontrole var tikt veikta gan *ex ante*, gan *ex post facto*, pamatojoties uz tiešu prasību vai vispārējās tiesas prejudiciālā nolēmuma lūgumu.²⁵⁵ Kas attiecas uz attiecībām starp valsts konstitūciju un Kopienu tiesībām, Spānijas konstitucionālās tiesas nostāja varētu tikt klasificēta kā stingra teorētiskajā perspektīvā. Taču, ietverot teoriju un praksi, ir pamanāms, ka Spānijas konstitucionālā tiesa demonstrē progresīvas tendences, izprotot Kopienu tiesības kā ietvaru konstitūcijas interpretācijai.²⁵⁶

Runājot par Itāliju, ir jāmin divi Itālijas Konstitucionālās tiesas spriedumi lietā *Frontini* un lietā *Grantial*.²⁵⁷ Šajos spriedumos tiesa ir norādījusi, ka Kopienas tiesību sistēma ir uzskatāma par autonomu un no valsts tiesību sistēmas nošķirtu tiesību sistēmu, minētās sistēmas savā starpā tiek koordinētas, ņemot vērā dibināšanas līgumā paredzēto kompetenču nodalīšanu. Itālijas Konstitucionālā tiesa papildus ir norādījusi, ka vienlīdzības un tiesiskās noteiktības fundamentālās prasības pieprasa, lai Kopienu tiesību normas, kuras nevar uzskatīt par starptautisko tiesību avotu, ne arī ārvalsts tiesībām, ne arī valsts iekšējām tiesībām, būtu obligāti efektīvi un tieši piemērotas visās dalībvalstīs bez nepieciešamības ieviest tās valsts tiesībās (konkrētajā gadījumā - *Frontini* lieta attiecās uz regulas normām – autores piezīme).

Legal Order. A study of the practice in Europe. The Hague, London, Boston: Kluwer International, 1996, pp. 28-29.

²⁵⁴ García de Enterría E., García R.A. Spanish report. In: Schwarze J. (ed.) The Birth of a European Constitutional Order. The Interaction of National and European Constitutional Order. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2000, p. 296.

²⁵⁵ Ibid. p.298.

²⁵⁶ Ibid, pp.300-301.

²⁵⁷ Spriedumu tulkojumi angļu valodā pieejami: Oppenheim A. (ed.) The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases. Cambridge: Cambridge University Press. 1994, *Frontini v. Ministero delle Finanze*, Case No.183/73, pp.629-642; *SPA Granital v. Amministrazione delle Finanze dello Stato*, Case No.170/84, pp.643-652. Par spriedumiem skat.: Gaja G. New Developments in a Continuing Story: the Relationship between EEC Law and Italian Law. *Common Market Law Review*, vol. 27, 1990, pp. 83-95.

Minētā Itālijas Konstitucionālās tiesas nostāja atbilst Nikolo Katalano (*Nicola Catalano*) (pirmās Tiesas tiesneša no Itālijas) nostājai, kurš to pamato ar Itālijas konstitūcijas 11. pantu un suverenitātes ierobežojumu – kompetenču nodošanu ES, kas padara (Kopienu) dibināšanas līgumus par atšķirīgiem no klasiskajiem starptautiskajiem līgumiem.²⁵⁸

Vācijai ir visai līdzīga nostāja, kas varētu būt izskaidrojams ar to, ka tā ir duālisma valsts. Vācijas Konstitucionālā tiesa *Regulas konstitucionalitātes* lietā noteica, ka dibināšanas līgums izveido savu tiesību sistēmu, kas nav nedz starptautiskās publiskās tiesības, nedz valsts tiesības. Kopienas un valsts tiesību sistēmas ir divas iekšējas tiesību sistēmas, kas ir nošķirtas viena no otras.²⁵⁹ Šādu pozīciju Vācijas Konstitucionālā tiesa ir atkārtojusi arī *Lütticke* spriedumā.²⁶⁰

No minētā ir jāsecina, ka tieši dalībvalstīm, kas ir duālisma pieejas piekritējas, nosakot attiecības ar starptautiskajām tiesībām, ir daudz vieglāk izskaidrot ES tiesību sistēmas būtību no valsts tiesību perspektīvas atbilstoši Tiesas sludinātajai un tiesību doktrīnā nostiprinātajai pozīcijai.

Veiktā ES tiesību analīze ļauj secināt, ka, lai gan ES tiesību sistēma satur daudzas pazīmes, kas nepiemīt (vai arī piemīt ierobežotā apjomā) starptautiskajām tiesībām, ES tomēr ir dibināta uz starptautisko tiesību pamata, un ES tiesību sistēmai tāpat, kā valstu tiesību sistēmām, ir saistošas starptautisko tiesību pamatprincipi, tādi, kā *ius cogens* normas.

Savienības tiesības ir no starptautiskajām tiesībām izrietoša pilnvērtīga un organizēta tiesību sistēma, kuras galvenā sastāvdaļa (apakšsistēma) ir bijušo Kopienu tiesības, kuru īpašo raksturu ir akceptējuši gan tiesību zinātnieki, gan arī dalībvalstu tiesas.

²⁵⁸ Claes M. *The National Courts's Mandate in the European Constitution*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006, pp.188-189.

²⁵⁹ Vācijas Konstitucionālās tiesas 1967. gada 18. oktobra spriedums lietā No. 1 BvR 248/63 un 216/67 (*EEC Regulations Constitutionality Case*). Sprieduma tulkojums angļu valodā pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press. 1994, pp. 410-414.

²⁶⁰ Vācijas Konstitucionālās tiesas 1971. gada 9. jūnija spriedums lietā No.2 BvR 225/69 (*Lütticke*). Sprieduma kopsavilkums angļu valodā pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press. 1994, pp.415-419.

Lai gan bijušais otrais pīlārs joprojām balstās uz klasisko starptautisko tiesību principiem (starpvaldību sadarbību), pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās ir vērojama vispārējā tendence ciešākai Eiropas integrācijai un virzība uz vienkāršotu un vienveidīgu Savienības tiesību sistēmu.

4. Attiecību starp Eiropas Savienības tiesībām un dalībvalstu tiesībām noteikšanas metodes.

ES tiesību tiešā iedarbība padara tās vienlaicīgi par valsts tiesību sistēmas sastāvdaļu, neatņemot tām to īpašo raksturu saistībā ar to izcelšanās avotiem un mērķiem.

Secinot, ka ES tiesības veido patstāvīgu tiesību sistēmu, kas nav klasiskās starptautiskās tiesības, bet drīzāk ir līdzīga valstu iekšējām tiesībām, ir svarīgi noskaidrot, kas nosaka to mijiedarbību kolīziju gadījumos, respektīvi, kurai no tiesību sistēmām ir izšķirošs vārds, noskaidrojot to savstarpējās attiecības.

Attiecību noskaidrošanai starp ES un dalībvalstu tiesībām tiesību doktrīnā, kas atspoguļojas arī dalībvalstu tiesu judikatūrā, aprakstītas vairākas teorijas.

Pirmā no tām ir starptautisko līgumu tiesību (*method of international law of treaties* – angļu valoda) metode, kuras pamatā ir ideja, ka trīs Kopienas dibināšanas līgumi radās, noslēdzot līgumus saskaņā ar starptautiskajām tiesībām. Līdz ar to attiecīgajām valstīm (līgumslēdzējvalstīm) ir jānodrošina, lai šie līgumi tiktu piemēroti, atturoties no jebkādam darbībām, kas varētu radīt grūtības šajā sakarā. Saskaņā ar šo teoriju attiecības starp ES un dalībvalsts tiesībām tiek noteiktas saskaņā ar valsts tiesībām, kas attiecīgi var sniegt dažādas atbildes uz jautājumu par to, kurām tiesībām piemīt prioritāte (pārākums), jo atšķiras ES tiesību vieta (rangs) katrā valsts tiesību sistēmā.²⁶¹ Piemērojot šo metodi, pastāvētu situācija, ka ES tiesības būtu vairāk saistošas dažām valstīm, nekā parējām. Lai gan atšķirība nebūtu saistošajā spēkā, jo saistības nepildīšana nenozīmē to *ab initio* nepastāvēšanu, bet saistību praktiskās ieviešanas pakāpi dažādās jurisdikcijās. Ņemot vērā ES mērķus, bija nepieciešams pārliecināt dalībvalstu tiesas, ka ES tiesības jāpiemēro citādi,

²⁶¹ Ipsen H.P. The Relationship between the Law of the European Communities and National Law. Common Market Law Review, vol. 2, no.4, 1965, pp. 380-381.

nekā klasisko starptautisko tiesību normas,²⁶² un šī uzdevuma izpildi uzņēmās nodrošināt Tiesa.

Otrā ir procesuālā teorija (*procedural theory* - angļu valoda), kura ir saistīta ar prejudiciālā nolēmuma lūguma procedūru (Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 234. pants, šobrīd – Līguma par Eiropas Savienības darbību 267. pants). Tā pievēršas Kopienu tiesību vienveidīgās interpretācijas un derīguma (*validity*) saskaņā ar līgumu principam un sekojoši – Kopienu institūciju izdoto aktu piemērošanai. Šajā gadījumā Tiesa, sniedzot atbildi uz prejudiciālā nolēmuma lūgumu, nosaka ES tiesību pārākumu. Taču Tiesa nerisina pamatjautājumu, bet vienkārši norāda uz dibināšanas līguma pantiem, kas nesniedz konflikta risināšanas noteikumu, bet tikai uzliek pienākumu spert visus nepieciešamus soļus Tiesas sprieduma izpildei. Daži franču tiesību pētnieki gan norāda, ka dalībvalsts tiesas ir saistītas ar Tiesas nopriesto un tas ir kļuvis *res judicata*, kas Francijā ir Francijas konstitūcijas 55. panta sekas.²⁶³ Tomēr šīs teorijas trūkums izpaužas arī tajā apstākļī, ka daudzās lietās prejudiciālie jautājumi netiek uzdoti un jebkurā gadījumā tā izdošana ir dalībvalsts tiesas prerogātīva un tiesības (izņemot gadījumu, kad tā ir pēdējā tiesas instance).

Nākamā ir federālistu jeb federālās integrācijas tipa doktrīna. Teorijas pamatā ir suverēnas varas nodošana ES institūcijām, kas, piemēram, Vācijā ir notikusi saskaņā ar Vācijas Pamatlikuma 24.pantu. Kompetenču nodošanas rezultātā valsts vairs nav tiesīga izdot tiesību aktus noteiktajās jomās. Tātad ES tiek uztverta kā federālā valsts. Šajā gadījumā kolīzijām vispār nevajadzētu rasties, līdz ar to nav arī nepieciešama metode to risināšanai (Vācijas Pamatlikuma 31. pants par to, ka federālajām tiesībām piemīt pārākums pār zemju tiesībām, tiek piemērots pamatošanai.)²⁶⁴ Šīs doktrīnas sakarā var minēt arī tā saucamo priekšrocības (*preemption* – angļu valoda) teoriju, kas nosaka federālo likumu prioritāti par pavalstu likumiem. ES tiesību aspektā tā tiek saprasta šaurākā nozīmē, proti, tā nozīmē, ka konkurējošas valsts tiesību normas tiek aizvietotas ar ES tiesību normām, jo pēdējās jau visaptveroši regulē attiecīgo jautājumu. Saskaņā ar šo teoriju nav

²⁶² Claes M. *The National Courts's Mandate in the European Constitution*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006, p. 176.

²⁶³ Ipsen H.P. *The Relationship between the Law of the European Communities and National Law*. *Common Market Law Review*, vol. 2, no.4, 1965, pp. 383-385.

²⁶⁴ *Ibid.*, pp. 385-386.

svarīgi, vai valsts tiesību norma kolidē ar ES tiesību normu, ja vien tā aptver jomu, kurā valsts likumdevējam vairs nav kompetences kaut ko regulēt.²⁶⁵

Neraugoties uz to, ka Savienības struktūrā ir daži federālisma elementi, pašreizējā attīstības posmā (skat. promocijas darbā iepriekš veikto ES tiesību sistēmas analīzi) tā noteikti nav uzskatāma par federālu valsti. Līdz ar to analogijas ar federālas valsts piemērošanu attiecībā uz Savienību nav pamatota.

Pastāv arī pragmatiskā teorija, kas cenšas ierobežot pārākuma jautājumu – tā piešķiršanu kādam tiesību veidam. Šī teorija aicina pievērsties tradicionālām tiesību normu interpretācijas un piemērošanas metodēm. Pieņemot, ka likumdevējs nevēlas apzināti pieņemt likumus, kas būtu pretrunā ES tiesībām, ja visas citas metodes nelīdz, valsts tiesību normas būtu jāinterpretē saskaņā ar ES tiesībām, vai pat piemērojot principu *in dubio pro communitate*.²⁶⁶ Šī teorija tika pielietota arī praksē, proti, no dalībvalstu (Apvienotās Karalistes un Vācijas) tiesu spriedumu ideoloģijas *Factortame* lietā²⁶⁷ un *Māstrihtas līguma* lietā izriet, ka dalībvalstu politisko institūciju griba ir apturēt vēlāk pieņemto nacionālo tiesību normu piemērošanu, ja tās nonāk pretrunā ar Savienības tiesībām.²⁶⁸

Pragmatiskā teorija principā ir atbalstāma no Savienības tiesību perspektīvas un ņemot vērā Tiesas nostādni, ka dalībvalsts tiesības būtu interpretējamās Savienības tiesību tvērumā (skat. plašāk promocijas darba trešo nodaļu). Taču tā nesniedz pamatojumu šādi pieejai no valsts tiesību viedokļa, kā arī nesniedz risinājumu gadījumam, kad šāda interpretācija saskaņā ar tām acīmredzami nav pieļaujama (nonāk *contra legem* situācijā).

Papildus iepriekšminētajām teorijām attiecību noskaidrošanai starp ES un dalībvalsts tiesībām ārvalstu tiesību doktrīnā min arī plurālisma teoriju, kas nav radusies

²⁶⁵ Schmid C. Vertical and Diagonal Conflicts in the Europeanisation Process: Preliminary Thoughts on a Methodological Reconstruction of the Interface between European and National Law on a Conflict of Laws Basis. In: Joerges C. and Gerstenberg O. (eds.) Private Governance, Democratic Constitutionalism and Supranationalism. Luxembourg: European Commission COST A 7 EUR 18340, 1998, pp. 189-190l.

²⁶⁶ Ipsen H.P. The Relationship between the Law of the European Communities and National Law. Common Market Law Review, vol. 2, no.4, 1965, pp.387-388.

²⁶⁷ *R v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd (Interim Relief Order)* [1991] 1 AC 603.

²⁶⁸ Phelan W. Political self-control and European Constitution : the assumption of national political loyalty to European obligations as the solution to the lex posterior problem of EC law in the national legal orders. European Law Journal, vol. 16, no. 3, 2010, p. 271.

tieši šajā kontekstā, bet tiek piemērota arī dažādu starptautisko tiesību apakšsistēmu attiecību savstarpējai regulēšanai.²⁶⁹

Dažādi autori piedāvā vairākus plurālisma novirzienus, kā, piemēram, radikālais plurālisms, konstitucionālais plurālisms, plurālisms saskaņā ar starptautiskajām tiesībām, pārnacionālais plurālisms, sistēmu plurālisms. Plurālisms saskaņā ar starptautiskajām tiesībām nozīmē to, ka saistības, kas izriet no starptautiskajām tiesībām, nosaka valstu un Savienības konstitūciju spēkā esamības un interpretācijas nosacījumus, tādējādi sniedzot ietvaru mijiedarbībai, nevis hierarhiskajām attiecībām starp šīm tiesību sistēmām. Savukārt, saskaņā ar radikālo plurālismu šie pienākumi sniedz trešo perspektīvu šīm attiecībām, nākamo nehierarhisko mijiedarbīgo sistēmu.²⁷⁰

Tad, kad pastāv vairākas institucionāli normatīvās sistēmas, katra ar savu konstitūciju (ar to saprotot vismaz augstākās pavēles veidā izteikto normu kopumu, kas nodibina un nosaka robežas (nosacījumus) varas orgāniem), ir iespējams, ka katra no tām atzīst otrās leģitimitāciju tās (pirmās) darbības sfērā, tai pat laikā neviens no tām neatzīst otrās konstitucionālo pārkumu. Šajā gadījumā var runāt par konstitucionālo plurālismu.²⁷¹

Lai gan sistēmas plurālisms tiek izdalīts kā atsevišķa kategorija, ar to tiek drīzāk uzskatīts vispārējs plurālisms, jo secinājums par sistēmu plurālisma pastāvēšanu starp pragmatisku Savienības tiesību sistēmu un formāli organizētām dalībvalstu tiesību sistēmām tiek izdarīts saistībā ar Tiesas rīcību – spriedumu lietā *Van Gend en Loos* un atsaukšanos uz dalībvalstu konstitucionālajām tradīcijām.²⁷²

Tieši Savienības un dalībvalstu tiesību savstarpējo attiecību kontekstā tiek minēts pārnacionālais tiesību plurālisms, ar ko risina situāciju, kad vienlaicīgi pastāv vairākas tiesību normas, kas ir piemērojamas identiskās situācijās. Savienības tiesību pārkums pēc analogijas tiek izsecināts no vispārējo starptautisko tiesību pārkuma. Pārnacionālais plurālisms lielā mērā tiek saistīts ar Tiesas pasludināto Savienības tiesību pārkuma

²⁶⁹ Skat., piemēram, Burke-White W. International Legal Pluralism. Michigan Journal of International Law, vol. 25, 2003-2004, pp. 963-979.

²⁷⁰ MacCormick N. Risking Constitutional Collision in Europe? Oxford Journal of Legal Studies, vol. 18, 1998, p. 529.

²⁷¹ MacCormick N. Questioning sovereignty: Law, state, and nation in the European Commonwealth. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 104.

²⁷² Halberstam D. Pluralism in Marbury and Van Gend. The past and future of EU law: the classics of EU law revisited on the 50th anniversary of the Rome Treaty. - Oxford: Portland, Oregon: Hart, 2010, p. 31.

principu, kas ir piemērojams kolīzijas gadījumā. Savienības tiesību pārākums pēc analogijas tiek izsecināts no vispārējā starptautisko tiesību pārākuma.²⁷³

Neraugoties uz plurālisma paveidu daudzveidību, tas, kas ir kopīgs visiem paveidiem, ir atsevišķu tiesību sistēma vienlaicīga esamība. Saskaņā ar plurālisma loģiku ES un dalībvalstu tiesību sistēmas veido loģiski patstāvīgas sistēmas ar dažādām pamatnormām, kā rezultātā derīguma (spēkā esamības) kolīzijas starp divām tiesību sistēmām tiek izslēgtas pēc definīcijas, turpretim pienākumu kolīzijas, indivīdiem pretnostatot tiesību normas, kas izriet no divām tiesību sistēmām un pretendē uz derīgumu (spēkā esamību), ir iespējamās.²⁷⁴

Arī no institucionālā viedokļa ir skaidrs, ka valsts institūciju kompetence izriet no valsts tiesību sistēmas, kas nav atkarīga no turpmākas apstiprināšanas vai leģitimācijas no ES. Savukārt ES institūcijas (attiecas) skatās uz dibināšanas līgumiem kā savas leģitimācijas pamatu.

Līdz ar to, piekrītot Mak Kormikam (*MacCormick*), jāsecina, ka vispiemērotākā analīze attiecībām starp dalībvalstu un ES tiesību sistēmām ir plurālistiska, nevis monistiska (kas prezumē vienas vienīgās tiesību sistēmas pastāvēšanu un attiecīgi dalībvalstu tiesību pilnīgu iekļaušanu Savienības tiesībās vai otrādi), un kas ir balstīta uz mijiedarbību, nevis hierarhiju. Dalībvalstu tiesību sistēmas un ES tiesību sistēma ir dažādas, bet savā starpā mijiedarbīgas tiesību sistēmas. Tāpat kā Tiesa ir pēdējā instance, kas autoritatīvi interpretē ES tiesības, arī dalībvalstu konstitucionālo tiesu uzdevums ir interpretēt valsts konstitucionālās un citas normas, tādējādi interpretējot arī mijiedarbību starp ES tiesību derīgumu (spēkā esamību) un konkrētās valsts augstākā līmeņa derīguma normām (normu spēkā esamību).²⁷⁵

Lai gan visas tiesību sistēmas principā rezervētu sev tiesības pārskatīt citu tiesību sistēmu normas savas pamatnormas tvērumā, praktiskajā tiesību normu piemērošanā šī *a*

²⁷³ Schepel H. *Legal pluralism in the European Union. Europe's other: European law between modernity and postmodernity.* Aldershat: Dartmouth, 1998, p. 47-66.

²⁷⁴ Schmid C.U. *From Pont d'Avignon to Ponte Vecchio: the Resolution of Constitutional Conflicts between the European Union and the Member States through Principles of Public International Law.* Yearbook of European law. Oxford : Clarendon Press, 2000, p. 434.

²⁷⁵ MacCormick N. *The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now.* European Law Journal, vol.1, no.3, 1995, p.264.

priori tēze nenovestu pie konkrētām kolīzijām, kuras būtu jāatrisina ar juridiskām metodēm.

Uzskatot ES tiesības par atsevišķu, no valsts tiesībām neatkarīgu tiesību sistēmu, to – ES un valstu tiesību sistēmu – mijiedarbības nodrošināšanai nav piemērojami hierarhijas principi. Proti, tām abpusēji jālīdzdarbojas, nevis jākonkurē.²⁷⁶

Pieņemot plurālistisko pieeju, jāapzinās gan, ka ne visas tiesību problēmas var tikt atrisinātas ar tiesību palīdzību. Pirmajā vietā joprojām paliek izvairīšanās no šādām kolīzijām. Tas nozīmē, ka Tiesai nevajadzētu sniegt skaidrojošus spriedumus, neņemot vērā to iespējamo ietekmi uz dalībvalstu konstitūcijām. Tāpat arī dalībvalstu tiesām būtu jāņem vērā valsts dalība ES. Ja tomēr šāds konflikts ir radies tiesas spriešanas un tiesību normu interpretācijas ceļā, tā atrisināšanai bieži vien būs nepieciešama politiska rīcība.²⁷⁷

²⁷⁶ Koncewicz T.T. Duty of a National Judge to Interpret National Law in Accordance with Community Law. In: Studia europejskie. Tom VIII, 2001, p. 43.

²⁷⁷ MacCormick N. The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now. European Law Journal, vol.1, no.3, 1995, p. 265.

III. nodaļa. Eiropas Savienības tiesību normu un dalībvalstu tiesību normu kolīziju risināšanas metodoloģija

1. Kolīzijas konstatēšana (identificēšana)

Nav šaubu, ka dalībvalstu tiesām un iestādēm ir jāpiemēro ES tiesības. Turklāt bieži vien tas ir jādara arī negaidot, kamēr procesa dalībnieks atsauksies uz ES tiesību normu vai apstrīdēs kādas dalībvalstu tiesību normas atbilstību piesauktajai ES tiesību normai. Tiesa spriedumā lietā *Verholen*²⁷⁸ noteica, ka ES tiesības neliedz dalībvalstu tiesām *ex officio* vērtēt dalībvalstu tiesību normu atbilstību tieši iedarbīgajām ES tiesību normām. Savukārt spriedumā lietā *Van Schijndel*²⁷⁹ Tiesa jau noteica, ka atsevišķos gadījumos tā ir ne tikai dalībvalstu tiesu tiesība, bet arī pienākums. Taču tas ir jādara tikai tādā gadījumā, ja to neliedz dalībvalsts procesuālās normas, kas tomēr nedrīkst būt nelabvēlīgākas attiecībā uz ES tiesībām, nekā uz valsts iekšējām tiesībām. Kas attiecas uz dalībvalstu iestāžu (kas nav tiesas) pienākumu piemērot ES tiesību normas *ex officio*, jāpiemin Tiesas spriedums lietā *Costanzo*²⁸⁰, kurā Tiesa noteica, ka iestādei ir jāpiemēro tieši iedarbīgās ES tiesību normas un jāatturas no dalībvalsts tiesību normu piemērošanas, kas nonāk kolīzijā ar tieši iedarbīgajām ES tiesību normām. Lai gan šajā spriedumā Tiesa nav minējusi ES tiesību piemērošanu *ex officio*, pastāv viedoklis,²⁸¹ ka netieši šāds pienākums izriet no Tiesas sprieduma lietā C-431/92.²⁸²

No promocijas darba pirmajā nodaļā minētā par kolīziju jēdzienu izriet, ka pirms ķerties klāt pie kolīziju risināšanas ir jākonstatē, vai kolīzija patiešām pastāv – vai divas

²⁷⁸ Tiesas 1991. gada 11. jūlija spriedums apvienotajā lietā C-87/90, C-88/90 un C-89/90 A. *Verholen un citi pret Sociale Verzekeringsbank Amsterdam*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1991, I-03757. lpp.

²⁷⁹ Tiesas 1995. gada 14. decembra spriedums apvienotajā lietā C-430/93 un C-431/93 *Jeroen van Schijndel un Johannes Nicolaas Cornelis van Veen pret Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1995, I-04705. lpp.

²⁸⁰ Tiesas 1989. gada 22. jūnijā spriedums lietā 103/88 *Fratelli Costanzo SpA pret Comune di Milano*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1989, 1839. lpp.

²⁸¹ Prechal S. Community Law in National Courts: The Lessons from van Schijndel. *Common Market Law Review*, vol.35, issue 3, 1998, p. 701.

²⁸² Tiesas 1995. gada 11. augusta spriedums lietā C-431/92 *Eiropas Kopienu Komisija pret Vācijas Federatīvo Republiku*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1995, I-02189. lpp.

(vairākas) tiesību normas regulē vienu un to pašu jomu. Kolīzijas pareizai konstatēšanai ir būtiska loma, jo nepamatoti konstatētajai jeb šķietamajai tiesību normu kolīzijai (kad tiesību normas viena otru papildina, nevis nonāk pretrunā) ir acīmredzami nevēlamas sekas – nepamatoti netiek piemērota kāda no šķietami pretrunīgajām normām, kā rezultātā var tikt sasniegts pretējs rezultāts.²⁸³

Šajā jautājumā ir būtiska ne tikai precīza lietas faktisko apstākļu noskaidrošana, bet arī piemērojamās valsts tiesību normas un ES tiesību normas satura precīza identificēšana, jo kļūdaini saprotot šo normu saturu, nav iespējams precīzi noteikt, vai starp tām pastāv pretruna.

ES tiesību normas satura noskaidrošanai principā ir piemērojamas tās pašas tiesību normu interpretācijas metodes, kādas ir zināmas valsts tiesībās, proti, - gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā un teleoloģiskā iztulkošanas metode.²⁸⁴ Tomēr attiecībā uz ES tiesību normu interpretāciju pastāv arī zināmas īpatnības.

Tiesa, interpretējot ES tiesību normas pamatā seko teleoloģiskajai interpretācijas metodei, ņemot vērā Eiropas integrācijas vispārējo mērķi un sīkāk precizētus ES primāro un sekundāro tiesību aktu mērķus. Turklāt tiek ņemta vērā integrācijas un tās piemērošanas un attīstības objektīvie mērķi, nevis likumdevēja subjektīvā griba (mērķis).²⁸⁵ Tādējādi Savienības tiesību teleoloģiskā interpretācija pievēršas īpaši ES tiesību sistēmiskai izpratnei, nevis tikai konkrēto tiesību normu mērķim.²⁸⁶

Attiecībā uz sekundāriem tiesību aktiem ES tiesas izmanto gramatiskās, sistēmiskās un teleoloģiskās interpretācijas kombināciju. Teksts kalpo par atskaites punktu īpaši tāpēc, ka visu dalībvalstu valodu versijas tiek uzskatītas par oficiālajām Ja tiesību normas teksts

²⁸³ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Zvērināts advokāts Jānis Neimanis, 2004, 168. lpp.

²⁸⁴ Skat., piemēram: Meļķis E. Tiesību normu iztulkošana. Rīga : Latvijas Universitāte, 2000; Meļķis E. Iztulkošanas metodes. Grām.: Meļķis E. (Zin. red.) Juridiskās metodes pamati:11 soļi tiesību normu piemērošanā : rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 115. - 125. lpp.; Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Zvērināts advokāts Jānis Neimanis, 2004, 146. -154.lpp.

²⁸⁵ Rosas A. The European Court of Justice and Public International Law. In: Wouters J., Nollkaemper A., De Wet E. (eds.) The Europeanisation of International Law. The Status of International Law in the EU and Its Member States. The Netherlands: TMC Asser Press, 2008, p. 81.

²⁸⁶ Maduro M. P. Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism. European Journal of Legal Studies, vol. 1, no. 2, 2007, p. 5.

nav skaidrs, piemēram, valodu versiju atšķirību dēļ, tiesību norma jāievieto kontekstā un jāinterpretē atbilstoši tās garam un mērķim.²⁸⁷

Savienības tiesību piemērošanā ir ļoti būtiska to vienveidīga interpretācija, neņemot vērā to, ka tiesību akti pastāv dažādās oficiālajās valodās. Šajā sakarā Tiesa ir atzinusi, ka:

„Kad viens lēmums ir adresēts visām dalībvalstīm, nepieciešamība pēc vienotās piemērošanas un interpretācijas nav iespējama, ņemot vērā izolēti tikai vienu teksta versiju, bet ir nepieciešams, lai lēmums tiktu interpretēts, pamatojoties gan uz reālo autora nodomu, gan uz mērķi, kādu viņš ir vēlējis sasniegt, visu valodu versiju kontekstā.”²⁸⁸

Sistēmiskā interpretācija ES tiesību kontekstā tiek pielietota tās ierastajā nozīmē. Vēsturiski regulas un direktīvas var interpretēt, izmantojot to preambulas.²⁸⁹ Bieži vien palīdz direktīvu un regulu izstrādes materiāli (*travaux préparatoires* – franču valoda).²⁹⁰ Taču primāro tiesību avotu interpretācijas gadījumā vēsturiskajai interpretācijai nav tik liela nozīme, un izšķirošā nozīme šajā gadījumā būs teleoloģiskās interpretācijas rezultātam.²⁹¹ Līdz ar to teleoloģiskā interpretācijas metode ES tiesībās tiek atzīta par prioritāro.²⁹²

²⁸⁷ Tiesas 2003. gada 11. decembra sprieduma lietā C-127/00 *Hässle AB* 70. punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-14781. lpp., Tiesas 2003. gada 9. janvāra sprieduma lietā C-257/00 *Givane u.c.* 37. punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-00345. lpp, Tiesas 1977. gada 27. oktobra sprieduma lietā 30/77 *Bouchereau* 14. punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 1977, 1999. lpp.; Tiesas 1995. gada 7. decembra sprieduma lietā C-449/93 *Rockfon* 28.punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 1995, I-04291. lpp.; Tiesas 1998. gada 17. decembra sprieduma lietā *Skatteministeriet pret Aktieselskabet Forsikringselskabet Codan* 28. punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 1998, I-08679. lpp.; Tiesas 2000.gada 13.aprīļa sprieduma lietā C-420/98 *W.N.* 21.punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 2000, I-02847. lpp.

²⁸⁸ Tiesas 1969. gada 12. novembra sprieduma lietā *Erich Stauder pret City of Ulm – Sozialamt* 3. punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 1969, 419. lpp.

²⁸⁹ Müller-Graff P.-C. European Community Law in National Courts. In: Five Challenges for European Courts: the Experiences of German and Slovenian Courts. Slovenian Association of Judges, 2004, p. 288.

²⁹⁰ Rosas A. The European Court of Justice and Public International Law. In: Wouters J., Nollkaemper A., De Wet E. (eds.) The Europeanisation of International Law. The Status of International Law in the EU and Its Member States. The Netherlands: TMC Asser Press, 2008, p. 81.

²⁹¹ Müller-Graff P.-C. European Community Law in National Courts. In: Five Challenges for European Courts: the Experiences of German and Slovenian Courts. Slovenian Association of Judges, 2004, p. 288.

²⁹² McLeod I. Legal Method. 2nd edition. London: Macmillan, 1996, p. 335.

Ievērojot to, ka ES tiesību normas (pamatā tās, kurām piemīt tiešā iedarbība, bet netieši arī pārējas) ir piemērojamas dalībvalstu tiesās, izšķirot konkrētus strīdus, dalībvalstu tiesnešiem ir arī tās jāinterpretē, izmantojot augstāk minētās metodes.

Piemērs tam, kā Latvijas tiesa ir interpretējusi ES tiesību normu sistēmiski un teleoloģiski, ir lēmums lietā SKC-935/2009. Šajā lēmumā Latvijas Republikas Senāta Civillietu departaments ir vērtējis, vai personai saskaņā ar Padomes Regulu (EK) Nr. 44/2001 (2000. gada 22. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komerclietās²⁹³ ir tiesības lūgt ārvalsts (citā dalībvalstī pieņemtā) tiesas sprieduma neatzīšanu. Minētais Senāta lēmums ir pozitīvs piemērs ES tiesību piemērošanā, jo, interpretējot minētās regulas normu, tiesa to ir veikusi, gan ņemot vērā preambulas apsvērumus, kuri ir palīdzējuši atklāt regulas mērķi, gan skatot visu regulu tiesību sistēmā – Regulas Nr.44/2001 ietvaros un salīdzinot to ar Regulu Nr.2201/2003²⁹⁴, kas regulē tādu pašu jautājumu citās lietu kategorijās.²⁹⁵

Kā pozitīvu piemēru ES tiesību normu piemērošanai Latvijas tiesā varētu minēt Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 13. maija spriedumu. Galvenais problēmjaucējums lietā bija par to, vai pieteicējam tika pamatoti vai nepamatoti atteikts viņa pieprasītais valsts atbalsta veids. Senāts bija sistēmiski aplūkojis vairākas regulas (Padomes 1999. gada 17. maija regulu (EK) Nr.1257/99 par Eiropas Lauksaimniecības virzības un garantiju fonda (ELVGF) atbalstu lauku attīstībai un dažu regulu grozīšanu un atcelšanu²⁹⁶; Padomes regulu (EK) Nr.1782/2003, ar ko ievieš kopīgus tiešā atbalsta shēmu noteikumus saskaņā ar kopējo lauksaimniecības politiku un izveido

²⁹³ Padomes Regula (EK) Nr. 44/2001 (2000. gada 22. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komerclietās. ES Oficiālais Vēstnesis, L 12, 16.1.2001., 1./23. lpp.

²⁹⁴ Padomes Regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. ES Oficiālais Vēstnesis, L 338, 23.12.2003., 1./29. lpp.

²⁹⁵ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 9. septembra lēmums lietā nr. SKC-935/2009. Nav publicēts.

²⁹⁶ Padomes Regula (EK) Nr. 1257/99 (1999. gada 17. maijs) par Eiropas Lauksaimniecības virzības un garantiju fonda (ELVGF) atbalstu lauku attīstībai un dažu regulu grozīšanu un atcelšanu. ES Oficiālais Vēstnesis, L 160, 26.6.1999., 80./102. lpp.

dažas atbalsta shēmas lauksaimniekiem²⁹⁷; Eiropas Komisijas 2004. gada 29. aprīļa regulu Nr.817/2004, ar ko paredz sīki izstrādātus piemērošanas noteikumus regulas Nr.1257/1999 piemērošanai attiecībā uz attīstības pasākumu finansēšanu, kuru veic Eiropas Lauksaimniecības virzības un garantijas fonda Garantiju nodaļa Čehijā, Igaunijā, Kiprā, Latvijā, Lietuvā, Ungārijā, Maltā, Polijā, Slovēnijā un Slovākijā²⁹⁸) valsts atbalsta jomā, no minēto regulu tiesību normām kopsakarā secinot to mērķi un nosakot, ka:

“(..) uz atbalstu lauksaimniecībai un lauku attīstībai var pretendēt persona, kura lauksaimniecībā izmantojamo zemi apsaimnieko (atbilstoši atbalsta mērķim nodrošina labus lauksaimniecības un vides apstākļus un piemēro labu lauksaimniecības praksi). Atbalsta mērķis ir lauksaimniekam palīdzēt uzturēt lauksaimniecisko darbību un lauku vidi, kompensējot izdevumus. Konkrētas prasības un standartus, kas nav pretrunā ar minētajās tiesību normās noteiktajiem mērķiem, atbalsta saņemšanai dalībvalsts nosaka nacionālajos normatīvajos aktos.”²⁹⁹

Piemērojot un interpretējot ES tiesības, dalībvalstu tiesnešiem tomēr jāatceras, ka pastāv zināma robeža, ciktāl viņi var interpretēt ES tiesību normas paši. Pēc šīs robežas sasniegšanas viņiem ir jāvēršas pēc palīdzības Tiesā. Šī robeža ir dalībvalsts tiesas šaubas par konkrētā strīda risināšanā piemērojamās ES tiesību normas saturu.

Šajā jautājumā noteikti var palīdzēt jau esoša Tiesas judikatūra, kas ir ne tikai ieteicama, bet arī obligāti piemērojama, jo Tiesa ir institūcija, kas sniedz oficiālu un vispārīgu ES tiesību normu interpretāciju.

Tās pienākums saskaņā ar Tiesas judikatūru ir:

²⁹⁷ Padomes Regula (EK) Nr. 1782/2003 (2003. gada 29. septembris), ar ko izveido kopīgus tiešā atbalsta shēmu noteikumus saskaņā ar kopējo lauksaimniecības politiku un izveido dažas atbalsta shēmas lauksaimniekiem, un groza Regulas (EEK) Nr. 2019/93, (EK) Nr. 1452/2001, (EK) Nr. 1453/2001, (EK) Nr. 1454/2001, (EK) Nr. 1868/94, (EK) Nr. 1251/1999, (EK) Nr. 1254/1999, (EK) Nr. 1673/2000, (EEK) Nr. 2358/71 un (EK) Nr. 2529/2001. ES Oficiālais Vēstnesis, L 270, 21.10.2003., 1./69. lpp.

²⁹⁸ Komisijas Regula (EK) Nr. 817/2004 (2004. gada 29. aprīlis), ar ko paredz sīki izstrādātus piemērošanas noteikumus Padomes Regulai (EK) Nr. 1257/1999 par Eiropas Lauksaimniecības virzības un garantiju fonda (ELVGF) atbalstu lauku attīstībai. ES Oficiālais Vēstnesis, L 153, 30.4.2004., 30. /81. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 3, Sējums 46, 87 – 118. lpp.

²⁹⁹ Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 13. maija sprieduma lietā SKA-207/2010 8. punkts. Nav publicēts.

“nodrošināt visas dalībvalstu tiesas ar informāciju par Kopienu tiesību interpretāciju, kas ir nepieciešama, lai tās varētu izšķirt strīdu pamatlietā, kas tām ir jāatrisina.”³⁰⁰

Dalībvalsts tiesa saskaņā ar Savienības tiesībām nevar atteikties piemērot tieši iedarbīgu ES tiesību normu, ja tā uzskata šādu tiesību normu par prettiesisku – pieņemtu *ultra vires*, piemēram. Tai ir tikai tiesības uzdot prejudiciālo jautājumu.³⁰¹ Tiesa ir vienīgā kompetentā institūcija, kas ir tiesīga autoritatīvi izlemt šo jautājumu un atzīt ES tiesību normu par prettiesisku. Tādējādi Tiesai ES tiesību sistēmā ir līdzīga loma kā konstitucionālajai tiesai valsts tiesību sistēmā.³⁰²

Tiesai ir noteikta kompetence arī izšķirt šādu kolīziju tiešajās lietās – izvērtēt nacionālā regulējuma atbilstību ES tiesībām (pārkāpuma procedūras ietvaros – kad Eiropas Komisijai rodas šaubas par no ES tiesībām izrietošā pienākuma izpildi no dalībvalsts puses, tā ir tiesīga celt prasību Tiesā pret attiecīgo dalībvalsti³⁰³).

Mehānisms, kas nodrošina iespēju dalībvalsts tiesai vērsties Tiesā ar mērķi šaubu gadījumā izskaidrot ES tiesību normas saturu, ir prejudiciālā nolēmuma lūguma procedūra. Tātad, ja dalībvalsts tiesai pastāv šaubas par ES tiesību normu saturu, tai ir tiesības, bet atsevišķos gadījumos arī pienākums (tiesām, kuru nolēmumi nav pārsūdzami) vērsties ar prejudiciālā nolēmuma lūgumu Tiesā, kurai saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību ir galīgais vārds šajā jautājumā. Ja dalībvalsts tiesa pieļauj acīmredzamu ES tiesību pārkāpumu, tostarp nevēršas Tiesā, ja tai ir bijis tāds pienākums, var pat iestāties valsts atbildība³⁰⁴

Bijušā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 234. pantā (šobrīd – Līguma par Eiropas Savienības darbību 267. pants) noteiktās procedūras ietvaros tikai valsts tiesa, kura izskata strīdu un kurai ir jāuzņemas atbildība par pieņemamo tiesas nolēmumu, ir tā, kas,

³⁰⁰ Tiesas 1980.gada 11.marta sprieduma lietā 104/79 *Pasquale Foglia pret Mariella Novello* 11. punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 1980, 745 .lpp.

³⁰¹ Par prejudiciālā jautājuma uzdošanas kārtību skat. Freija I., Lutere-Timmele D., Vasariņš N. Prejudiciāls jautājums Eiropas Kopienas tiesai. *Jurista Vārds*, 2005. 19. jūlijs, nr. 26; un Prejudiciāls jautājums Kopienas tiesai II. Kopienas aktu interpretācijas un spēkā esamības pārbaude. *Jurista Vārds*, 2006. 4. jūlijs, nr. 26.

³⁰² Hinarejos A. *Judicial Control in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 4.

³⁰³ Līguma par Eiropas Savienības darbību 258. pants.

³⁰⁴ Tiesas 2003.gada 30.septembra spriedums lietā C-224/01 *Köbler*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-10239. lpp.

ņemot vērā lietas īpatnības, var noteikt, cik lielā mērā prejudiciālais nolēmums ir nepieciešams, lai šī tiesa varētu taisīt spriedumu, un cik atbilstīgi ir Tiesai uzdotie jautājumi. Tātad, ja uzdotie jautājumi skar ES tiesību interpretāciju, Tiesai principā ir pienākums pieņemt nolēmumu.³⁰⁵

Valsts tiesas iesniegto lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu Tiesa var noraidīt tikai tad, ja ir acīmredzams, ka lūgtajai Kopienų tiesību interpretācijai nav nekādas saistības ar pamata prāvas faktiskajiem apstākļiem vai tās priekšmetu, problēmai ir teorētisks raksturs, vai arī ja Tiesas rīcībā nav faktisko un juridisko elementu, kas ir nepieciešami, lai sniegtu lietderīgu atbildi uz tai uzdotajiem jautājumiem.³⁰⁶

Apskatot tiesisko regulējumu, kas skar prejudiciālā jautājuma uzdošanu Tiesai, kā arī vispārīgi ES tiesību piemērošanu Latvijā, jāmin procesuālie likumi: Civilprocesa likuma³⁰⁷ 5.¹ pants (prejudiciālā jautājuma uzdošana Tiesai), 214. panta 4.¹ punkts (tiesvedības apturēšana gadījumā, ja iesniegts prejudiciālā nolēmuma lūgums Tiesai), 464. panta sestā daļa (prejudiciālā jautājuma uzdošana Senāta rīcības sēdē), 472.¹ pants (tiesvedības apturēšana kasācijas instancē prejudiciālā jautājuma uzdošanas gadījumā); Administratīvā procesa likuma³⁰⁸ 15. panta pirmā un ceturtnā daļa, 16. panta sestā daļa, 67. panta ceturtnā daļa, 104.¹ pants (prejudiciālā jautājuma uzdošana Tiesai), 273. panta 5. punkts (tiesvedības apturēšana gadījumā, ja iesniegts prejudiciālā nolēmuma lūgums Tiesai); Kriminālprocesa likuma³⁰⁹ 2. panta otrā daļa (pienākums ņemt vērā Tiesas judikatūru), 26. panta ceturtnā daļa (tiesības veikt kriminālprocesu ES amatpersonām), 39. panta trešā daļa (prokurora tiesības ierosināt, lai ģenerālprokurors nosūta prejudiciālo jautājumu Tiesai), 478. panta otrā daļa (prejudiciālā jautājuma uzdošana Tiesai un tiesvedības apturēšana).

³⁰⁵ Skat. *inter alia* Tiesas 2007. gada 18. jūlija sprieduma lietā C-119/05 *Lucchini* 43. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 2007, I-6199. lpp. un Tiesas 2008. gada 22. decembra sprieduma lietā C-414/07 *Magoora* 22. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 2008, I-10921. lpp.

³⁰⁶ Skat. Tiesas 2001. gada 13. marta sprieduma lietā C-379/98 *PreussenElektra* 39. punktu. Eiropas Tiesas ziņojumi 2001, I-2099. lpp., Tiesas 2006. gada 5. decembra sprieduma apvienotajās lietās C-94/04 un C-202/04 *Cipolla* u.c. 25. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 2006, I-11421. lpp.

³⁰⁷ Civilprocesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, nr. 326/330.

³⁰⁸ Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, nr. 164.

³⁰⁹ Kriminālprocesa likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, nr. 74.

Autoresprāt, Administratīvā procesa likuma 15. panta ceturtais daļas regulējums par ES tiesību piesaisti Latvijas ārējo normatīvo aktu juridiskā spēka hierarhijai nonāk pretrunā ar promocijas darba otrajā nodaļā secināto par to, ka ES un dalībvalstu tiesību sistēmas ir jāuztver kā līdztiesīgas un līdzvērtīgas tiesību sistēmas, noliedzot hierarhijas pastāvēšanu starp tām. Arī no praktiskā viedokļa minētajā tiesību normā ietvertais varētu mulsināt iestādi vai tiesu, jo, ņemot vērā to, ka Savienības tiesību pamatnorma (atzīšanas noteikumi) neizriet no dalībvalstu tiesību sistēmu pamatnormām (vai arī otrādi), šādu universālu hierarhiju nemaz nav iespējams uzbūvēt.

Kā lieks visos minētajos procesuālajos likumos ir vērtējums regulējums, kas noteic iespēju tiesām vērsties Tiesā ar prejudiciālā nolēmuma lūgumu, kā arī pienākums ņemt vērā Tiesas judikatūru, piemērojot ES tiesību normas, jo tas tieši izriet no ES tiesībām – Līguma par Eiropas Savienības darbību 267. panta un Līguma par Eiropas Savienību 19.panta pirmās un trešās daļas, kā arī no Tiesas judikatūras. Atšķirībā no direktīvām minēto lūgumu normas ir tieši piemērojamas un to ieviešanai nav nepieciešams pieņemt nacionālās tiesību normas.

Piemēram, Čehijas un Slovākijas tiesu procesu regulējošajos normatīvajos aktos ir atrunāta tikai iespēja apturēt tiesvedību lietā, ja Tiesai tiek uzdots prejudiciālais jautājums, bet ne paša prejudiciālā jautājuma uzdošanas iespēja.³¹⁰

Lai gan Satversmes tiesas likums³¹¹ tieši nesatur atsauces uz ES tiesībām, netieši to piemērošanu varētu ietekmēt atsevišķas šī likuma tiesību normas, piemēram, minētā likuma 16. pants, kurā tiek regulēta Satversmes tiesas kompetence, konkrēti – tā 2. un 6. punkts.³¹²

³¹⁰ Bobek M. Learning to talk : preliminary rulings, the courts of the new member states and the Court of Justice . Common Market Law Review, vol. 45, no. 6, 2008, pp. 1626-1627.

³¹¹ Satversmes tiesas likums. LR likums, Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, nr. 103.

³¹² 16.pants. Satversmes tiesā izskatāmās lietas

Satversmes tiesa izskata lietas par:

- 1) likumu atbilstību Satversmei;
- 2) Latvijas parakstīto vai noslēgto starptautisko līgumu (arī līdz attiecīgo līgumu apstiprināšanai Saeimā) atbilstību Satversmei;
- 3) citu normatīvo aktu vai to daļu atbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām (aktiem);
- 4) citu Saeimas, Ministru kabineta, Valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētāja un Ministru prezidenta aktu, izņemot administratīvos aktus, atbilstību likumam;
- 5) tāda rīkojuma atbilstību likumam, ar kuru Ministru kabineta pilnvarotais ministrs ir apturējis pašvaldības domes (padomes) pieņemto lēmumu;

No Satversmes tiesas likuma 16. panta 6. punkta un iepriekšminēto procesuālo likumu normām izriet, ka Satversmes tiesai pēc būtības ir ekskluzīva kompetence vērtēt Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstību starptautiskajiem līgumiem, tai skaitā līgumiem, kas ir ES darbības pamatā. Šāda pozīcija varētu nonākt pretrunā ar Tiesas judikatūru, saskaņā ar kuru visām dalībvalsts tiesām ir jābūt iespējai tieši izvērtēt valsts tiesību normu atbilstību ES tiesībām, nevēršoties ar prejudiciālo jautājumu konstitucionālajā tiesā.

Šajā sakarā ir jāmin, ka Beļģijas pirmās instances tiesa (*Tribunal de première instance de Liège*) ir uzdevusi prejudiciālo jautājumu Tiesai saistībā ar Beļģijas tiesībās noteikto obligāto pienākumu valsts tiesai vērsties konstitucionālajā tiesā, ja tai rodas šaubas par likuma atbilstību pamattiesībām, kas tiek aizsargātas arī ar Savienības tiesībām.³¹³ Šajā lietā Tiesa nav sniegusi tiešu atbildi, jo tā ir secinājusi, ka problēmjautājumam pamatlietā nav saistības ar Savienības tiesībām.³¹⁴ Vienlaikus Tiesa ir atsaukusies uz pastāvošo judikatūru – spriedumu apvienotajā lietā C-188/10 un C-189/10 *Melki un Abdeli*,³¹⁵ no kura izriet, ka jautājuma uzdošana konstitucionālajai tiesai nevar liegt dalībvalsts tiesai, kas izskata lietu pēc būtības, iespēju vērsties ar prejudiciālo jautājumu Tiesā vai arī patstāvīgi nodrošināt Savienības tiesību efektīvu piemērošanu.

Latvijas tiesas sākotnēji nebija īpaši aktīvas, proti, no 2004. gada 1. maija līdz 2007. gada beigām netika uzdots neviens prejudiciālā nolēmuma lūgums Tiesai. Pirmā šo tiesību izmantoja Administratīvā apgabaltiesa, kura 2007. gada 13. decembrī uzdeva jautājumu Tiesai par Eiropas Savienības Padomes 1987. gada 23. jūlija Regulas (EEK) Nr. 2658/87 par tarifu un statistikas nomenklatūru un kopējo muitas tarifu³¹⁶ interpretāciju, lai saņemtu Tiesas vērtējumu par Eiropas Savienības Kombinētās nomenklatūras pozīcijā

6) Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstību tiem Latvijas noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem, kuri nav pretrunā ar Satversmi.

³¹³ Prejudiciālā nolēmuma lūgums Tiesas lieta C-457/09 *Claude Chartry v. État belge*. *ES Oficiālais Vēstnesis*, C 037, 13.02.2010, 3. lpp.

³¹⁴ Tiesas 2011. gada 1. marta rīkojums lietā C-457/09 *Claude Chartry pret Beļģiju*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2011.

³¹⁵ Tiesas 2010. gada 22. jūnija spriedums apvienotajā lietā C-188/10 un C-189/10 *Aziz Melki (C-188/10) un Sélim Abdeli (C-189/10)*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2010.

³¹⁶ Padomes 1987. gada 23. jūlija Regula (EEK) Nr. 2658/87 par tarifu un statistikas nomenklatūru un kopējo muitas tarifu, *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 256, 07.09.1987., 1.-675. lpp.

ietilpstošo preču komplektācijas īpatnībām, proti, vai šķidro kristālu ierīces ar aktīvo matricu – paneļus, var deklarēt ar Kombinētās nomenklatūras kodu 9013.³¹⁷

Kopš tā laika Latvijas tiesas ir kļuvušas aktīvākas: visaktīvākais līdz šim acīmredzami ir bijis Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments, kas kopumā ir uzdevis Tiesai 7 prejudiciālos jautājumus (situācija līdz 2011. gada maijam).³¹⁸ Papildus minētajiem prejudiciālo nolēmumu lūgumiem ir jāmin arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 10. jūnija lūgums par Padomes 1992. gada 19. oktobra Direktīvas 92/85/EEK (turpmāk – Direktīva 92/85/EEK) par pasākumu ieviešanu, lai veicinātu drošības un veselības aizsardzības darbā uzlabošanu strādājošām grūtniecēm, sievietēm, kas strādā pēcdzemdību periodā, vai strādājošām sievietēm, kas baro bērnu ar krūti, interpretāciju.³¹⁹ 2011.gadā Civillietu departaments uzdeva savu otro prejudiciālo jautājumu par Padomes 2000. gada 22. decembra Regulas 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās un par Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 47. panta interpretāciju.³²⁰

Pēc atbildes saņemšanas uz prejudiciālo jautājumu, dalībvalsts tiesai ir jākonstatē, vai lietā piemērojamās valsts tiesību normas (normu) saturs ir pretrunā ar ES tiesību normas saturu. Dažreiz pietiek jau ar Tiesas viedokli par ES tiesību normas interpretāciju, lai konstatētu, vai kolīzija pastāv.

³¹⁷ Administratīvās apgabaltiesas 2007.gada 13.decembra lēmums lietā nr.143/AA 43-669-07/2. Nav publicēts.

³¹⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008.gada 14.februāra lēmums lietā nr. SKA-33/2008, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 23. oktobra lēmums lietā nr. SKA-459/2008, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 8. septembra lēmums lietā nr. SKA-298/2009, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009.gada 30.aprīļa lēmums lietā nr. SKA-77/2009, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 26. jūnija lēmums lietā nr. SKA-79/2009, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 9. jūnija lēmums lietā nr. SKA-262/2010 un Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 2. jūlija lēmums lietā nr. SKA-646/2010.

³¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civiltiesību departamenta 2009. gada 13. maija lēmums lietā nr. SKC-88/2009.

³²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civiltiesību departamenta 2010. gada 10. novembra lēmums lietā nr. SKC-1167/2010. Publicēts: www.at.gov.lv (skatīts 2011.gada 6. jūnijā).

Piemēram, atbildot uz vienu no minētajiem Latvijas tiesas prejudiciālo nolēmuma lūgumiem saistībā ar nodokļu maksātāja tiesībām prasīt pārmaksātā pievienotās vērtības nodokļa (PVN) atmaksu, Tiesa norādījusi, ka:

„(..) Sestās direktīvas 18. panta 4. punkts ir jāinterpretē tādējādi, ka tam nav pretrunā tāds dalībvalsts tiesiskais regulējums, kāds ir piemērojams pamata lietā, kas paredz trīs gadu noilguma termiņu, lai iesniegtu prasību atmaksāt pārmaksāto PVN, ko iekasējusi šīs valsts nodokļu administrācija.”³²¹

Savukārt, sniedzot atbildi uz Senāta otro prejudiciālo jautājumu iepriekš minētajā prejudiciālā nolēmuma lūgumā saistībā ar Direktīvas 92/85/EEK interpretāciju, Tiesa ir tieši norādījusi uz Latvijas tiesiskā regulējuma – Komerclikuma 224. panta ceturtnās daļas³²² – neatbilstību minētajai direktīvai.³²³ Ņemot vērā šo Tiesas konstatējumu, Latvijai visticamāk būs jāveic grozījumi esošajā regulējumā, tajā paredzot likumā tiešu aizliegumu atlaist valdes locekli Direktīvā 92/85/EEK norādīto iemeslu dēļ.

Jāpiebilst, ka dalībvalstu tiesām ir jāseko līdzi arī Tiesas nolēmumiem, kuros ir sniegtas atbildes uz citu dalībvalstu tiesu uzdotajiem prejudiciālajiem jautājumiem, kā arī Tiesas spriedumiem tiešajās lietās, jo Tiesa tajos var norādīt uz valsts tiesiskā regulējuma neatbilstību Savienības tiesībām. Piemēram, Tiesa spriedumā lietā C-50/08³²⁴ ir atzinusi, ka Francijas normatīvajos aktos pastāvošā pilsonības prasība notāra amatam ir pretrunā bijušā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 43. pantam (brīvība veikt uzņēmējdarbību – pašreiz Līguma par Eiropas Savienības darbību 49. pants). Šis Tiesas spriedums ir nozīmīgs, ņemot vērā, ka arī Latvijas tiesiskais regulējums paredz līdzīgu nosacījumu notāra profesijai (Notariāta likuma³²⁵ 9. panta pirmā daļa). Līdz ar to arī šajā jautājumā Latvijai būtu jāizvērtē Latvijas regulējuma atbilstība Savienības tiesībām.

Tomēr arī līdz nepieciešamu grozījumu veikšanas normatīvajos aktos, Latvijas tiesām ir jānodrošina lietu atrisināšana atbilstoši Savienības tiesībām – Direktīvas

³²¹ Tiesas 2010. gada 21. janvāra sprieduma lietā C-472/08 *Alstom Power Hydro* 22.punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 2010.

³²² Komerclikums. LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2000. 4. maijs, nr. 158/160.

³²³ Tiesas 2010. gada 11. novembra spriedums lietā C-232/09 *Dita Danosa pret SIA LKB Līzings*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2010.

³²⁴ Tiesas 2011. gada 11. maija spriedums lietā C-50/08 *Eiropas Komisija pret Francijas Republiku*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2011.

³²⁵ Notariāta likums. LR likums, Latvijas Vēstnesis, 1993. 9. jūlijs, nr. 48.

92/85/EEK mērķim (sieviešu diskriminācijas aizliegumam), Līguma par Eiropas Savienības darbību 49. pantam un minētajiem Tiesas spriedumiem. Veidi, kā panākt šādu rezultātu, tiks aprakstīti šīs nodaļas nākošajās apakšnodaļās.

2. Atbilstīgās interpretācijas doktrīna

Konstatējot pretrunu patstāvīgi vai, ņemot vērā Tiesas konstatēto pretrunu, dalībvalstu tiesām, ir jāatceras par atbilstīgās interpretācijas pielietošanu. Tas zināmā mērā atbilst pienākumam mēģināt kolīziju novērst, tiesību normas pārinterpretējot, tādējādi tās saskaņojot. Valsts tiesību sistēmas ietvaros tas izpaužas zemāka juridiskā spēka tiesību normu interpretācijā atbilstoši augstāka juridiskā spēka tiesību normām, kā arī līdzvērtīgo tiesību normu citu no citas norobežošanā.³²⁶

Blakus tiešajai iedarbībai Tiesa ir attīstījusi arī netiešās iedarbības jeb atbilstīgās interpretācijas doktrīnu (*the principle of consistent interpretation* – angļu valoda, *interprétation conforme* – franču valoda).

Šī principa piemērošana nozīmē, ka ES tiesību norma ir netieši piemērojama dalībvalstīs arī tad, ja tā neatbilst beznosacījumu un skaidrības kritērijiem. Netiešā iedarbība izpaužas dalībvalsts tiesu un iestāžu pienākumā interpretēt valsts tiesību normas saskaņā ar ES tiesībās noteikto.

Atbilstīgās interpretācijas doktrīna sākotnēji radās ar mērķi zināmā mērā kompensēt direktīvu horizontālās tiešās iedarbības neesamību. Tātad direktīvu netiešā iedarbība pēc būtības ir izmantojama kā līdzeklis dalībvalstu iestādēm un tiesām panākt laikā neieviestajā direktīvā noteikto mērķu sasniegšanu arī attiecībās starp privātpersonām, proti, gadījumos, kad direktīvas normas nevar būt tieši piemērojamas. Tātad netiešās iedarbības princips ir uzskatams par alternatīvu līdzekli, kuru var izmantot (atsaucoties uz direktīvas normu, kurai nepiemīt tiešā iedarbība) strīdā pret indivīdu. Atbilstīgās interpretācijas pamats ir

³²⁶ Zippelius R. *Juristische Methodenlehre*. 4. Aufl. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, S. 36-41. Citēts pēc: Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. Grām.: Melķis E.(Zin.red.) *Juridiskās metodes pamati – 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 101. lpp.

bijušā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 10. pants (šobrīd – Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 3. punkts).³²⁷

Tiesa uz atbilstīgās interpretācijas principa piemērošanu pirmo reizi ir norādījusi spriedumā lietā *Von Colson*³²⁸ un attīstījusi minēto principu šim spriedumam sekojošā judikatūrā – spriedumos lietā *Marleasing*³²⁹ un *Faccini Dori*.³³⁰ No minētās Tiesas judikatūras izriet, ka, piemērojot valsts tiesības un, jo īpaši normas speciālajā tiesiskajā regulējumā, kas ir pieņemtas, lai ieviestu direktīvas prasības, valsts tiesai ir jāinterpretē valsts tiesības, cik vien tas ir iespējams, attiecīgās direktīvas teksta un mērķa kontekstā, lai sasniegtu tajā noteikto rezultātu un panāktu atbilstību Līguma par Eiropas Savienības darbību 288. panta trešajai daļai (bijušā Eiropas kopienas dibināšanas līguma 249. panta trešajai daļai).

Lai gan atbilstīgās interpretācijas pienākums, pirmkārt, attiecas uz valsts tiesību normām, kuras ir ieviestas, lai transponētu attiecīgo direktīvu, tas tomēr nav ierobežots ar šo normu skaidrošanu, bet pieprasa valsts tiesai ņemt vērā valsts tiesības to kopumā, lai novērtētu, kādā mērā tās var tikt piemērotas un lai neradītu direktīvai pretēju rezultātu.³³¹

Savukārt spriedumā apvienotajā lietā C-397/01 līdz C-403/01 *Pfeiffer*. Tiesa ir definējusi atbilstīgas interpretācijas robežās un piemērošanu, norādot, ka:

³²⁷ Sawyer K. The Principle of “*interprétation conforme*”: How far Can or Should National Courts Go when Interpreting National Legislation Consistently with European Community Law? *Statute Law Review* 2007, no. 28 (3), p. 168.

³²⁸ Tiesas 1984. gada 10. aprīļa spriedums lietā 14/83 *Von Colson and Kamann v Land Nordrhein Westfalen*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1984, 1891. lpp.

³²⁹ Tiesas 1990. gada 13. novembra spriedums lietā C-106/89 *Marleasing SA pret La Comercial Internacional de Alimentacion SA*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1990, I-04135. lpp.

³³⁰ Tiesas 1994. gada 14. jūlija spriedums lietā C-91/92 *Paola Faccini Dori pret Recreb Srl*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1994, I-03325. lpp. Skat. arī Tiesas 1999. gada 23. februāra sprieduma lietā C-63/97 *BMW* 22. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 1999, I-905. lpp., Tiesas 2000. gada 27. jūnija sprieduma apvienotajās lietās C-240/98 – C-244/98 *Océano Grupo Editorial un Salvat Editores* 30. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 2000, I-4941. lpp. un Tiesas 2003. gada 23. oktobra sprieduma lietā C-408/01 *Adidas-Salomon un Adidas-Benelux* 21. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-12537. lpp.

³³¹ Tiesas 1999. gada 25. februāra sprieduma lietā C-131/97 *Annalisa Carbonari u.c. pret Università degli studi di Bologna, Ministero della Sanità, Ministero dell'Università e della Ricerca Scientifica un Ministero del Tesoro* 49. un 50. punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 1999, I-01103. lpp.

„(..), ja valsts tiesības, piemērojot tajās atzītās interpretācijas metodes, ļauj interpretēt valsts tiesību normu tādā veidā, ka kolīzija ar kādu citu valsts tiesību normu tiek novērsta vai arī tiek ierobežota šīs normas piemērošanas joma, to piemērojot tikai tādā mērā, kas ir saderīgs ar citu normu, tiesai ir pienākums izmantot tādas pašas metodes, lai sasniegtu direktīvā noteikto rezultātu.”³³²

Pastāv dažādas netiešās iedarbības piemērošanas interpretācijas saistībā ar tiesību normu iztulkošanas metodēm, kas tiek pielietotas atbilstīgās interpretācijas prasības izpildei. Proti, viens no uzskatiem ir, ka dalībvalsts tiesai jebkurā gadījumā ir jāpiemēro visi iespējamie interpretācijas līdzekļi (metodes), kas tiek pielietoti nacionālajās tiesībās. Cits uzskats ir, ka dalībvalsts tiesām ir jādara tikai tas, kas ir iespējams ar ierobežojumiem, kādi pastāv attiecībā uz valsts tiesību normu iztulkošanu. Kā arī pastāv viedoklis, kas atšķirībā no augstākminētā pieļauj situāciju, ka netiešās iedarbības nodrošināšanai var nepastāvēt līdzekļi valsts tiesībās, un tādējādi attiecīga direktīvas norma netiek piemērota netiešās iedarbības veidā.³³³

Jāņem vērā, ka atbilstīgās interpretācijas pienākums nav absolūts. Tiesa ir atzinusi, ka atbilstīgas interpretācijas pienākums attiecas uz visām valsts tiesību normām, un tā robežas nosaka vispārējie tiesību principi, *inter alia* tiesiskās drošības princips, saskaņā ar kuru šis pienākums nevar būt pamats valsts tiesību interpretācijai *contra legem*.³³⁴ Tādējādi ir skaidrs, ka netiešās iedarbības princips nav paredzēts likumdošanas funkcijas piešķiršanai dalībvalstu tiesām, pieļaujot situāciju, ka tās rada valsts tiesību normas.³³⁵

³³² Tiesas 2004. gada 5. oktobra sprieduma apvienotajā lietā C-397/01 līdz C-403/01 *Bernhard Pfeiffer, Wilhelm Roith, Albert Süß, Michael Winter, Klaus Nestvogel, Roswitha Zeller un Matthias Döbele pret Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV*. 116. punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 2004, I-08835. lpp.

³³³ Niglia L. Form and substance in European constitutional law: the "social" character of indirect effect. *European Law Journal*, vol. 16, no. 4, 2010, p. 442.

³³⁴ Šai sakarā skat. Tiesas 1987. gada 8. oktobra sprieduma lietā 80/86 *Kolpinghuis Nijmegen* 13. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi, 3969. lpp., Tiesas 2006. gada 4. jūlija sprieduma lietā C-212/04 *Adeneler u.c.* 110. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi, I-6057. lpp., Tiesas 2008. gada 15. aprīļa sprieduma lietā *Impact* 100. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 2008, I-02483. lpp. un Tiesas 2009. gada 23. aprīļa sprieduma lietā C-378/07 *Angelidaki u.c.* 199.punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 2009, 3071. lpp.

³³⁵ Drake S. Twenty years after Von Colson: The impact of "indirect effect" on the protection of the individual's Community rights. *European Law Review*, vol.30, no.3, 2005, p. 342.

Vēl viens Tiesas judikatūrā atzītais ierobežojums atbilstīgās interpretācijas doktrīnas pielietošanai ir tāda interpretācija, kuras rezultātā indivīdam tiktu uzlikts kriminālsods.³³⁶

Tātad no minētās Tiesas judikatūras izriet, ka to, ciktāl valsts tiesa drīkst rīkoties, lai panāktu valsts tiesību interpretāciju, kas būtu atbilstīga ES tiesībām, ir valsts tiesību regulējams jautājums. Valsts tiesas ir saistītas ar metodēm, kas ļauj panākt atbilstīgu interpretāciju, un tām ir jāņem vērā visa valsts tiesību sistēma, lai to panāktu, taču atbilstīgajai interpretācijai ir arī robežas – tiktāl, ciktāl ir iespējams.³³⁷

Saskaņā ar Tiesas judikatūru atbilstīgās interpretācijas pienākums attiecas ne tikai uz valsts tiesību normām, ar kurām ievieš direktīvas, bet arī saistībā ar citām ES tiesību normām.³³⁸

Saistībā ar atbilstīgās interpretācijas piemērošanu Latvijā jāmin gadījums, kad tiesa ir saskārusies ar kolīziju. Lietas pamatā ir šādi apstākļi: sabiedrība ar ierobežotu atbildību, kuras vienīgā dalībiece ir Latvijā reģistrētā sabiedrība ar ierobežotu atbildību, kuras vienīgais dalībnieks ir Īrijas pilsonis, lūgusi nostiprināt zemesgrāmatā īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu – zemi lauku apvidū. Zemesgrāmatu tiesnesis atteicās nostiprināt īpašuma tiesības, pamatojoties uz likuma *Par zemes privatizāciju lauku apvidos* 28. panta pirmās daļas 3. punktu, jo Īrijas pilsonim 100% piederošajai kapitālsabiedrībai nav tiesību iegūt zemi Latvijā. Šo atteikumu sabiedrība ar ierobežotu atbildību ir pārsūdzējusi tiesā, norādot, ka ar pārsūdzēto lēmumu tika pārkāptas ES tiesību normas – bijušā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 12., 43. un 48. pants saistībā ar diskrimināciju pilsonības dēļ, kā arī 56. pants, kas aizliedz ierobežot brīvu kapitāla kustību.

Interesanti, ka trijos gandrīz identiskos gadījumos pie iepriekš minētajiem apstākļiem Senāts ir lēmis atšķirīgi.

³³⁶ Tiesas 1987. gada 8. oktobra spriedums lietā 80/86 *Kolpinghuis Nijmegen*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1987, 03969. lpp.; Tiesas 1996. gada 12. decembra spriedums apvienotajā lietā C-74/95 un C-129/95 *Procura della Repubblica presso la Pretura circondariale di Torino and Pretura circondariale di Torino*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1996, I-06609. lpp.

³³⁷ Sawyer K. The Principle of “*interprétation conforme*”: How far Can or Should National Courts Go when Interpreting National Legislation Consistently with European Community Law? *Statute Law Review* 2007, no. 28 (3), p.172.

³³⁸ Tiesas 2000. gada 14. decembra spriedums apvienotajā lietā C-300/98 un C-392/98 *Parfums Christian Dior* (starptautiskā līguma normas), Eiropas Tiesas ziņojumi 2000, I-11307. lpp.

Pirmais spriedums tika pieņemts 2009. gada 16. decembrī. Tajā Senāts strikti atsaucās uz likuma *Par zemes privatizāciju lauku apvidos* 28. panta pirmās daļas 3. punkta saturu, nosakot, ka, ņemot vērā apstākli, ka Latvija nav noslēgusi ar Īriju starptautisku līgumu par ieguldījumu veicināšanu un aizsardzību, Īrijas pilsonim piederošā juridiska persona nav to subjektu lokā, kurš Latvijā var iegūt tiesības uz zemes īpašumu. Senāts, atsaucoties uz akta *Par Čehijas Republikas, Igaunijas Republikas, Kipras Republikas, Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas, Ungārijas Republikas, Maltas Republikas, Polijas Republikas, Slovēnijas Republikas un Slovākijas Republikas pievienošanās nosacījumiem un pielāgojumiem Līgumos, kas ir Eiropas Savienības pamatā VIII. Pielikuma 3.panta pirmo daļu*, ir secinājis, ka Latvija septiņus gadus – no 2004. gada 1. maija līdz 2011. gada 1. maijam var saglabāt nacionālajās tiesības noteiktos ierobežojumus un kritērijus, kas izvirzāmi subjektiem lauksaimniecības zemes iegūšanai īpašumā.³³⁹

Divos vēlāk pieņemtajos lēmumos³⁴⁰ pie analogiskajiem apstākļiem Senāts ir mainījis savu nostāju par labu ES tiesībām, proti, atzinis, ka:

„(..) ar pievienošanos ES Latvijas valsts ir uzņēmusies saistības neattiecināt likuma „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” 28. panta pirmās daļas kritērijus uz ES dalībvalstu fizisku vai juridisku personu Latvijā dibinātām un reģistrētām sabiedrībām, kas veic uzņēmējdarbību Latvijā.”³⁴¹”

Lai gan tālāk spriedumā tiek runāts par valsts likuma interpretāciju, no citāta izriet, ka pēc būtības Senāts ir atzinis ES tiesību pārkumu un pamatoti ir atteicies piemērot tām pretrunā esošo likuma *Par zemes privatizāciju lauku apvidos* normu.

Šāda Senāta pieeja, piemērojot ES tiesību normas tieši, kā arī interpretējot Latvijas nacionālās tiesību normas atbilstīgi ES tiesību normās noteiktajam mērķim, ir vērtējama

³³⁹ Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 16. decembra lēmums lietā SKC-1236/2009.

³⁴⁰ Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 13. janvāra spriedums lietā SKC-410/2010. Publicēts: www.at.gov.lv; Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 24. februāra lēmums lietā C-557/2010.

³⁴¹ Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 13. janvāra sprieduma lietā SKC-410/2010 7. punkts. Lēmuma analīzi skat.: Lēmuma analīze ir atrodamā: Brizgo M. Senāts piemēro un interpretē Eiropas Savienības tiesības. Komentārs par Senāta lēmumu lietā Nr. SKC-410/2010. Jurista Vārds, 2010. 2. marts, nr.9.

pozitīvi. Vienlaikus varētu izteikt priekšlikumu turpmāk, atsaucoties uz Tiesas judikatūru, norādīt konkrētus Tiesas spriedumus.³⁴²

Kā pozitīvu piemēru šajā aspektā var minēt Senāta Civillietu departamenta šī gada 20. aprīļa spriedumu lietā SKC-175/2011.³⁴³ Šajā spriedumā Senāts, tieši atsaucoties uz darbā iepriekš minētajiem Tiesas spriedumiem *Pfeiffer, Faccini Dori* un *Impact*, ir secinājis, ka direktīvas netiešā iedarbība konkrētajā lietā nevar tikt piemērota, jo nonāk skaidrā pretrunā ar tajā brīdī spēkā esošo tiesību normu – likuma *Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm* 28. panta ceturrtās daļas 2. punktu.

Saistībā ar atbilstīgu interpretāciju varētu rasties jautājums, vai šis pienākums – interpretēt valsts tiesību normas atbilstoši ES tiesību normām – attiecas arī uz dalībvalstu konstitūciju normām. No Tiesas skatpunkta varētu minēt spriedumu lietā *Internationale Handelsgesellschaft*³⁴⁴, ar kuru tā noteica ES tiesību pārkumu arī pār dalībvalstu konstitūciju normām, jo tiek atzīts, ka Eiropas integrācijas ietekme uz konstitūcijas iztulkošanu galvenokārt ir pamatota ar ES tiesību pārkuma atzīšanu.³⁴⁵ Šajā kontekstā liela nozīme ir arī *effet utile* (lietderīguma) principam, ar kuru tiek pieprasīta likumu interpretācija atbilstoši ES tiesībām.³⁴⁶ Šī nostāja tiek atbalstīta, piemēram, Igaunijā, jo ir paredzēts, ka Igaunijas nostāja konstitūcijas iztulkošanā būs tāda, ka arvien vairāk tiks ņemtas vērā ES tiesības.³⁴⁷

Ja atbilstīgo interpretāciju pielietot nav iespējams, dalībvalsts tiesai ir jānosaka, kura no kolidējošām normām – valsts vai ES – tiks piemērota. Uz šo jautājumu palīdz atbildēt ES tiesību piemērošanas prioritātes jeb pārkuma princips.

³⁴² Borkoveca M. Eiropas Savienības tiesību sistēmas mijiedarbība ar dalībvalstu tiesību sistēmām. Jurista Vārds, 2010. 30. marts, nr. 13.

³⁴³ Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011.gada 20.aprīļa spriedums lietā SKC-175/2011. Publicēts: www.at.gov.lv (skatīts 2011. gada 6. jūnijā).

³⁴⁴ Tiesas 1970. gada 17. decembra spriedums lietā 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH pret Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, 1125. lpp.

³⁴⁵ Plašāk skat. Alter K. Establishing the Supremacy of European Law. Oxford: Oxford University Press, 2001. – pp. 64-123; Maduro M. P. We, the Court: the European Court of Justice and the European Economic Constitution: A critical reading of Article 30 of the EC Treaty. Oxford: Hart Publishing, 1998. - p. 175.

³⁴⁶ Kennedy T. Learning European Law. A Primer and Vade-mecum. London: Sweet&Maxwell, 1998, pp. 267-269.

³⁴⁷ Sanden J. Methods of Interpreting the Constitution: Estonia's Way in an Increasingly Integrated Europe. Juridica International, VIII, 2003, p.139.

3. Eiropas Savienības tiesību pārākums un kolīziju risināšana

Ņemot vērā promocijas darba pirmajā un otrajā nodaļā konstatēto, jāsecina, ka tādi principi kā *lex specialis derogat legi generali*, *lex posterior derogat legi priori*, kā arī *lex posterior generalis non derogat legi priori speciali* ir tiesību normu kolīziju normas, kas ir piemērojamas, risinot kolīzijas vienas tiesību sistēmas ietvaros, nav piemērojami kolīziju risināšanai starp dalībvalstu un ES tiesībām, jo gan pirmās, gan otrās atbilstoši plurālisma pieejai ir uzskatāmas par atsevišķām tiesību sistēmām.

Kolīziju norma, kas ir piemērojama šajā gadījumā, ir Savienības tiesību piemērošanas prioritāte, ko parasti sauc par ES tiesību pārākumu pār valsts iekšējām tiesībām. Neskatoties uz apstākli, ka tas tieši nav noteikts nevienā no dibināšanas līgumiem, tas tika vairākkārt definēts un atkārtoti apstiprināts Tiesas judikatūrā.

ES pārākums ir kolīzijas risināšanas pamatnoteikums, taču ar īpašu raksturu, jo tā pamats ir Savienības tiesību sistēmas autonomais raksturs.³⁴⁸

Pirmoreiz Tiesa ir saskārusies ar kolīziju starp Kopienu un valsts tiesību normām risināšanu lietā *Humblet*. Ļoti vispārēji un neprecizējot Tiesa ir noteikusi, ka Kopienu tiesību norma prevalē pār valsts tiesību normu, nesniedzot nekādu īpašu pamatojumu šādam uzskatam.³⁴⁹ Pamatojumu šai atziņai Tiesa sniegusi jau iepriekš pieminētajā saistībā ar ES tiesību sistēmu juridisko dabu 1964. gadā spriedumā lietā *Costa pret ENEL*³⁵⁰. Šajā spriedumā Tiesa ir noteikusi, ka tas izriet no dibināšanas līguma noteikuma, ka regulai jābūt saistošai un tieši piemērojamai visās dalībvalstīs, kas Tiesas ieskatā būtu diezgan bezjēdzīgi, ja valsts varētu vienpusēji atcelt šā noteikuma iedarbību ar dalībvalsts tiesību normu, kas būtu pārāka pār regulas normu.

Minētā sprieduma pamatošanai Tiesa ir izmantojusi vairākus argumentus. Pirmkārt, Tiesa ir minējusi to, ka Eiropas Ekonomikas kopienas dibināšanas līgums ir radījis savu

³⁴⁸ Barents R. The Precedence of EU Law from the Perspective of Constitutional Pluralism. *European Constitutional Law Review*, vol.5, 2009, p. 423.

³⁴⁹ Tiesas 1960. gada 16. decembra spriedums lietā Nr.6/60 *Jean-E. Humblet pret Beļģijas Valsti*. Eiropas Tiesas ziņojumi (izdevums franču valodā), 1125.lpp.

³⁵⁰ Tiesas 1964.gada 15.jūlija spriedums lietā 6/64 *Costa pret ENEL*. Eiropas Tiesas ziņojumi (izdevums angļu valodā), 585. lpp.

tiesību sistēmu, kas nekavējoties kļūst par dalībvalstu tiesību sistēmu neatņemamu daļu. Otrkārt, Tiesa ir pamatojusi jaunās tiesību sistēmas rašanos ar reālo kompetenču nodošanu Kopienų institūcijām. Treškārt, Tiesa ir minējusi Eiropas Ekonomikas kopienas dibināšanas līguma garu un mērķus, saskaņā ar kuriem būtu neiespējams piešķirt prioritāti valsts tiesībām, jo Kopienų tiesību efektīva un vienveidīga piemērošana ir nepieciešama šajā līgumā noteiktu mērķu sasniegšanai (šeit Tiesa atsaukusies uz līguma 5. pantu, kas vēlāk kļuvis par Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 10. pantu). Ceturtkārt, ar dibināšanas līgumu uzņemtās saistības būtu visai nosacītas, nevis beznosacījumu, ja tās varētu grozīt ar vēlāk pieņemtu dalībvalsts tiesību aktu. Kā pēdējais arguments tika minēts Eiropas Ekonomikas kopienas dibināšanas līgums 189. pants (kas vēlāk kļuvis par Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 249. pantu), kurā noteiktais par tiešo iedarbību būtu bezjēdzīgs, ja dalībvalstis varētu noliegt Kopienų tiesību iedarbību, pieņemot tām pretrunā esošas tiesības. Tomēr pēdējais arguments nav īpaši pārliecinošs attiecībā uz visām Kopienų tiesībām, bet tikai uz regulu normām.³⁵¹

Šā principa spēku Tiesa ir pastiprinājusi *Simmenthal*³⁵² un *Internationale Handelsgesellschaft*³⁵³ lietas spriedumos, attiecinot pienākumu nepiemērot Kopienų tiesībām pretrunā esošo dalībvalsts tiesību normu arī uz dalībvalstu konstitucionālajām normām.

Attiecībā uz kolīzijām starp ES tiesību normām (konkrētajā lietā – regulu) un dalībvalsts tiesību normām (konkrētajā gadījumā – Vācijas Pamatlikumu) Tiesa *Internationale Handelsgesellschaft* lietas spriedumā 1970. gadā ir noteikusi, ka:

„Atsauce uz valsts tiesību normām vai jēdzieniem, vērtējot Kopienų institūciju pieņemto tiesību aktu derīgumu, varētu negatīvi ietekmēt Kopienų tiesību vienveidību un efektivitāti. Šādu tiesību aktu derīgumu (spēkā esamību) var vērtēt tikai Kopienų tiesību kontekstā. (..) Līdz ar to Kopienų tiesību aktu derīgumu vai tā efektu (iedarbību) dalībvalstī nevar ietekmēt aizbīdināšanās ar to, ka tas ir pretrunā

³⁵¹ Craig P., De Búrca G. EU Law. Text, Cases and Materials. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 346.

³⁵² Tiesas 1978. gada 9. marta spriedums lietā 106/77 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1978, 629. lpp.

³⁵³ Tiesas 1970. gada 17. decembra spriedums lietā 11-70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, 1125. lpp.

ar konstitūcijā formulētajām pamattiesībām vai valsts konstitucionālās struktūras principiem.”³⁵⁴

Arī tiešajā lietā *Komisija pret Itāliju* Tiesa atkārtojusi savu nostāju pārākuma principa piemērošanā, nosakot, ka:

„Līgumā paredzētā tiesību un pilnvaru nodošana no dalībvalstīm Kopienai faktiski nozīmē noteiktu suverēnas varas ierobežošanu, kuras ietvaros atsauce uz kādu valsts tiesību normu nevar prevalēt.”³⁵⁵

Apkopojot ES tiesību viedokli par pārākuma principu, jāmin arī Tiesas spriedumus *Politi*³⁵⁶ un *Marimex*³⁵⁷ lietās. Tātad ar Kopienas tiesību absolūto un beznosacījuma pārākumu tiek saprasta to spēja prevalēt pār valsts tiesībām neatkarīgi no pēdējo veida un dabas, neatkarīgi no tā, vai valsts tiesību norma tikusi pieņemta pirms vai pēc Kopienas tiesību normas. Tomēr pārākums nenozīmē Kopienas tiesību absolūto iedarbību valsts tiesību sistēmā tādā nozīmē, ka Kopienas tiesības padarītu kolidējošo valsts tiesību normu par spēkā neesošu vai atceltu to. Attiecībā uz pārākuma sekām Tiesa piesardzīgi ir noteikusi, ka šāda kolīzija tiek atrisināta ar valsts tiesību normas nepiemērošanu konkrētajā lietā.³⁵⁸

Piekrītot Prečalai (*Prechal*) varētu teikt, ka pārākuma princips ir ES tiesību normas īpašība (spēja) kolīzijas gadījumā ņemt priekšroku pār valsts tiesību normu.³⁵⁹

Tiešās iedarbības un pārākuma kombinācija nozīmē pienākumu dalībvalstu tiesām piešķirt ES tiesību normai pilnīgu iedarbību. Pārākums nozīmē to, ka kolīzijas gadījumā starp divām materiālo tiesību normām – ES un dalībvalsts tiesību normu, priekšroka tiek

³⁵⁴ Tiesas 1970.gada 17. decembra sprieduma lietā 11-70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, 3. punkts. Krājums 1970, 1125. lpp.

³⁵⁵ Tiesas 1972. gada 13. jūlija spriedums lietā Nr.48/71 *Eiropas Kopienas Komisija pret Itālijas Republiku*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1972, 529. lpp.

³⁵⁶ Tiesas 1971. gada 14. decembra spriedums lietā Nr.43/71 *Politi s.a.s. pret Ministero delle Finanze della Repubblica Italiana*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1971, 1039. lpp.

³⁵⁷ Tiesas 1972. gada 7. marta spriedums lietā Nr.84/71 *SpA Marimex pret Ministero delle Finanze*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1972, 89. lpp.

³⁵⁸ Bebr G. How Supreme is Community Law in the National Courts? *Common Market Law Review*, vol.11, issue 1, 1974, pp. 6-7.

³⁵⁹ Prechal, S. Direct Effect, Indirect Effect, Supremacy and the Evolving Constitution of the European Union. In Barnard, C. (ed.) *The Fundamentals of EU Law Revisited: Assessing the Impact of the Constitutional Debate*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2007, p. 38.

dota pirmajai. Šādā kontekstā ir arī jāsaprot Tiesas prasība pēc ES tiesību pilnīgās un vienveidīgās piemērošanas vai to efektivitātes. Dalībvalstu procesuālo autonomiju ierobežo diskriminācijas aizlieguma princips un efektivitāte. Efektivitātes princips prasa, lai dalībvalstu tiesību normas nebūtu veidotas tādā veidā, kas padarītu ES tiesību piemērošanu par pārmērīgi grūtu vai neiespējamu. Procesuālo tiesību normu gadījumā kolīzija būtu jārisina, izsverot intereses, ko aizsargā dalībvalsts tiesību norma, un ES tiesību efektivitātes princips.³⁶⁰

Eiropas Ekonomikas Kopienas līguma 5. pants, kas vēlāk kļuvis par Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 10. pantu un šobrīd aizstāts ar Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 3.punktu, nosaka dalībvalstīm pienākumu veikt gan vispārējus, gan īpašus pasākumus līgumā noteikto pienākumu izpildei, kā arī pienākumu atturēties no pasākumiem, kas varētu traucēt līguma mērķu sasniegšanu. Neraugoties uz savu vienkāršo valodu un iespējamību, ka sākotnēji tas tika uztverts kā politisks sauklis, Kopienų ilgas pastāvēšanas laikā tas ir guvis pietiekamu svaru un nozīmi Kopienų un šobrīd jau Savienības tiesību interpretācijā un piemērošanā.³⁶¹

Piemēram, kā jau tika minēts iepriekš, vairāki Savienības tiesību svarīgākie principi, tādi kā tiešā iedarbība un pārākums, ir pamatoti ar minēto pantu.

No promocijas darba pirmās nodaļas izriet, ka pārākums starptautiskajām tiesībām nebija nezināma lieta arī pirms Kopienų rašanās, un valsts tiesas atzinušas arī klasisko starptautisko tiesību normu (kas spēja būt tieši iedarbīgas valsts tiesās) pārākumu pār tām pretrunā esošajām valsts tiesību normām. Taču autores ieskatā būtiskākā atšķirība ES tiesību gadījumā ir šī pārākuma avots. Starptautisko tiesību gadījumā to pārākums valsts tiesību sistēmā ir atkarīgs no regulējuma, kāds tajā pastāv – no konkrētās valsts piekrišanas monisma vai duālistiska doktrīnai.

³⁶⁰ Prechal S. Community Law in National Courts: The Lessons from van Schijndel. *Common Market Law Review*, vol.35, issue 3, 1998, pp. 684-690. Par efektivitātes principu vairāk skat. Accetto M., Zleptnig S. The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law. *European Public Law*, vol. 11, issue 3, 2005, pp. 375-403.

³⁶¹ Hinton E.F. Strengthening the Effectiveness of Community Law: Direct Effect, Article 5 EC, and the European Court of Justice, 31 *N.Y.U. Journal of International law and politics*, 307, 1999, p. 320.

Atšķirībā no klasiskajām starptautiskajām tiesībām ES tiesības nosaka to attiecības ar nacionālajām tiesībām. Proti, ES tiesību piemērošanas pamats dalībvalstīs ir Līgumā par Eiropas Savienību 4. panta 3. punktā ietvertais lojālās sadarbības princips.

Autore uzskata, ka ES tiesību vietu valsts tiesību sistēmā nevar padarīt atkarīgu no konkrētās valsts attieksmes pret starptautiskajām tiesībām, tātad arī no monisma vai duālisma. Pretējais uzskats būtu pretrunā ES tiesībām un apdraudētu to efektīvu un vienveidīgu piemērošanu visās dalībvalstīs.

Jau promocijas darba otrajā nodaļā autore ir secinājusi, ka joprojām pastāv atšķirības starp tiesību instrumentiem ES ietvaros, proti, bijušā pirmā un šobrīd arī trešā pīlāra tiesību iedarbība nav pielīdzināma bijušā otrā pīlāra tiesību aktiem.

Tātad ir nepieciešams apskatīt konkrētāk, kāda ir šo aktu iedarbība un līdz ar to – vai uz tiem arī tiek piemērots Tiesas pasludinātais Kopienų tiesību pārākuma princips. Lai gan pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās bijušais ES trešais pīlārs ir ticis likvidēts ne tikai formāli, bet arī pēc būtības, vēl kādu laiku iepriekš pieņemtie akti šī pīlāra ietvaros paliek spēkā un tiks piemēroti. Līdz ar to ir vērts minēt arī lēmumus un ietvarlēmumus, kas tika pieņemti pirms Lisabonas līguma spēkā stāšanās.

Viens no viedokļiem ir tāds, ka uz minētajiem tiesību aktiem nav piemērojama nedz tiešās iedarbības, nedz arī pārākuma doktrīna.³⁶² Jāņem vērā, ka kopš tā laika ir notikušas zināmas pārmaiņas, tai skaitā, piemēram, pieņemts Tiesas spriedums *Pupino* lietā, kurā Tiesa ir paudusi savu nostāju attiecībā uz bijušā trešā pīlāra aktu iedarbību, attiecinot netiešās iedarbības principu arī uz ietvarlēmumiem. Minētais liecina par pārākuma principa attiecināšanu arī uz šajā jomā izdotajiem tiesību aktiem.³⁶³

Nav šaubu, ka promocijas darbā iepriekš minētajā *Simmenthal* lietā Tiesas uzliktais pienākums dalībvalsts tiesām nepiemērot kolīzijā nonākušu valsts tiesību normu ir visspilgtākā pārākuma principa izpausme, un šāds pienākums ir cieši saistīts ar ES tiesību normas tiešo iedarbību. Taču pārākumu ir iespējams arī nesaistīt ar izslēdzošu efektu, un tad pārākums var tikt skatīts atrauti no tiešās iedarbības.³⁶⁴

³⁶² Kapteyn P.J.G., VerLoren van Themaat P., Gormley L. Introduction to the law of the European Communities From Maastricht to Amsterdam. 3rd edition. London: Kluwer Law International. 1998, p. 68.

³⁶³ Tiesas 2005. gada 16. jūnija spriedums lietā C-105/03 *Pupino*, Eiropas Tiesas ziņojumi, I-5285. lpp.

³⁶⁴ Hinarejos A. Judicial Control in the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 29.

Lenerts (*Lenaerts*) un Korthauts (*Corthaut*) ir pauduši viedokli, ka pārākums nav ierobežots ar Kopienų tiesībām, bet attiecas arī uz bijušā otrā un trešā pīlāra ietvaros pieņemtajiem tiesību aktiem, jo tie paši iemesli, kas likuši Tiesai atzīt Kopienų tiesību normu pārākumu, ir viegli transponējami ES tiesību sistēmā. ES arī ir nodibināta uz nenoteiktu laiku, tai ir savas institūcijas (faktiski tās pašas, kas ir Kopienām) un tā ir juridiskā persona. Turklāt ES arī ir kompetences, ko tai ir nodevušas dalībvalstis, kas ļāva ES izdarīt tādas lietas, kā, piemēram, pieņemt vienoto terorisma definīciju, nosakot sankcijas pret trešajām valstīm, palīdzot noziegumu upuriem un nosūtot miera uzturēšanas misijas pasaulē ES vārdā. Tādējādi var secināt, ka dalībvalstu suverenitāte šajās jomās arī ir tikusi ierobežota. Turklāt, ņemot vērā Līguma par Eiropas Savienību bijušā 11. panta otrajā daļā (šobrīd 24. panta trešā daļa) noteikto (uzliek dalībvalstīm pienākumu atturēties no jebkādas darbības, kas ir pretrunā Savienības interesēm) un, pastāvot iespējai minētā līguma bijušā 35. pantā uzdot prejudiciālo jautājumu Tiesai, ir grūti noliegt, ka Līguma par Eiropas Savienību autori ir atbalstījuši viedokli, ka ES tiesību piemērošana dalībvalstīs nevar atšķirties, piekāpjoties vēlāk pieņemtajai valsts tiesību normai, nepakļaujot briesmām šī līguma mērķu sasniegšanu.³⁶⁵

Ja pārākuma principu saprot plašākā nozīmē, autore piekrīt šādam viedoklim, jo vismaz teorētiski nekas neliedz Tiesai pasludināt pārākumu arī šajās jomās (ciktāl tai ir kompetence). Jānorāda, ka uz šajā jomā pieņemtajiem tiesību aktiem piemērojamā pārākuma avots tomēr ir nedaudz cits, jo tas vairāk izriet no klasisko starptautisko publisko tiesību pārākuma principa, piemērojot principu *pacta sunt servanda*, nevis pamatojas uz bijušo Kopienų tiesību sistēmas autonomo raksturu un tās īpašajām konstitucionālajām iezīmēm. Tomēr attiecībā uz bijušā otrā pīlāra aktiem šādam apgalvojumam būtu tikai teorētiska nozīme.³⁶⁶

Turklāt Tiesas izstrādātā pārākuma doktrīna ir piemērojama tikai attiecībā uz ES formālajām tiesībām, jo tikai tās izriet no dalībvalstu suverēno tiesību nodošanas, uz kuru

³⁶⁵ Lenaerts K., Corthaut T. Of Birds and Hedges: the Role of Primacy in Invoking Norms of EU law. *European Law Review*, vol.31, no.3, 2006, p. 2.

³⁶⁶ Hinarejos A. On the legal effects of framework decisions and decisions : directly applicable, directly effective, self-executing, supreme? *European Law Journal*, vol. 14, nr. 5, 2008, p. 633.

pārākuma doktrīna balstās.³⁶⁷ Pārākuma doktrīna nav attiecināma uz tādiem juridiski nesaistošiem aktiem, kā rekomendācijas un nesaistošie viedokļi. Lai gan, protams, nekas neliedz dalībvalstīm tos ņemt vērā, izdodot vai piemērojot valsts tiesību aktus.

Pārākums ietver pienākumus dažādām dalībvalsts institūcijām. Dalībvalsts likumdevējam tas nozīmē aizliegumu pieņemt likumus, kas būtu pretrunā ES tiesību normām. Dalībvalsts tiesām tas nozīmē pienākumu nepiemērot valsts tiesību normu, kas ir pretrunā ES tiesību normai,³⁶⁸ kā arī pienākumu iestādēm un tiesām interpretēt dalībvalsts normas atbilstīgi ES tiesībām.

Autores ieskatā pārākuma principu nevar ierobežot ar tiešās iedarbības principu, proti, pārākums var pastāvēt arī bez tiešās iedarbības, taču atšķirsies tā izpaušme un sekas.

Kolīziju atrisināšana, tāpat kā teleoloģiskā redukcija, vispārīga rakstura normas radīšana tiesību analogijas pielietošanas rezultātā, teleoloģiskā iztulkošana, ir viens no kolektīvās (labojošās) iztulkošanas veidiem.³⁶⁹ Līdz ar to arī atbilstīgo interpretāciju var atzīt par kolīzijas risināšanas metodi.

ES tiesību normas tiešās iedarbības gadījumā pārākums ir pielīdzināms pienākumam nepiemērot kolidējošo valsts tiesību normu, piemērojot tās vietā ES tiesību normu. Savukārt netiešās iedarbības gadījumā pārākums izpaužas pienākumā interpretēt kolidējošo valsts tiesību normu pēc iespējas atbilstošāk ES tiesību normai. Lai gan, protams, nekas neliedz valsts tiesai vai iestādei interpretēt kolidējošo valsts tiesību normu arī atbilstīgi tieši iedarbīgai ES tiesību normai, ja vien tas palīdz atrisināt konfliktu.

Tiesa noteikusi ES noslēgto starptautisko līgumu pārākumu pār sekundāriem tiesību aktiem, norādot, ka šāds pārākums izpaužas tādējādi, ka tie jāinterpretē atbilstoši starptautisko līgumu noteikumiem.³⁷⁰ Tātad pārākuma sekas (izpaušme) ir ne tikai vienas normas piemērošana citas normas vietā, bet arī atbilstīgās interpretācijas pienākums.

³⁶⁷ Raworth P. Introduction to the legal system of the European Union. New York: Oceana Publications, 2001, p. 117.

³⁶⁸ De Witte, B. (1999) Direct Effect, Supremacy, and the Nature of the Legal Order. In: Craig, P. and De Búrca, C. (eds.) The Evolution of EU Law. Oxford: Oxford University Press, pp. 189-190.

³⁶⁹ Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. Grām.: Meļķis E.(Zin.red.) Juridiskās metodes pamati – 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 96. lpp.

³⁷⁰ Skat. piem: Tiesas 2004. gada 1. aprīļa spriedums lietā C-286/02 *Bellio F.lli Srl pret Prefettura di Treviso*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2004, I-03465.lpp., Tiesas 1989. gada 19. oktobra spriedums lietā 142/88 *Hoesch AG un Vācijas Federatīvā Republika pret Bergrohr GmbH*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1989, 3413. lpp.

Tādējādi atbilstīgo interpretāciju varētu saukt par pirmo soli kolīzijas risināšanā starp valsts un ES tiesību normām. Savukārt, ja atbilstīgā interpretācija nav iespējama, saskaņā ar Tiesas atziņām ir piemērojams bargāks solis, proti, kolidējošās valsts tiesību normas nepiemērošana. Dažos gadījumos ar to arī pietiek, lai atrisinātu strīdu, jo valsts tiesību normā noteiktās personai negatīvas sekas neiestājas, kā tas, piemēram, ir krimināltiesībās un administratīvajās tiesībās. Piemēram, ja netiek piemērota norma, kas paredz soda uzlikšanu, sods vairs nevar tikt uzlikts un personai, kurai tas tika nepamatoti uzlikts, iestājas pozitīvs rezultāts. Šajā gadījumā ES tiesību tiesās iedarbības principam nav izšķirošas nozīmes.³⁷¹

Taču bieži vien ar valsts tiesību normas vienkāršu nepiemērošanu nepietiek, jo personas tiesību aizsardzībai ir nepieciešama pozitīva darbība, kas ir noteikta ES tiesībās. Šajā gadījumā valsts tiesību norma ir „jāaizvieto” ar ES tiesību normu. Tas, protams, ir iespējams tikai tieši piemērojamas ES tiesību normas gadījumā. Pretējā gadījumā kā risinājums varētu būt visu attiecīgo valsts tiesību normu (kā kopuma) piemērošana, nepiemērojot konfliktējošo valsts tiesību normu.³⁷² Pieeja, kas nošķir izslēgšanu no aizvietošanas, ir sastopama franču doktrīnā.³⁷³

4. Dalībvalstu tiesu prakse par kolīzijām ar Eiropas Savienības tiesībām

Aplūkojot Savienības tiesību nostāju kolīziju starp Savienības un dalībvalsts tiesību normām risināšanā un galveno šo kolīziju risināšanas normu – ES tiesību normu piemērošanas prioritāti (pārākumu), ko savā judikatūrā, interpretējot Kopienas dibināšanas līgumu, pasludinājusi Tiesa, ir nepieciešams aplūkot arī dalībvalstu tiesu nostāju šajā jautājumā.

³⁷¹ Prechal S. Direct Effect, Indirect Effect, Supremacy and the Evolving Constitution of the European Union. In: *The Fundamentals of EU Law Revisited: Assessing the Impact of the Constitutional Debate*. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 42.

³⁷² *Ibid.*, pp. 42-43.

³⁷³ Skat. Simon D. *Le système juridique communautaire*. 3e édition mise à jour. Paris: Presses universitaires de France, 2001.

Ņemot vērā, ka Tiesa ES tiesību sistēmas kontekstā tiek pielīdzināta dalībvalstu konstitucionālajām tiesām dalībvalstu tiesību sistēmās, autore šajā promocijas darbā pamatā apskatīs tieši šo valstu atbildi Tiesas pasludinātajai ES tiesību pārākuma doktrīnai.

ES dalībvalstīs (tostarp arī Latvijā) pārsvarā pastāv centralizētais konstitucionālās kontroles modelis, kurā konstitucionālo kontroli īsteno viena institūcija, kas tam parasti ir speciāli izveidota (decentralizētās konstitucionālās kontroles gadījumā šādu kontroli ir tiesīga veikt jebkura valsts tiesa).³⁷⁴

Centralizētās konstitucionālās kontroles modelis balstās uz konstitucionālajām tradīcijām par likumu virsvadību, varas dalīšanu un tradicionālajām bailēm uzticēt tiesnešiem kontrolēt likumus. Citās valstīs ekskluzīvā kompetence atcelt likumus un citus normatīvus aktus piešķirta Augstākajai tiesai (piemēram, Igaunijā).

Šāds modelis var pastāvēt vienīgi tad, ja tas *ekspresis verbis* noteikts konstitūcijā, tas nevar tikt radīts iztulkošanas ceļā no konstitūcijas pārākuma principa. Centralizētajā modelī valsts akta atcelšana kā konstitūcijas objektīva garantija nozīmē, ka valsts orgāna izdotajam aktam pat, ja tas ir antikonstitucionāls, jābūt atzītam par derīgu un piemērojamu, līdz to atceļ tas pats valsts orgāns vai cits orgāns, kas tam ir konstitucionāli pilnvarots. Konstitucionālās tiesas nolēmumam ir *erga omnes* spēks (tas ir vispāršaistošs), likums tiek atcelts un nevar tikt piemērots nevienā citā lietā. Nolēmums noteic, ka likums nav spēkā tāpēc, ka tas ir antikonstitucionāls, taču likums paliek spēkā līdz noteikta tā spēkā neesamība (*ex nunc* efekts).³⁷⁵

4.1. „Veco” dalībvalstu pieredze

Lai gan „veco” dalībvalstu tiesu attieksme tika plaši analizēta iepriekš³⁷⁶, autoresprāt, ir nepieciešams neliels ieskats šo tiesu praksē, lai labāk saprastu „jauno” dalībvalstu tiesu nostāju un izsekotu vispārējās tendences.

³⁷⁴ Plašāk par konkrētās konstitucionālās kontroles īstenošanu Latvijā skat. Borkoveca M. Tiesas pieteikums Satversmes tiesai. Jurista Vārds, 2007. 11. septembris, nr. 37.

³⁷⁵ Vicki C. Jackson, Tushnet M. Comparative Constitutional Law. New York: Foundation Press, 1999, pp. 456-487.

³⁷⁶ Skat., piemēram: Slaughter A.-M., Stone Sweet A., Weiler J.H.H. (eds.) The European Court and national courts - Doctrine and jurisprudence : Legal change in its social context. Oxford: Hart Publishing, 1998;

Runājot par „vecajām” dalībvalstīm ir jānorāda, ka, piemēram, Nīderlandē un Austrijā Savienības tiesību pārkums tiek akceptēts pilnībā, arī attiecībā uz konstitūciju.³⁷⁷

Neraugoties uz to, ka Beļģijas konstitūcija neregulē attiecības starp valsts un Savienības tiesībām, Beļģijas tiesas ir pieņēmušas diezgan pozitīvu attieksmi pret ES tiesībām.

Divas būtiskas lietas, kurās tika atzīts Kopienu tiesību pārkums, tika izlemtas ar valsts zemākās un augstākās instances tiesas spriedumiem.³⁷⁸ Abām tiesām bija jālemj par Kopienas dibināšanas līguma normas piemērošanu un abas tiesas atsaucās savos spriedumos uz Tiesas spriedumu lietā *Costa pret ENEL*, vadoties pēc ģenerālprokurora (*Procureur Général*) Ganšofa van der Merša (*Ganshof van der Meersch*) secinājumiem. Līdz ar to nav pārsteidzoši, ka abu nolēmumu pamatojums, atbalstot Kopienu tiesību normu pārkumu, ir diezgan līdzīgs.³⁷⁹ Kasācijas instances tiesa savā spriedumā *Le Ski* lietā ir vispārīgi nodibinājusi starptautisko līgumu pārkumu, vēl vairāk to attiecinot uz Kopienu tiesībām, nosakot, ka:

Schwarze J. (ed.) *The birth of a European constitutional order: The interaction of national and European constitutional law*. Baden-Baden : Nomos, 2001; Claes M. *The National Courts' Mandate in the European Constitution*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006; Blumann C., Dubouis L. *Droit institutionnel de l'Union Européenne*. Paris: Lexis Nexis, 2007, pp.593-615; Bebr G. *How Supreme is Community Law in the National Courts?* *Common Market Law Review*, Vol.11, No.1, 1974, pp.3-37; Jacqué J.P. *Droit institutionnel de l'Union Européenne*. 4e édition, Paris: Dalloz, 2006, p. 569-584; De Witte B. *Direct Effect, Supremacy, and the Nature of the Legal Order*. In: Craig P. and De Búrca C. (ed.) *The Evolution of EU Law*. Oxford: Oxford University Press, 1999, pp. 195-200; Roseren P. *Review by French Courts of the Conformity of National Provisions with Community Law*. *Constitutional Adjudication in European Community and National Law*. Essays for T.F.O'Higgins, 1992, pp.257-269.

³⁷⁷ Grabenwarter C. *National Constitutional Law Relating to the European Union*. In Von Bogdandy A. and Bast J. (eds.) *Principles of European Constitutional Law*. Revised 2nd edition. Oxford: Verlag CH Beck, Hart Publishing, 2010, pp. 83-131.

³⁷⁸ Antverpenes miertiesas (*Vrederechter*) 1968.gada 24.decembra lēmums lietā *Sociaal Fonds voor de Diamantarbeiders*, 84 *Journal des Tribunaux*, pp. 281-287 (1969); Kasācijas instances tiesas (*Cour de Cassation*) 1971.gada 27.maija spriedums lietā *Etat Belge v. Fromagerie Franco-Suisse „Le Ski”*, 86 *Journal des Tribunaux*, 1971, pp. 460-474.

³⁷⁹ Bebr G. *How Supreme is Community Law in the National Courts?* *Common Market Law Review*, vol.11, no.1, 1974, p. 10.

„Līgumi (dibināšanas), kas ir radījuši Kopienas tiesības, ir nodibinājuši jauno tiesību sistēmu, kuras labā dalībvalstis ierobežoja savas suverēnās varas realizāciju noteiktajās jomās.”³⁸⁰

Tādējādi varētu secināt, ka Beļģijas tiesas īpaši nenodala klasisko starptautisko tiesību iedarbību (piemērošanu) valsts tiesību sistēmā no ES tiesību iedarbības tajā.³⁸¹

Francijā valsts augstākās tiesas sākotnēji pamatoja ES tiesību pārkumu pār valsts likumiem un citiem normatīviem un administratīviem aktiem ar Francijas konstitūcijas 55. pantu, kas piešķir starptautiskajiem līgumiem augstāku spēku nekā likumiem.³⁸² Proti, tiesas izmantojušas Francijas konstitūcijas 55. pantu³⁸³ kā pamatu kolīziju risināšanai starp ES un valsts tiesību normām. Pārkums gan netika attiecināts uz pašu konstitūciju un tās augstāko pozīciju valsts tiesību sistēmā.³⁸⁴

Taču tiesību doktrīnā izskanēja šaubas par to, vai minētais pants ir atbilstošs pamats ES tiesību pārkumam, jo, pirmkārt, nekas neliedz Francijas likumdevējam šādu pantu izslēgt no konstitūcijas vispār, tādējādi vienpusēji izbeidzot ES tiesību pārkumu Francijā. Otrkārt, Francijas konstitūcijas 55. pants attiecas tikai uz starptautiskajiem līgumiem, bet ne ES sekundāro tiesību aktiem. Treškārt, līgumu pārkums saskaņā ar minēto pantu ir

³⁸⁰ Kasācijas instances tiesas (*Cour de Cassation*) 1971.gada 27.maija spriedums lietā *Etat Belge v. Fromagerie Franco-Suisse „Le Ski”*, 86 *Journal des Tribunaux*, pp. 460-474 (1971). Sprieduma tulkojums angļu valodā pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge University Press, p. 266.

³⁸¹ Plašāk par Beļģijas pozīciju šajā jautājumā skat.: Bribosia H. Report on Belgium. In: *The European Court and national courts - Doctrine and jurisprudence: Legal change in its social context*. Slaughter A.M. (ed.) Oxford: Hart, 1998, pp. 3-39.

³⁸² Claes M. *The National Courts' Mandate in the European Constitution*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006, p. 207.

³⁸³ Šī panta saturs un piemērošana attiecībā uz klasiskajām starptautiskajām tiesībām tika aprakstīta darba pirmajā nodaļā.

³⁸⁴ Grabenwarter C. *National Constitutional Law Relating to the European Union*. In Von Bogdandy A. and Bast J. (eds.) *Principles of European Constitutional Law*. Revised 2nd edition. Oxford: Verlag CH Beck, Hart Publishing, 2010, p. 90.

saistīts ar „savstarpīguma” klauzulu, kas ES tiesību gadījumā ir piemērojama visai ierobežoti.³⁸⁵

Jānorāda, ka Francijas augstāko tiesu – Kasācijas tiesas (*Cour de Cassation*), Valsts Padomes (*Conseil d'Etat*) un Konstitucionālās Padomes (*Conseil Constitutionnel*) prakse šajā jautājumā ir diezgan dažāda un dažkārt pat ir pretrunīga.

Francijas Valsts Padome, risinot kolīziju starp Ministru Padomes lēmumu, kas tika pieņemts saskaņā ar Eiropas Ogļu un tērauda kopienas dibināšanas līguma 70. pantu, un agrāk pieņemto valsts tiesību normu, tieši atsaucās uz Konstitūcijas 55. pantu.³⁸⁶ Valsts Padome atzina Kopienas tiesību pastāvēšanu, bet neko nenorādīja saistībā ar to īpašo dabu.

Patiesībā Valsts Padome atrisināja kolīziju, pamatojoties uz noteikumu, ka divu vienlīdzīgu normu kolīzijas gadījumā, prevalē jaunākā norma, jo tiesa ir norādījusi, ka: „vienošanās ir ieguvusi likuma spēku un ir saistoša tāpat kā attiecīgās Francijas institūcijas akts.”

Citā lietā Valsts Padome kolīzijas gadījumā starp valsts tiesību normu un regulas normu pat nebija atsaukusies uz 55. pantu (*Semoule case*³⁸⁷). Valsts Padome vienkārši piemēroja vēlāk pieņemto valsts tiesību normu. Konstitūcijas 55. panta nepiemērošana šajā lietā kļūst skaidra no Valdības Komisāra (*Commissaire du Gouvernement*) viedokļa, kas norādīja, ka administratīvā tribunāla uzdevums nav izvērtēt likuma konstitucionalitāti, nedz arī nepiemērot likumu. Viņaprāt, ja likumdevējs ir skaidri paudis savu gribu, konstitūcijas norma, it īpaši tās 55. pants, nevar attaisnot tiesnesi, kurš nerespektē likumdevēja gribu.

³⁸⁵ Roseren P. Review by French Courts of the Conformity of National Provisions with Community Law. In: Curtin D., O'Keeffe D. Constitutional Adjudication in European Community and National Law. Ireland: Butterworth, 1992, pp.264-265.

³⁸⁶ Francijas Valsts Padomes 1961.gada 22.decembra spriedums lietā *SNCF v. Ministre des Travaux Public et des Transports*, 82 Gazette du Palais, pp. 345-347. Tulkojums angļu valodā pieejams: Common Market Law Review, vol. 1, 1962, pp. 33-38.

³⁸⁷ Francijas Valsts Padomes 1968. gada 1. marta spriedums lietā *Syndicat Général de Fabricants de Semoule de France*. Kopā ar Valdības Komisāra viedokli pieejams: Revue Trimestrielle de Droit Européen, 4, 1968, pp. 388-395.

Runājot par Francijas tiesu praksi šajā jautājumā, ir obligāti jāmin Francijas Kasācijas tiesas spriedums lietā *Jacques Vabre*³⁸⁸, kurā Kasācijas tiesa atzinusi par nepiemērojamu Francijas Muitas kodeksa normu, jo tā ir bijusi pretrunā ar bijušā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 95. pantu, kā pamatojumu izmantojot gan Francijas konstitūcijas 55. pantu, gan arī Kopienas tiesību specifisko dabu.

Ne mazāk būtisks un pieminēšanas vērts ir Francijas Valsts Padomes spriedums lietā *Nicolo*,³⁸⁹ jo tiek uzskatīts, ka šis spriedums ir mainījis visu iepriekš pastāvošo Valsts Padomes judikatūru, nodrošinot Kopienas tiesību pārkāpumu pār valsts likumu, kas tika pieņemts vēlāk.³⁹⁰ Šajā lietā Valsts Padome ir vērtējusi likuma, kas skar Francijas pārstāvju ievēlēšanās kārtību Eiropas Parlamentā, atbilstību bijušā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma noteikumiem. Divi galvenie tiesību argumenti, ar kuriem tika pamatots šis spriedums ir: 1) vērtējot likuma atbilstību Kopienas tiesībām, Valsts Padome neīsteno konstitucionālo kontroli, 2) Francijas Konstitūcijas 55. pants piešķir administratīvās tiesas tiesnesim tiesības veikt likuma atbilstības (*validité* – franču valoda) starptautiskajam līgumam pārbaudi, un šāda kompetence neizriet no Kopienas tiesībām.³⁹¹

Francijas Konstitucionālajai Padomei bija iespēja vērtēt arī Māstrihtas līguma atbilstību Francijas konstitūcijai pirms līguma ratificēšanas. Konstitucionālā Padome konstatējusi pretrunu starp konstitūcijas un līguma normu, kā rezultātā līgums varēja tikt ratificēts tikai pēc attiecīgu grozījumu izdarīšanas konstitūcijā. Proti, Konstitucionālā Padome konstatēja, ka līgumam ir pretējs konstitūcijas noteikums, kas paredzēja iespēju

³⁸⁸ Francijas Kasācijas tiesas 1975. gada 24. maija spriedums lietā *Société des cafés Jaques Vabre*. Publicēts: Bulletin des arrêts Cour de Cassation Chambre MIXTE N° 4 P. 6. Pieejams elektroniski franču valodā: http://www.lexinter.net/JPTXT/arret_jacques_vabre.htm (skatīts 2010. gada 24. jūlijā).

³⁸⁹ Francijas Valsts Padomes 1989. gada 20. oktobra spriedums lietā *Nicolo*. Publicēts: Revue française de droit administrative, 1989, p. 823. Elektroniski pieejams: <http://doc.sciencespo-lyon.fr/Ressources/Documents/DocEnLigne/CE/arret-nicolo.html> (skatīts 2010. gada 24. jūlijā).

³⁹⁰ Manin P. The *Nicolo* Case of the *Conseil d'Etat*: French Constitutional Law and the Supreme Administrative Court's Acceptance of the Primacy of the Community Law over Subsequent National Statute Law. *Common Market Law Review*, vol. 28, 1991, p. 499.

³⁹¹ *Ibid.*, p. 508.

balsot un kandidēt pašvaldību vēlēšanās tikai Francijas pilsoņiem, kā arī konstitūcijas normas bija par šķērsli Francijas integrācijai ekonomiskajā un monetārajā savienībā.³⁹²

Minētā Konstitucionālās Padomes lēmuma rezultātā tika veikti grozījumi Francijas konstitūcijā, kas paredz iespēju visiem ES pilsoņiem, kuri pastāvīgi dzīvo Francijā, balsot un kandidēt pašvaldību vēlēšanās, kā arī grozījumi, kas paredz pilnvaru nodošanu ES, lai veidotu Eiropas ekonomisko un monetāro savienību. Šie grozījumi gan arī tika apstrīdēti Konstitucionālajā Padomē. Šoreiz Francijas Konstitucionālā Padome vairs nesaskatīja pretrunas starp Māstrihtas līgumu un Francijas grozīto konstitūciju.³⁹³

Kopumā jāsecina, ka Valsts Padome un Konstitucionālā Padome, pamatojot spriedumus ar Francijas konstitūcijas 55. pantu, uzskatīja Kopienu tiesības par klasisko starptautisko tiesību paveidu, nevis par autonomu tiesību sistēmu.

Situācija mainījās pēc Konstitucionālās Padomes 2004. gada 10. jūnija sprieduma³⁹⁴, kurā tika apstiprināts Kopienu tiesību īpašais raksturs.³⁹⁵

Šajā lietā Konstitucionālā Padome vērtēja likuma normu, ar kuru Francijā tika ieviesta Eiropas Parlamenta un Padomes 2000. gada 8. jūnija direktīva 2000/31/EK par dažiem informācijas sabiedrības pakalpojumu tiesiskiem aspektiem, jo īpaši elektronisko

³⁹² Francijas Konstitucionālās Padomes 1992. gada 9. aprīļa lēmums lietā Nr.92-308 DC (Maastricht I). *Journal Officiel de la République Française*, 1992, No.5354. Tulkojums angļu valodā ir pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge University Press. 1994, pp. 384-398.

³⁹³ Francijas Konstitucionālās Padomes 1992. gada 2. septembra lēmums Nr. 92-312 DC (Maastricht II). *Revue universelle des droits de l'homme*, 1992, p.341. Tulkojums angļu valodā ir pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge University Press. 1994, pp. 399-409.

³⁹⁴ Francijas Konstitucionālās Padomes 2004. gada 10. jūnija spriedums lietā Nr.2004-496. Publicēts: *Journal officiel du 22 juin 2004*, p. 11182. Pieejams elektroniski franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis-1959/2004/2004-496-dc/decision-n-2004-496-dc-du-10-juin-2004.901.html> (skatīts 2011. gada 18. jūnijā).

³⁹⁵ Dutheil de la Rochère J. *Conseil constitutionnel* (French Constitutional Court), Decision No. 2004-496 of 10 June 2004, *Loi pour la confiance dans l'économie numérique (e-commerce)*. *Common Market Law Review*, Vol. 42, 2005. – p. 862; Pollicino O. *Conseil d'Etat*: Decision No. 287110 of 8 February 2007, *Société Arcelor Atlantique et Lorraine and Others*. *The Conseil d'Etat and the Relationship between French Internal Law after Arcelor: Has Something Really Changed?* *Common Market Law Review*, vol. 45, 2008, p. 1523.

tirdzniecību, iekšējā tirgū³⁹⁶, atbilstību konstitūcijai. Svarīgu atziņu satur sprieduma 7. punkts, proti, atsaucoties tajā uz Francijas konstitūcijas 88-1. pantu (kas nosaka, ka Francija piedalās Kopienās un Savienībā), Konstitucionālā Padome atzina, ka direktīvu ieviešana valsts tiesībās izriet no konstitucionālās prasības, kurai nevar likt šķēršļus, ja nu vienīgi tad, ja direktīvas noteikums ir tiešā pretrunā ar skaidru Konstitūcijas normu. Savukārt, ja šāds noteikums nepastāv, tikai Kapienu tiesnesim, kuram tika uzdots prejudiciālais jautājums, ir tiesības kontrolēt Līguma par Eiropas Savienību 6. pantā noteikto pamattiesību ievērošanu.

No šī Konstitucionālās Padomes sprieduma izriet, ka tā akceptē Tiesu kā galīgo instanci, kas izvērtē direktīvas atbilstību pamattiesībām, kas tiek garantētas Savienības līmenī (Līguma par Eiropas Savienību 6. pantā). Taču, kad iet runa par Francijas konstitucionālajā iekārtā garantētajām īpašajām (specifiskajām) pamattiesībām, tad tas ir Konstitucionālās Padomes uzdevums pārbaudīt valsts tiesību akta, ar kuru direktīva tiek ieviesta nacionālajā regulējumā, atbilstību šīm konstitucionālajām pamattiesībām.³⁹⁷

Konstitucionālā Padome ir attīstījusi savu judikatūru šajā jautājumā tālāk spriedumā lietā Nr. 2006-540, atzīstot, ka konstitucionālais pienākums ieviest direktīvas robežojas ar pienākumu ievērot un aizsargāt Francijas konstitucionālo identitāti (*l'identité constitutionnelle* – franču valoda), ja vien konstitūcijā nav dota piekrišana pretējam (*sauf à ce que le constituant y ait consenti* – franču valoda).³⁹⁸

Francijas Konstitucionālajai Padomei ir bijusi iespēja vērtēt arī Līgumu par konstitūciju Eiropai un Lisabonas līgumu pirms to ratifikācijas Francijā. Savā 2004. gada

³⁹⁶ Eiropas Parlamenta un Padomes 2000. gada 8. jūnija direktīva 2000/31/EK par dažiem informācijas sabiedrības pakalpojumu tiesiskiem aspektiem, jo īpaši elektronisko tirdzniecību, iekšējā tirgū. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 178, 2000. gada 17. jūlijs, 1 – 16. lpp.

³⁹⁷ Dutheil de la Rochère J. *Conseil constitutionnel* (French Constitutional Court), Decision No. 2004-496 of 10 June 2004, Loi pour la confiance dans l'économie numérique (e-commerce). *Common Market Law Review*, vol. 42, 2005, p. 867.

³⁹⁸ Francijas Konstitucionālās Padomes 2006. gada 27. jūlija sprieduma lietā Nr. 2006-540 DC 19. punkts. Publicēts: *Journal officiel* du 3 août 2006, p. 11541. Pieejams elektroniski franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis-1959/2006/2006-540-dc/decision-n-2006-540-dc-du-27-juillet-2006.1011.html> (skatīts 2011. gada 20. jūnijā).

19. novembra spriedumā attiecībā uz pirmo līgumu³⁹⁹ Konstitucionālā Padome vērtējusi vairākus šā līguma aspektus. Taču konkrētā pētījuma ietvaros svarīgākais ir Konstitucionālās Padomes vērtējums Savienības tiesību pārākumam un Eiropas Savienības Pamattiesību hartai. Izvērtējot pirmo aspektu, Konstitucionālā Padome ir uzsvērusi Francijas konstitūcijas atrašanos valsts tiesību sistēmas virsotnē, vienlaicīgi atzīstot Kopienų tiesību sistēmas, kas ir integrēta valsts tiesību sistēmā un ir nošķirta no starptautisko tiesību sistēmas, pastāvēšanu.⁴⁰⁰ Piesaucot vairākas Eiropas konstitucionālā līguma projekta normas, Konstitucionālā Padome ir secinājusi, ka tas nemaina neko salīdzinājumā ar jau pirms tam pastāvošo Savienības tiesību pārākumu, tādējādi nekādi Francijas konstitūcijas grozījumi saistībā ar šo jautājumu nav nepieciešami.⁴⁰¹ Savukārt izvērtējot otro – cilvēktiesību aizsardzības – aspektu, Konstitucionālā Padome sprieduma 14.-22. punktā vairāk liek uzsvaru uz iespējamību hartā noteiktās pamattiesības ierobežot (nevis uztraucas par to, ka hartā noteiktā pamattiesību aizsardzība varētu būt nepietiekama) un atsauca uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi.⁴⁰²

Vērtējot Lisabonas līguma atbilstību Francijas konstitūcijai, Konstitucionālā Padome 2007. gada 20. decembra spriedumā ir atkārtojusi konstitūcijas atrašanos valsts tiesību sistēmas virsotnē un, ņemot vērā konstitūcijā doto pilnvarojumu (88-1.pants), iespēju Francijai piedalīties Eiropas organizācijas, kurai piemīt atsevišķa tiesību subjekta statuss un lēmumu pieņemšanas vara (kompetence), ko dalībvalstis tai labprātīgi ir nodevušas, dibināšanā un attīstībā.⁴⁰³

³⁹⁹ Francijas Konstitucionālās Padomes 2004. gada 19. novembra spriedums lietā Nr. 2004-505 DC. Publicēts: *Journal officiel* du 24 novembre 2004, p. 19885. Pieejams elektronisko franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis-1959/2004/2004-505-dc/decision-n-2004-505-dc-du-19-novembre-2004.888.html> (skatīts 2011.gada 20.jūnijā).

⁴⁰⁰ Skat. sprieduma lietā Nr. 2004-505 DC 10. un 11.punktu.

⁴⁰¹ Skat. sprieduma lietā Nr. 2004-505 DC 12. un 13.punktu.

⁴⁰² Azoulai L., Ronkes Agerbeek F. *Conseil constitutionnel* (French Constitutional Court), Decision No. 2004-505 DC of 19 November 2004, on the Treaty establishing a Constitution for Europe. *Common Market Law Review*, vol. 42, 2005, p. 883.

⁴⁰³ Francijas Konstitucionālās Padomes 2007. gada 20. decembra sprieduma lietā Nr. 2007-560 DC 8. punkts. Publicēts: *Journal officiel* du 29 décembre 2007, p. 21813. Pieejams elektroniski franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions->

Ņemot vērā Konstitucionālās Padomes judikatūras attīstību, arī Valsts Padome bija spiesta pamainīt savu judikatūru Eiropas integrācijai draudzīgākā ceļā. Proti, 2007. gada 8. februāra spriedumā lietā Nr. 287110 Valsts Padome ir atsaukusies ne tikai uz Francijas konstitūcijas 55., bet arī uz 88-1. pantu, kas atbilstoši iepriekš minētajai Konstitucionālās Padomes judikatūrai nosaka pienākumu ieviest direktīvas valsts tiesību sistēmā. Valsts Padome norādīja, ka, veicot reglamentējošo aktu, ar kuriem tiek pārņemti precīzi un beznosacījumu direktīvu noteikumi, konstitucionālo kontroli, administratīvajam tiesnesim ir nepieciešams meklēt Savienības tiesību normu vai vispārējo tiesību principu, ņemot vērā Tiesas veikto tās (tā) interpretāciju, kas garantē lietā piesauktā konstitucionālā tiesību principa efektivitāti. Ja administratīvais tiesnesis šādu Savienības tiesību normu vai principu atrod un tās (tā) saturs viņam ir skaidrs, tad tiesnesim, pārbaudot piesauktā valsts tiesību akta konstitucionalitāti, ir jāpārbauda direktīvas noteikumu atbilstība šai normai vai šim principam, vai, ja rodas problēma ar tās (tā) saturu, jāvērsas Tiesā ar prejudiciālo jautājumu. Savukārt, ja administratīvais tiesnesis šādu Savienības tiesību normu vai principu neatrod, tad viņam ir jāpārbauda tieši piesauktā valsts tiesību akta atbilstība konstitūcijai.⁴⁰⁴

Šis Valsts Padomes spriedums var tikt vērtēts divējādi: gan kā Valsts Padomes mēģinājums paturēt sev iespēju pieņemt galīgo lēmumu attiecībā uz direktīvas normu atbilstību Savienības tiesību standartiem, ja vien tai nerodas saistībā ar to pārāk lielas grūtības vai neskaidrības, kad pēdējais vārds tiek piešķirts Tiesai; gan kā dialoga piedāvājums Tiesai, vienlaicīgi atzīstot, ka tieši Tiesai ir gala vārds, kad dalībvalsts tiesai rodas šaubas vai neskaidrības saistībā ar direktīvas atbilstību Savienības tiesībām.⁴⁰⁵

[depuis-1959/2007/2007-560-dc/decision-n-2007-560-dc-du-20-decembre-2007.1166.html](http://www.conseil-etat.fr/arianeinternet/2007-560-dc/decision-n-2007-560-dc-du-20-decembre-2007.1166.html) (skatīts 2011. gada 20. jūnijā).

⁴⁰⁴ Francijas Valsts Padomes 2007.gada 8.februāra spriedums lietā Nr. 287110. Spriedums teksts franču valodā pieejams elektroniski: http://arianeinternet.conseil-etat.fr/arianeinternet/ViewRoot.asp?View=Html&DMode=Html&PushDirectUrl=1&Item=2&fond=DCE&Page=1&querytype=advanced&NbEltPerPages=4&Pluriels=True&dec_id_t=287110 (skatīts 2011. gada 20. jūnijā).

⁴⁰⁵ Pollicino O. *Conseil d'Etat: Decision No. 287110 of 8 February 2007, Société Arcelor Atlantique et Lorraine and Others. The Conseil d'Etat and the Relationship between French Internal Law after Arcelor: Has Something Really Changed?* Common Market Law Review, vol. 45, 2008, p. 1538.

Itālijas Konstitucionālā tiesa principā ir atzinusi Kapienu tiesību pārākumu. Taču minētā tiesa atstājusi sev tiesības pārbaudīt pamattiesību ievērošanu.⁴⁰⁶

Saskaņā ar Itālijas konstitucionālās tiesas pieeju, ja rodas kolīzija starp ES tiesību normu un konstitūcijas pamatprincipu, galīgo lēmumu par to, kurai no normām tiek piešķirts pārākums, pieņem konstitucionālā tiesa.⁴⁰⁷

Lai izvairītos no būtiskām pretrunām ar Tiesas judikatūru, Itālijas konstitucionālā tiesa praktizēja tā saucamo „netiešu dialogu”. Tas izpaužas tādā veidā, ka prejudiciālo jautājumu uzdod vispārējās jurisdikcijas tiesa (kas skata lietu pēc būtības), nevis pati konstitucionālā tiesa, veicot konkrēto konstitucionālo kontroli. Tātad vispārējās jurisdikcijas tiesa šādā modelī spēlē mediatora lomu, savukārt konstitucionālajai tiesai saglabājas lielāka rīcības brīvība un lielāka brīvība nolēmuma pieņemšanā. Tas arī samazina tiešā konflikta iespēju starp konstitucionālo tiesu un Tiesu. Taču jāņem vērā arī šādas pieejas mīnusi, piemēram, apstākli, ka tā ir iespējama tikai konkrētās konstitucionālās kontroles gadījumā. Turklāt, tas padara nacionālo tiesas procesu sarežģītāku kopumā.⁴⁰⁸

Iespējams tieši minēto iemeslu dēļ Itālijas konstitucionālā tiesa tomēr ir pieņēmusi lēmumu vērsties Tiesā ar prejudiciālā nolēmuma lūgumu tieši, nevis pastarpināti, kā tā bija darījusi pirms tam.⁴⁰⁹

Vēl viena pieeja, ko izmanto Itālijā, ir Tiesas spriedumu, kuros tiek sniegta ES tiesību interpretācija, *erga omnes* efekta atzīšana. Tas tiek saprasts tādējādi, ka Tiesas spriedums tiek pielīdzināts ES tiesību avotam līdzīgi kā regula vai direktīva, kurai piemīt tiešā iedarbība.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Itālijas Konstitucionālās tiesas 1984.gada 8.jūlija spriedums lietā 170/1984 *Granital. Il Foro Italiano* 1984 I, 2062.

⁴⁰⁷ Rossi L. S. How Fundamental Are Fundamental Principles? Primacy of EU Law, Principles of National Constitutions and Fundamental Rights after Lisbon. In: Liber Fausto Pocar, Vol.1, 2009, p. 803.

⁴⁰⁸ Cartabia M. „Taking Dialogue Seriously”. The Renewed Need for a Judicial Dialogue at the Time of Constitutional Activism in European Union. *Jean Monnet Working Paper* 12/07. pp.30-31. Pieejams: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/07/071201.pdf> (skatīts 2010. gada 21. augustā).

⁴⁰⁹ Itālijas Konstitucionālās tiesas spriedums Nr. 102/2008 un rīkojums Nr.103/2008, pieejami www.cortecostituzionale.it. Citēti pēc Martinico G., Fontanelli F. „The Hidden Dialogue: When Judicial Competitors Collaborate”. *Global Jurist*, 2008, vol.8, issue 3, article 7, p. 6.

⁴¹⁰ Martinico G., Fontanelli F. „The Hidden Dialogue: When Judicial Competitors Collaborate”. *Global Jurist*, 2008, vol.8, issue 3, article 7, p.8.

Vācijas Konstitucionālā tiesa sākotnēji arī rezervējusi sev tiesības pārbaudīt ES tiesību aktu atbilstību Vācijas Pamatlikumam, taču vēlāk atzinusi, ka pamattiesību aizsardzība Kopienā sasniegusi pietiekošu līmeni.

Savā spriedumā lietā *Solange I* tā ir ierobežojusi Kopienas tiesību pārākumu, nosakot, ka kolīzijas gadījumā starp Kopienas tiesībām un konstitūcijā garantētajām pamattiesībām, pamattiesību garantijas prevalē tik ilgi, kamēr Kopienas institūcijas nenovērš kolīziju saskaņā ar dibināšanas līgumā paredzētajiem mehānismiem. Vācijas Konstitucionālā Tiesa pamatoja savu spriedumu ar apstākli, ka toreiz Kopienai nebija parlamenta akceptētā pamattiesību tiesību kataloga, kas pēc satura būtu salīdzināms ar pamattiesību katalogu, kas ietverts Vācijas Pamatlikumā. Turklāt Vācijas Konstitucionālā Tiesa piebilda, ka Tiesas atziņas saistībā ar pamattiesību aizsardzību, lai gan ir vērtējamas pozitīvi, nav pietiekamas šajā sakarā (nevar aizstāt minēto parlamenta pieņemto pamattiesību katalogu). Tādējādi tā secināja, ka tai ir tiesības pārbaudīt Kopienas sekundāro aktu atbilstību Vācijas Pamatlikumam.⁴¹¹ Pēc kāda laika Vācijas konstitucionālā tiesa, atsaucoties arī uz Eiropas Parlamenta, Padomes un Komisijas 1977. gada 5. aprīļa kopīgo deklarāciju par pamattiesībām, kurā minētās institūcijas nostiprināja savu gribu ievērot pamattiesības, ir mīkstinājusi savu pozīciju *Solange II* spriedumā, nosakot, ka tā vairs nekontrolēs Kopienas tiesību normu atbilstību Vācijā garantētajām pamattiesībām tik ilgi, kamēr Kopienas tiesības un īpaši Eiropas Kopienas Tiesa vispārēji nodrošina efektīvu pamattiesību aizsardzību.⁴¹²

Attīstot šo domu *Banana* lietā, Vācijas konstitucionālā tiesa ir norādījusi, ka kontrolēs ES tiesību normu atbilstību pamattiesībām tikai tad, ja šāda kontrole ES līmenī vairs nebūs pieejama.⁴¹³

Analizējot Vācijas Konstitucionālās tiesas nostāju saistībā ar Savienības tiesību piemērošanu, jāmin arī tās samērā nesens spriedums *Lisabonas līguma* lietā.⁴¹⁴ Šajā

⁴¹¹ Vācijas konstitucionālās tiesas 1974. gada 29. maija spriedums lietā *Solange I*. Tulkojums angļu valodā (izvilkumi) pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press. 1994, pp. 440-452.

⁴¹² Vācijas konstitucionālās tiesas 1986. gada 22. oktobra sprieduma lietā *Solange II* para. 378-381. Tulkojums angļu valodā (izvilkumi) pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press. 1994, pp. 466-495.

⁴¹³ Vācijas konstitucionālās tiesas 2000. gada 7. jūnija spriedums *Banana* lietā nr. 2 BvL 1/97, EuZW, (2000) 702.

spriedumā akcents vairs netika likts uz pamattiesību aizsardzību, bet gan uz valsts suverinitātes jēdzienu. Kopumā Vācijas Konstitucionālās tiesas nostāju šajā spriedumā nevar nosaukt par Eiropas integrācijai „draudzīgu”, jo to caurvij zināma neuzticība Savienības institūcijām. Vācijas Konstitucionālā tiesa secina, ka tai ir tiesības nepieciešamības gadījumā pārbaudīt, vai Savienība nerīkojas *ultra vires* un vai netiek aizskarta Vācijas konstitucionālā identitāte. Tas nodrošina to, ka Savienības tiesību piemērošanas pārākums tiek realizēts saskaņā un kontekstā ar konstitucionālo pilnvarojumu.⁴¹⁵

Jāpiekrīt viedoklim, ka šis spriedums satur diezgan būtisku pretrunu. Proti, no vienas puses tas it kā paredz sargāt Savienības tiesību sistēmas efektivitāti valsts konstitucionālo tiesību ES tiesībām atbilstošas interpretācijas ceļā. Taču no otras puses, Vācijas Konstitucionālās tiesas spriedums Lisabonas līguma lietā norāda uz ļoti plašām ES tiesību konstitucionālās pārbaudes iespējām, kas izskatās vairāk pēc vispārējā principa, nevis pēc izņēmuma.⁴¹⁶

Komentējot šo spriedumu, tika izteikts pat tāds radikāls viedoklis, ka tas atklāj „no tiesību viedokļa novecojušu un politiski nožēlojamu attieksmi pret oriģinālāko un veiksmīgāko 20. gadsimta konstitucionālo izgudrojumu”.⁴¹⁷

Autores ieskatā interesanta un plurālisma teorijai atbilstoša ir Spānijas konstitucionālo tiesību doktrīnā un judikatūrā paustā pieeja. Spānijā pirms starptautiskā līguma ratifikācijas tiek veikta tā atbilstības konstitūcijai pārbaude, un, ja tiek atklātas pretrunas starp līgumu un konstitūciju, pēdējā ir jāgroza pirms līguma ratifikācijas, lai panāktu atbilstību. Taču jebkurā gadījumā starptautisko līgumu vieta Spānijas valsts tiesību sistēma netiek noteikta, pamatojoties uz hierarhiju, jo valsts likumu (tiesību aktu) derīgums (spēkā esamība) nav atkarīgs no starptautiskiem līgumiem, un otrādi. Tādā veidā valsts

⁴¹⁴ Vācijas konstitucionālās tiesas 2009. gada 30. jūnija spriedums Lisabonas līguma lietā nr. 2BvE 2/08. Tulkojums angļu valodā pieejams: <http://www.bundesverfassungsgericht.de> (skatīts 2011. gada 12. jūnijā).

⁴¹⁵ Skat. Vācijas konstitucionālās tiesas sprieduma Lisabonas līguma lietā 240.-241. punktu.

⁴¹⁶ Doukas D. The verdict of the German Federal Constitutional Court on the Lisbon Treaty : not guilty, but don't do it again! *European Law Review*, vol. 34, no. 6, 2009, p. 878.

⁴¹⁷ Bieber R. Comments of the German Constitutional Court's Decision on the Lisbon Treaty. “An Association of Sovereign States”. *European Constitutional Law Review*, vol.5, 2009, p. 406.

likuma nesaderība ar starptautisko līgumu izraisa tā nepiemērojamību, bet ne spēkā neesamību.⁴¹⁸

Spānijas konstitucionālā tiesa ES tiesību pārākuma principa sakarā noteica, ka Savienības tiesību piemērošanas prioritāte (*primacy* – angl.val.) atbilst Spānijas konstitūcijas augstākajam spēkam (*supremacy* – angl.val.). Konstitūcija paliek kā vienīgais tiesību normu spēkā esamības avots valsts tiesību sistēmas ietvaros.⁴¹⁹ Tādējādi pārākums tiek saprasts divējādi – kā kolīzijas atrisināšanas metode (piemērošanas prioritāte) un kā vieta tiesību normu hierarhijā (valsts tiesību sistēmā visām hierarhijā ietilpstošajām normām jāatbilst konstitūcijai (pamatnormai)).

Spānijas valdība bija lūgusi Spānijas Konstitucionālajai tiesai viedokli saistībā ar Līguma par konstitūciju Eiropai ratifikāciju. Šajā lūgumā viena no valdības pieteiktajām neskaidrībām bija saistīta ar vienlaicīgu trīs pamattiesību aizsardzības sistēmu (Spānijas konstitūcijas, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas un Eiropas Savienības Pamattiesību hartas) pastāvēšanu un iespējamām kolīzijām šajā sakarā. Analizējot potenciālos konfliktus starp konstitūcijā un Eiropas Savienības Pamattiesību Hartā paredzētajām cilvēktiesībām, Spānijas Konstitucionālā tiesa norādīja, ka konkrētas problēmas, kas varētu rasties, nevar tikt atrisinātas vispārīgi un abstrakti. Risinājumu varētu meklēt tikai konstitucionālā procesa ietvaros pie konkrētiem apstākļiem, balansējot (meklējot) katrai noteiktai tiesībai vispiemērotāko definīciju. Turklāt tam ir jānorisinās notiekošajā dialogā ar pilnvaroto tiesas iestādi, lai saņemtu starptautisko līgumu normu autentisko interpretāciju atbilstoši konstitūcijā garantētajām tiesībām.⁴²⁰ Tomēr jāatzīmē, ka Spānijas konstitucionālā tiesa pati nav vērsusies ar prejudiciālā nolēmuma līgumu Tiesā.

Citējot Tiesas spriedumu *Simmenthal* lietā, Spānijas konstitucionālā tiesa noteikusi, ka ES tiesību pārākums pieprasa dalībvalsts tiesnešiem tieši nodrošināt ES tiesību

⁴¹⁸ Torres Pérez A. National Judges and Supranational Laws on the Effective Application of EU and the ECHR. Report of Spain. Prezentēts 2010. gada 15. janvārī konferencē *National judges and supranational laws on the effective application of EU law and the ECHR* Pizā, Itālijā. Nav publicēts.

⁴¹⁹ Spānijas Konstitucionālās tiesas 2004. gada 13. decembra viedoklis lietā DTC 1/2004, FJ 2. Publicēts angļu valodā: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/resolucionesrecientes/Paginas/DTC122004en.aspx>. (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

⁴²⁰ Skat. minēto viedokli lietā DTC 1/2004, FJ 6.

efektivitāti.⁴²¹ Taču kad valsts tiesai vajadzēja nepiemērot likumu, Spānijas konstitucionālā tiesa noteica, ka vispārējai tiesai bija jāsniedz prejudiciālā nolēmuma lūgums Tiesai.⁴²² Šajā gadījumā tas gan bija noteikts tādā aspektā, ka tas, ka tā ir tiesas prerogatīva izlemt par to, vai ir nepieciešams uzdot prejudiciālā nolēmuma lūgumu, nenozīmē, ka tiesai nav attiecīgi jāpamato savs lēmums, jo pienākums norādīt pamatojumu izriet no Spānijas konstitūcijas 120. panta.⁴²³

Tomēr vēlāk Spānijas konstitucionālā tiesa noteikusi, ka šis jautājums atbilstoši Tiesas noteiktajam, ir jālemj pašām vispārējām tiesām.⁴²⁴ Sākotnēji vispārējās jurisdikcijas tiesa atteicās nepiemērot parlamenta pieņemto likumu, nosakot, ka tikai Konstitucionālai tiesai ir tiesības izvērtēt likumus.

4.2. „Jauno” dalībvalstu pieredze

Bulgārijas konstitūcija tieši nesatur noteikumus par ES tiesību pārkumu pār dalībvalstu tiesībām. Pārkums izriet no kompetences nodošanas par labu ES, no konstitūcijas pamatprincipiem un no likumiem (saskaņā ar *Normatīvo aktu likumu*, ja normatīvs akts nonāk pretrunā ar regulu, jāpiemēro regula). Valsts konstitucionālajām normām ir jāatbilst ES tiesībām, un kolīzijas gadījumā ir jāpiemēro ES tiesību normas. Taču nianse ir meklējamas attiecību pamatā starp divām tiesību sistēmām, kur pārkuma vietā ir nepieciešams līdzsvars, it īpaši subsidiaritātes principa ietvaros ar mērķi saglabāt cieņu pret konstitūciju, nepieķeroties hierarhijas jautājumam.⁴²⁵

⁴²¹ Spānijas Konstitucionālās tiesas spriedums lietā STC 28/1991, FJ 6.

⁴²² Spānijas Konstitucionālās tiesas 2004. gada 19. aprīļa spriedums lietā STC 58/2004, FJ 14. Pieejams : <http://www.tribunalconstitucional.es/en/jurisprudencia/Pages/Sentencia.aspx?cod=8257> (skatīts 2010. gada 22. augustā).

⁴²³ García R.A. Spanish Constitutional Court. Judgment 58/2004, of 19 April 2004. Common Market Law Review, vol. 42, 2005, pp.540-541.

⁴²⁴ Spānijas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 19. jūnija spriedums lietā STC 194/2006, FJ 5. Pieejams: <http://www.tribunalconstitucional.es/en/jurisprudencia/Pages/Sentencia.aspx?cod=8990> (skatīts 2010. gada 22. augustā).

⁴²⁵ Drumeva E. Primacy of the EU Law in the National Constitutional Space – Reflections. In: Pernice I., Tanchev E. (eds.) European Constitutional Law Network-Series Vol.7. Ceci n'est pas une Constitution - Constitutionalisation without a Constitution? Baden-Baden, Germany: Nomos 2009, p.103.

Viena no aktīvākajām „jauno” dalībvalstu konstitucionālajām tiesām ir Polijas Konstitucionālais tribunāls. Starp daudziem nolēmumiem, kas skar attiecības starp ES un valsts tiesībām, īpaši nozīmīgi ir šādi: spriedums lietā Nr.33/03 (biokomponenti benzīnā un dīzeļdegvielā)⁴²⁶, lietā Nr. K 15/04 (ārzemnieku dalība Eiropas Parlamenta vēlēšanās)⁴²⁷, lietā Nr. K 24/04 (nevienlīdzība Seimas (*Sejm*) un Senāta komiteju kompetencē saistībā ar ES likumdošanas priekšlikumiem)⁴²⁸, lietā Nr. P 1/05 (Eiropas aresta ordera piemērošana attiecībā uz Polijas pilsoņiem)⁴²⁹ un lietā Nr. K 18/04 (Polijas pievienošanās ES – Pievienošanās līgums).⁴³⁰

Vislielāko uzmanību akadēmiskajā vidē ir piesaistījuši Polijas Konstitucionālā tribunāla spriedumi lietās par Eiropas apcietināšanas ordera un Pievienošanās līguma atbilstību Polijas konstitūcijai.⁴³¹

⁴²⁶ Polijas Konstitucionālā tribunāla 2004. gada 21. aprīļa spriedums lietā K 33/03. Angļu valodas tulkojums (kopsavilkums) pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_33_03_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).

⁴²⁷ Polijas Konstitucionālā tribunāla 2004. gada 31. maija spriedums lietā K 15/04. Angļu valodas tulkojums (kopsavilkums) pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_15_04_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).

⁴²⁸ Polijas Konstitucionālā tribunāla 2005. gada 12. janvāra spriedums lietā K 24/04. Angļu valodas tulkojums (kopsavilkums) pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_24_04_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).

⁴²⁹ Polijas Konstitucionālā tribunāla 2005. gada 27. aprīļa spriedums lietā P 1/05. Angļu valodā pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/summaries_assets/documents/P_1_05_full_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).

⁴³⁰ Polijas Konstitucionālā tribunāla 2005. gada 11. maija spriedums lietā K 18/04. Angļu valodā pieejams (kopsavilkums): http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_18_04_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).

⁴³¹ Kowalik-Bańczyk K. Shal We Polish It Up? The Polish Constitutional Tribunal and Idea of Supremacy of EU Law. German Law Journal, vol.6, no.10, 2005, pp.1355-1366; Lazowski A. Constitutional Tribunal on the Surrender of Polish Citizens under the European Arrest Warrant. Decision of 27 April 2005, European Constitutional Law Review, vol.1, issue 3, 2005, pp.569-581; Komárek J. European Constitutionalism and the European Arrest Warrant: Contrapunctual Principles in Disharmony. Jean Monnet Working Paper No.10/05. Pieejams: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/05/051001.pdf> ; Wyrozumska A. Some Comments on the Judgments of the Polish Constitutional Tribunal on the EU Accession Treaty and on the Implementation of the European Arrest Warrant, 27, Polish Yearbook of International Law (2004-2005), p.5; Lazowski A. Accession Treaty – Polish Constitutional Tribunal. Conformity of the Accession Treaty with the Polish Constitution. Decision of 11 May 2005. European Constitutional Law Review, vol.3, issue 1, 2007,

No vienas puses šie spriedumi var tikt skatīti kā jauna ēra konstitucionālajam diskursam *Solange* stilā, bet no otrās – tie parāda Konstitucionālā tribunāla uzticēšanos ES.⁴³²

Lietas K 18/04 iniciatori bija Polijas parlamenta apakšējās palātas trīs deputātu grupas, kuri apstrīdēja Polijas dalību ES ar nosacījumiem, kas bija noteikti Pievienošanās līgumā, proti, viņi uzskatīja, ka pievienošanās ir pretrunā Polijas tautas suverenitātes principam un Polijas konstitūcijas pārkuma principam.

Konstitucionālais tribunāls pauda uzskatu, ka dalība ES nav mazinājusi Polijas konstitūcijas pārkumu pār visu tiesību sistēmu Polijas suverenitātes jomas ietvaros. Tribunāls arī norādījis, ka ekskluzīvas tiesības risināt neatbilstību starp konstitūciju un kādu ES tiesību normu ir Polijas konstitucionālajam likumdevējam.⁴³³ Turklāt Konstitucionālais tribunāls noliedza ES *sui generis* būtību, uzskatot to par parastu starptautisko organizāciju, kas dibināta uz starptautisko līgumu pamata, nevis pārnacionālo organizāciju.⁴³⁴ No kolīziju risināšanas aspekta ir ļoti būtiska šāda Konstitucionālā tribunāla tēze:

„(..) kolīzija varētu rasties gadījumā, ja rastos tāda nesavienojama pretruna starp konstitucionālo un Kopienu normu, kas nevarētu tikt novērsta interpretācijas ceļā, kas respektē savstarpējo nacionālo un Eiropas tiesību autonomiju. Šāda kolīzija nekādā gadījumā nevar tikt atrisināta, pieņemot Kopienu tiesību pārkumu pār konstitucionālo normu.”⁴³⁵

pp.148-162; Czarny P. Polijas Konstitucionālā tribunāla prakse par Polijas piedalīšanos integrācijas procesā. Tēzes simpozijam: Konstitucionālo tiesu prakse: ceļā no suverenitātes un integrāciju. Pieejams: http://home.lu.lv/~tschmit1/Downloads/BDHK-Symposium_16-11-2007_Czarny.pdf (skatīts 2010. gada 20. augustā).

⁴³² Lazowski A. Accession Treaty – Polish Constitutional Tribunal. Conformity of the Accession Treaty with the Polish Constitution. Decision of 11 May 2005. *European Constitutional Law Review*, vol.3, issue 1, 2007, p. 150.

⁴³³ Sprieduma lietā K 18/04 kopsavilkuma angļu valodā 1. punkts.

⁴³⁴ Sprieduma lietā K 18/04 kopsavilkuma angļu valodā 6. punkts.

⁴³⁵ Sprieduma lietā K 18/04 kopsavilkuma angļu valodā 13. punkts.

Pretējā gadījumā Konstitucionālais tribunāls piedāvā trīs iespējas: konstitūcijas grozīšanu; ES tiesību normu grozīšanas veicināšanu un, kā radikālākais variants, tiek minēta Polijas izstāšanās no ES.⁴³⁶

Neskatoties uz to, ka šajā spriedumā tribunāls pamatā deklarē Polijas konstitūcijas pārkumu, tas zināmā mērā arī parāda lojalitāti attiecībā uz ES tiesībām, norādot uz pienākumu sadarboties ar Tiesu un ievērot augstākos standartus, piemērojot ES tiesību normas valsts teritorijā.⁴³⁷

Spriedumā lietā P 1/05, vērtējot likuma normu, ar ko ieviests Eiropas aresta orderis⁴³⁸, atbilstību Polijas konstitūcijas normai, kas aizliedz Polijas pilsoņa izdošanu, Konstitucionālais tribunāls ir mēģinājis balansēt starp konstitūcijā garantēto pilsoņu tiesību normu pārkumu un Polijas pienākumu respektēt starptautiskās saistības. Konstatējot, ka konstitūcijai atbilstošā interpretācija nav iespējama, tribunāls piešķir parlamentam 18 mēnešu garu termiņu pretrunas novēršanai.⁴³⁹

Šāda 18 mēnešu gara pārējas perioda noteikšana liecina par to, ka patiesībā Konstitucionālā tribunāla pieeja ir diezgan ES draudzīga un pragmatiska.⁴⁴⁰

Jāatzīmē arī Polijas Konstitucionālā tribunāla rīkojums lietā P 37/05.⁴⁴¹ Lai gan tas nav izpelnījis tik lielu uzmanību kā iepriekšminētie tribunāla nolēmumi, tajā ir ietvertas diezgan vērtīgas atziņas attiecībā uz ES un valsts tiesību mijiedarbību.⁴⁴²

Lieta ir interesanta no tāda aspekta, ka dažādas Polijas administratīvās tiesas pieņēma divus dažādus lēmumus attiecībā uz identisko jautājumu, parādoties šaubām par

⁴³⁶ Sprieduma lietā K 18/04 kopsavilkuma angļu valodā 13. punkts.

⁴³⁷ Sprieduma lietā K 18/04 kopsavilkuma angļu valodā 16. punkts.

⁴³⁸ Par Polijas Konstitucionālā tribunālā sprieduma Eiropas aresta ordera lietā un citu konstitucionālo tiesu spriedumiem šajā jautājumā skat. Komárek J. European Constitutionalism and the European Arrest Warrant: In Search of the Limits of „Contrapunctual Principles” 44, *Common Market Law Review*, 2007, pp. 9-40.

⁴³⁹ Sprieduma lietā P1/05 5.2. punkts.

⁴⁴⁰ Albi A. Supremacy of EC Law in the New Member States. *European Constitutional Law Review*, vol.3, 2007, p. 39.

⁴⁴¹ Polijas Konstitucionālā tribunāla 2006. gada 19. decembra rīkojums lietā P 37/05. Angļu valodā pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/P_37_05_GB.pdf (skatīts 2010. gada 10. septembrī).

⁴⁴² Rīkojuma komentāru skat. Lazowski A. Poland. Constitutional Tribunal on the Preliminary Ruling Procedure and the Devision of Competences Between National Courts and the Court of Justice. Order of 19 December 2006. *European Constitutional Law Review*, vol.4, 2008, pp.187-197.

valsts likuma atbilstību dibināšanas līgumam – viena ir nolēmusi vērsties ar prejudiciālo jautājumu Tiesā, cita savukārt ir vērsusies Konstitucionālajā tribunālā.⁴⁴³

Šajā rīkojumā tribunāls noteica, ka Tiesai un konstitucionālai tiesai nevajadzētu būt savā starpā konkurējošām tiesām, jo katrai no tām ir sava funkcija – Tiesa aizsargā ES tiesības, bet konstitucionālā tiesa aizsargā valsts konstitūciju. Turklāt tribunāls ir norādījis, ka:

„(..) gadījumos, kad nerodas šaubas par Kopienu tiesību normas saturu, tiesai jāatsakās piemērot likuma normu, kas ir pretrunā pēdējām (Kopienu tiesībām), vai, alternatīvi, ja Kopienu tiesību normu nav iespējams piemērot tieši, tiesai jāmeklē tāda nacionālo tiesību interpretācija, kas padarītu to par Kopienu tiesībām atbilstīgām. Gadījumā, ja rodas šaubas par Kopienu tiesību saturu, valsts tiesai ir jāuzdod prejudiciālais jautājums Tiesai, lai izkļiedētu šaubas.”⁴⁴⁴

Čehijas Republikas Konstitucionālā tiesa netieši – valsts tiesību normu interpretācijā – ir sākusi piemērot ES tiesības pat pirms Čehijas pievienošanās ES. Piemēram, savā 2001. gada 16. oktobra spriedumā, vērtējot valsts tiesību normu atbilstību konstitūcijai, tā ir ņēmusi vērā ES tiesības, atzīstot, ka tās satur visām dalībvalstīm kopīgās fundamentālās vērtības un, tāpēc Čehijas Konstitucionālā tiesa nevar tās ignorēt.⁴⁴⁵

Tomēr pēc pievienošanās ES Čehijas Konstitucionālajai tiesai bija jāgaida gandrīz divi gadi, lai izteiktu savu pozīciju attiecībā uz ES tiesību piemērošanu valsts tiesību sistēmā, tai skaitā to piemērošanas pamatu. Tas notika spriedumā *Cukura kvotu regulas II* lietā, kurā ir norādīts, ka: „Atšķirībā no starptautiskajām tiesībām Kopienu tiesības pašas nosaka un precizē to iedarbību dalībvalstu tiesībās”.⁴⁴⁶

⁴⁴³ Lazowski A. Poland. Constitutional Tribunal on the Preliminary Ruling Procedure and the Devision of Competences Between National Courts and the Court of Justice. Order of 19 December 2006. European Constitutional Law Review, vol.4, 2008, p. 189.

⁴⁴⁴ Rīkojuma lietā P 37/05 (angļu tulkojuma) 8.lpp.

⁴⁴⁵ Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2001. gada 16. oktobra spriedums lietā Pl. US 5/01. Tulkojums angļu valodā pieejams: http://angl.concourt.cz/angl_verze/view.php?hledany=5/01&soubor=doc/p-5-01.php (skatīts 2010. gada 10. septembrī).

⁴⁴⁶ Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 8. marta spriedums lietā Pl. US 50/04, 28.lpp. Tulkojums angļu valodā pieejams: www.usoud.cz/file/2274 (skatīts 2010. gada 10. septembrī).

Čehijas Konstitucionālā tiesa, savu viedokli pamatojot ar tiesību doktrīnā⁴⁴⁷ paustajām atziņām ir atzinusi, ka Čehijas Republikas Konstitūcijas 10.a pants darbojas divos virzienos, proti, tas veido normatīvo pamatu kompetenču nodošanai un vienlaicīgi ietver noteikumus, kas skar Kopienu tiesību iedarbību Čehijas Republikas tiesību sistēmā.⁴⁴⁸ Vienlaicīgi, izdarot atsauci uz šajā darbā iepriekšminētajiem Vācijas Konstitucionālās tiesas slavenajiem spriedumiem *Solange II* un *Maastricht* lietās, Čehijas Konstitucionālā tiesa norādījusi, ka ES tiesību pārākums nav beznosacījuma, proti, ES, realizējot nodotās kompetences, nevar apdraudēt valsts suverenitātes pamatus un tiesiskās un demokrātiskās valsts pamatpazīmes.

Čehijas Konstitucionālā tiesa arī izdala pasākumus ES tiesību ieviešanai nepieciešamajos (*necessitated – angļu valoda*) un tādos, kas nav nepieciešami (*non-necessitated – angļu valoda*), proti, tādos, attiecībā uz kuru piemērošanu Čehijas iestādēm ir piešķirta rīcības brīvība. Pirmajā gadījumā tiek vērtēta atbilstība minētajiem konstitūcijas pamatprincipiem, otrajā – konstitūcijai kopumā.⁴⁴⁹

Līdzīgi kā Polijā un arī vairākās citās dalībvalstīs,⁴⁵⁰ Čehijas Konstitucionālajai tiesai bija jālemj par Eiropas apcietinājuma ordera atbilstību konstitūcijas normai, kas satur pilsoņa izdošanas aizliegumu. Savā 2006. gada 3. maija spriedumā⁴⁵¹ Čehijas Konstitucionālā tiesa šajā lietā ir ieņēmusi Eiropas integrācijai draudzīgo pozīciju, norādot,

⁴⁴⁷ Král R. Once Again on the Foundation in the Constitution of the Czech Republic of the Effects in National Law of Community Law. *Legal Horizons (Právní rozhledy)*, no. 3, 2004, p. 111; Kühn Z., Kysela J. On which Basis will Community Law Operate in the Czech Legal Order? *Legal Horizons (Právní rozhledy)*, no.1, 2004, pp. 23 – 27; Kühn Z. Once More concerning the Constitutional Basis for the Operation of Community Law in the Czech Legal Order. *Legal Horizons (Právní rozhledy)*, no.10, 2004, pp. 395 – 397.

⁴⁴⁸ Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 8. marta spriedums lietā Pl. US 50/04, 28.-29.lpp. Tulkojums angļu valodā pieejams: www.usoud.cz/file/2274 (skatīts 2010. gada 10. septembrī).

⁴⁴⁹ Zemánek J. The Emerging Czech Constitutional Doctrine of European Law. *European Constitutional Law Review*, vol.3, 2007, pp.425-426.

⁴⁵⁰ Skat.: Vācijas Konstitucionālās tiesas 2005. gada 18. jūlija spriedums (2 BvR 2236/4) un tā komentārs Tomuschat C. Inconsistencies – The German Federal Constitutional Court on the European Arrest Warrant. *European Constitutional Law Review*, vol.2, 2006, pp.209-226; Kipras Augstākās tiesas 2005. gada 7. novembra spriedums, pieteikums Nr.294/2005.

⁴⁵¹ Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 3. maija spriedums lietā Pl. US 66/04. Tulkojums angļu valodā ir pieejams <http://www.usoud.cz/view/726> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

ka valsts tiesības, ieskaitot konstitūciju, jāinterpretē saskaņā ar Eiropas integrācijas principiem un, ņemot vērā sadarbību starp ES un dalībvalstīm.

Lisabonas līguma I spriedumā⁴⁵² Čehijas Republikas Konstitucionālā tiesa ir paudusi viedokli, ka konstitūcijai ir augstākā vieta Čehijas tiesību sistēmā.⁴⁵³ Tomēr no tālāka sprieduma teksta varētu secināt, ka tas visvairāk attiecas tieši uz konstitūcijas pamatvērtībām, kuru precīzu definīciju vai uzskaitījumu tiesa nesniedz. Vienlaikus Konstitucionālā tiesa norāda uz pienākumu interpretēt konstitucionālās normas pēc iespējas atbilstoši Savienības tiesībām.⁴⁵⁴

Lietuvas Konstitucionālā tiesa 2006. gada 14. marta spriedumā norādījusi, ka Konstitūcija nostiprina ne tikai principu, ka gadījumos, kad nacionālais regulējums ir pretrunā ar starptautiskajā līgumā ietverto regulējumu, piemērojams starptautiskais līgums, bet arī saistībā ar ES tiesībām *expressis verbis* noteic kolīziju normu, kas ietver ES tiesību normu piemērošanas prioritāti gadījumos, kad ES tiesību normas, kas izriet no dibināšanas līgumiem, nonāk pretrunā ar Lietuvas tiesību aktos noteikto regulējumu (neatkarīgi no tā juridiskā spēka), pasargājot pašu Konstitūciju.⁴⁵⁵

No minētā sprieduma izriet, pirmkārt, ka ES tiesības tiek nodalītas no klasiskajām starptautiskajām tiesībām, un, otrkārt, ka ES tiesību pārākuma princips nav piemērojams attiecībā uz Lietuvas Konstitūcijas normām.⁴⁵⁶

Vienlaicīgi jāpiebilst, ka Lietuvas Konstitucionālā tiesa mēģina pēc iespējas izvairīties no iespējamām kolīzijām starp konstitūciju un ES tiesībām. Minētā tiesa nodrošina harmoniju starp ES un valsts tiesībām, pēc iespējas vairāk ņemot vērā Tiesas un

⁴⁵² Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2008. gada 26. novembra sprieduma lietā Pl. ÚS 19/08 84. punkts. Tulkojums angļu valodā ir pieejams <http://www.usoud.cz/view/726> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

⁴⁵³ Lisabonas līguma I sprieduma komentāru skat. Bříza P. The Czech Republic. The Constitutional Court on the Lisbon Treaty. Decision of 26 November 2008. *European Constitutional Law Review*, vol.5, 2009, pp. 143-164.

⁴⁵⁴ Minētā sprieduma lietā Pl. ÚS 19/08 85., 93. punkts.

⁴⁵⁵ Lietuvas Konstitucionālās Tiesas 2006. gada 14. marta spriedums lietā 17/02-24/02-06/03-22/04. Tulkojums angļu valodā pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/r060314.htm> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

⁴⁵⁶ Jarukaitis I. The ECHR and EU Law in Estonia, Latvia and Lithuania: Is There a Place for a Common Approach? Prezentēts 2010. gada 15. janvārī konferencē *National judges and supranational laws on the effective application of EU law and the ECHR* Pizā, Itālijā. Nav publicēts.

Vispārējās Tiesas (bijušās Pirmās instances tiesas) judikatūru Lietuvas tiesību normu interpretācijā.⁴⁵⁷ Līdzeklis kolīziju novēršanai arī prejudiciālo nolēmumu lūgumu uzdošana Tiesā, ko ir izmantojusi Lietuvas Konstitucionālā tiesa.⁴⁵⁸

Tādējādi varētu teikt, ka Lietuvas Konstitucionālā tiesa veiksmīgi panāk delikātu līdzsvaru starp Konstitūcijas augstāko spēku (tās ekskluzīvo lomu valsts tiesību sistēmā) no vienas puses un Eiropas integrācijas vajadzībām no otras puses. Turklāt minētā tiesa nekad nav izteikusi pretenzijas attiecībā uz iespēju pārbaudīt ES sekundāro tiesību normu likumību vai saistībā ar ES „demokrātijas deficītu”.⁴⁵⁹

Igaunijas Augstākā tiesa šķiet visatvērtākā Eiropas integrācijai. Tā, sniedzot viedokli parlamentam, norādījusi, ka Konstitūcija jāinterpretē saskaņā ar ES tiesībām, un tikai tās Konstitūcijas daļas, kas saskan ar ES tiesībām, var tikt piemērotas pēc valsts iestāšanās ES, savukārt, tās, kas ir pretrunā ar ES tiesībām, nav piemērojamas.⁴⁶⁰ No minētā varētu secināt, ka Igaunijā tiek pilnībā akceptēts Tiesas pasludinātais ES tiesību pārākums, neizdarot nekādas atrunas attiecībā uz konstitūcijas normām.⁴⁶¹

Darba pirmajā nodaļā tika sniegts ieskats Latvijas regulējumā par valsts tiesību mijiedarbību ar starptautiskajām tiesībām. Kā jau tika minēts, šo jautājumu pamatā regulē Satversmes 68. pants.

Lai gan šis pants ir ņemams vērā arī attiecību starp Latvijas un ES tiesībām noteikšanā, no Satversmes tiesas judikatūras tomēr izriet, ka minētās tiesas izpratnē ES tiesības nav gluži pielīdzināmas klasiskajām starptautiskajām tiesībām, bet tiek no tām izdalītas kā atsevišķa tiesību nozare. Proti, Satversmes tiesa nosprieda, ka:

⁴⁵⁷ Lietuvas Konstitucionālās Tiesas 2006. gada 21. decembra spriedums lietā 30/03. Tulkojums angļu valodā pieejams <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/r061221.htm> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

⁴⁵⁸ Lietuvas Konstitucionālās Tiesas 2007. gada 8. maija lēmums lietā 47/04. Tulkojums angļu valodā pieejams <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2007/d070508.htm> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

⁴⁵⁹ Jarukaitis I. The ECHR and EU Law in Estonia, Latvia and Lithuania: Is There a Place for a Common Approach? Prezentēts 2010. gada 15. janvārī konferencē *National judges and supranational laws on the effective application of EU law and the ECHR* Pizā, Itālijā. Nav publicēts.

⁴⁶⁰ Igaunijas Augstākās Tiesas 2006. gada 11. maija viedokļa Nr.3-4-1-3-06 16.punkts. Tulkojums angļu valodā pieejams <http://www.nc.ee/?id=663&print=1> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

⁴⁶¹ Šā viedokļa un citu Igaunijas tiesu nolēmumu analīzi skat. Laffranque J. A Glance at the Estonian Legal Landscape in View of the Constitution Amendment Act. *JURIDICA INTERNATIONAL XII/2007*, pp. 55-66.

„līdz ar līguma par Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai ratifikāciju Eiropas Savienības tiesības ir kļuvušas par neatņemamu Latvijas tiesību sastāvdaļu. Tādējādi Eiropas Savienības tiesību akti un Eiropas Kopienu tiesas judikatūrā nostiprinātā to interpretācija ir jāņem vērā, piemērojot nacionālos normatīvos aktus”.⁴⁶²

No Satversmes arī varētu secināt, ka ES tiesības Latvijā tiek uztvertas kā starptautisko tiesību paveids, jo ES tiesību piemērošanas pamats Latvijā izriet no tā pašā Satversmes panta (kas regulē starptautisko līgumu noslēgšanu) otrās daļas. Tajā pašā laikā, ņemot vērā 68. panta trešo daļu, jāsecina, ka ES tiesības tomēr ir ļoti „īpašs” starptautisko tiesību veids, ja reiz dalība ES ir jautājums, ko nevar izlemt bez šā jautājuma izskatīšanas tautas nobalsošanā.

No ieskata Satversmes tiesas praksē arī izriet, ka tā nekad nav apstrīdējusi ES tiesību pārkumu (jeb piemērošanas prioritāti) kolīzijas ar valsts tiesību normu gadījumā. Tomēr netieši šā pārkuma robežas ir redzamas no Satversmes tiesas sprieduma, kur tā ir norādījusi, ka:

“Latvijas tiesību akti ir interpretējami tādējādi, lai nerastos pretrunas ar Latvijas saistībām pret Eiropas Savienību, ja vien tas neskar Satversmē ietvertos pamatprincipus”.⁴⁶³

No minētā varētu izsecināt, ka Latvijā ES tiesību pārkums tiek akceptēts tiktāl, ciktāl tas neskar Satversmes pamatprincipus.⁴⁶⁴ Ņemot vērā Satversmes tiesas judikatūru, varētu secināt, ka pamatprincipi (fundamentālās normas) ir ietverti Latvijas Republikas Satversmes 1., 2., 3., 4., 6. un 77. pantā.⁴⁶⁵

⁴⁶² Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006. - 2018.gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115.pantam. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra sprieduma lieta 2007-11-03 24.2.punkts. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. janvāris, Nr.12.

⁴⁶³ Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006. - 2018.gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115.pantam. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra sprieduma lieta 2007-11-03 25.4. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. janvāris, Nr.12.

⁴⁶⁴ Borkoveca M. Eiropas Savienības tiesību sistēmas mijiedarbība ar dalībvalstu tiesību sistēmām. Jurista Vārds, 2010. 30. marts, nr. 13.

⁴⁶⁵ Par likuma "Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101.pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 9. aprīļa sprieduma lietā 2008-35-01 14. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2009. 9. aprīlis, Nr.56.

Vienlaikus jāsaaka, ka Satversmes tiesa norādījusi vien uz atbilstīgās interpretācijas piemērošanu, bet ne uz pienākumu nepiemērot ES tiesībām pretrunīgu nacionālo tiesību normu tās vietā piemērojot direktīvas normu. Uz to savukārt ir tieši norādījis Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments, nosakot, ka:

„(..) valsts nebija pienācīgi ieviesusi nacionālajos tiesību aktos Eiropas Kopienu Padomes direktīvas Nr.73/148 2.panta 3.punktu. Tā kā direktīvas ieviešanas termiņš brīdī, kad pieteicēja pieprasīja bērniem pasēs, bija beidzies, valstij bija pienākums tieši piemērot Eiropas Kopienu Padomes direktīvas Nr.73/148 2.panta 3.punktu.”⁴⁶⁶

Saistībā ar Latvijas tiesību zinātnē piedāvāto pieeju kolīziju starp ES un valsts tiesību normām risināšanā, ir jāmin Katrīnas Pļaviņas piedāvātais modelis pretrunu starp starptautisko tiesību, ES tiesībām un valsts tiesību normām risināšanai.⁴⁶⁷ Proti, viņa ir piedāvājusi šādu kolīziju risināšanas shēmu:

I. Normas pārinterpretē, panākot to harmoniju. ES tiesību interpretācijā izmanto Tiesas judikatūru. Ja ES tiesību norma ir pretrunā Satversmes normai, metodi neizmanto.

II. Augstāka juridiska spēka normu piemēro zemāka juridiska spēka normas vietā. Izmanto šādu juridiskā spēka normu hierarhiju:

1. Vispārējie tiesību principi (arī vispārējie civilizēto nāciju principi), tostarp *ius cogens* normas.

2. Satversmes kodola normas (1., 2., 3., 4., 6., 77. pants), tostarp Satversmes kodola ranga starptautisko paražu tiesību normas.

3. Satversmes normas, tostarp konstitucionāla ranga starptautiskie līgumi (arī ES darbību nodrošinošie līgumi, ES līgumi dalītās un ES ekskluzīvās kompetences jomās);

- konstitucionāla ranga starptautisko paražu tiesību normas;

- ES tiesību principi;

- tieši iedarbīgas ES tiesību normas (t.sk. ES regulas un tieši iedarbīgas direktīvu normas).

4. Likumi, tostarp

- starptautiskie līgumi ar likuma spēku;

⁴⁶⁶ Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 5. marta sprieduma lietā SKA-175/09 13.punkts. Nav publicēts.; skat. arī Žukova G. Eiropas Savienības tiesību piemērošana Latvijā. Jurista Vārds, 2008. 29. aprīlis, nr. 17.

⁴⁶⁷ Pļaviņa K. Kā risināt pretrunas starp Latvijas, starptautiskajām un Eiropas Savienības normām. Jurista Vārds, 2011. 17. maijs, nr. 20.

- likumu ranga starptautisko paražu tiesību normas;
- ar likumu ieviestas ES direktīvas.

5. Ministru kabineta noteikumi, tostarp

- starptautiskie līgumi ar Ministru kabineta noteikumu spēku;
- Ministru kabineta noteikumu ranga starptautisko paražu tiesību normas;
- ar Ministru kabineta noteikumiem ieviestas ES direktīvas.

6. Pašvaldību saistošie noteikumi.

III. Starptautisko tiesību un ES tiesību normas piemēro prioritāri pār Latvijas tiesību normām.

Tomēr autores ieskatā, ņemot vērā šajā darbā iepriekš veikto Savienības tiesību analīzi, šī shēma nav līdz galam juridiski korekta un pilnībā praktiski īstenojama, nepārkāpjot ES tiesības. Proti, pirmkārt, atbalstot kopumā pirmajā solī norādīto par atbilstīgo interpretāciju ar mērķi panākt harmoniju, jānorāda, ka tajā nepamatoti tiek pilnībā izslēgta konstitūcijas interpretācija atbilstoši ES tiesībām, kas neatbilst nedz šajā darbā augstāk minētajai Tiesas judikatūrai, nedz arī Satversmes tiesas (kas nosaka ierobežojumus tikai uz dažiem Satversmes pantiem – konstitūcijas pamatprincipiem) un dažu citu dalībvalstu konsitucionālo (vai tām pielīdzināmo) tiesu secinājumiem.

Otrkārt, tālāko soļu pamatošana ar tiesību normu juridiskā spēka hierarhiju arī nav korekta, ņemot vērā autores promocijas darbā izdarītos secinājumus, ka valsts un ES tiesību sistēmas ir atsevišķas un līdztiesīgas tiesību sistēmas, kuru attiecībām atbilstoši plurālisma doktrīnai būtu jābalstās uz sadarbību, nevis vienas tiesību sistēmas pakļaušanu otrai tiesību sistēmai.

Treškārt, ES direktīvu piemērošanas prioritāti valsts nevar padarīt atkarīgu no tā, vai direktīva tiek ieviesta valsts tiesību sistēmā ar likumu vai likumam pakārtotu tiesību aktu – Ministru kabineta noteikumiem. No šīs shēmas izriet, ka kolīzijas gadījumā starp Latvijas likuma normu (shēmas 4. kategorija) un Ministru kabineta noteikumu normu, ar kuru ieviesta ES direktīva (shēmas 5. kategorija), prevalēs likuma norma, tādējādi nenodrošinot ES tiesību efektīvu piemērošanu un pārkāpjot lojālās sadarbības pienākumu – Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 3. punktu. Turklāt, ja to pašu direktīvu, kas ir ieviesta ar Ministru kabineta noteikumiem, valsts tajā noteiktajā termiņā neievieš vispār, kā rezultātā saskaņā ar Tiesas judikatūru, piemēram, II. nodaļā minēto spriedumu lietā *Van*

Duyn, tās normas kļūst tieši iedarbīgas valsts tiesību sistēmā, viena un tā pati direktīva piedāvātajā shēmā paceļas no 5. uz 3. kategoriju.

Ceturtkārt, piedāvātajā shēmā nav vispār iekļautas tās ES tiesību (piemēram, direktīvu) normas, kurām tiešā iedarbība nepiemīt. Taču no promocijas darbā secinātā izriet, ka arī šīs normas ir jāpiemēro ar netiešās iedarbības (atbilstīgās) interpretācijas palīdzību III. nodaļas 2. apakšnodaļā).

Līdz ar to shēmas trešajā solī piedāvātā ES tiesību normu piemērošanas prioritāte ir piemērojama uzreiz, nemēģinot vispirms noteikt ES tiesību normas vietu Latvijas tiesību normu juridiskā spēka hierarhijā.

Analizējot dalībvalstu pieeju kolīziju ar ES tiesībām risināšanā, jāsecina, ka šobrīd dalībvalstu tiesu prakse un tiesību teorija kopumā piekrīt Savienības tiesību pārākumam pār valsts likumiem. Tomēr daļēji tiek apstrīdēts to pārākums pār dalībvalstu konstitūciju normām.

Vācijas konstitucionālā tiesa kaut arī negribīgi, bet tomēr ir atzinusi ES tiesību pārākumu tiktāl, ciktāl tās nodrošina pietiekamu cilvēktiesību aizsardzību. Tas, kas izriet no Francijas un Spānijas tiesu spriedumiem, ir pozitīva attieksme pret pārākumu un konceptuāls dalījums starp augstāko spēku un pārākumu, tātad konstitūcijai paliek augstākais spēks valsts tiesību sistēmas hierarhijā, kamēr pārākums nozīmē apstākli, ka ES tiesības ņem priekšroku pār valsts tiesībām kolīzijas gadījumā, neiesaistot tajā hierarhiju starp valsts un ES tiesībām.⁴⁶⁸

Baltijas valstu (Latvijas, Lietuvas un Igaunijas) pozīcija attiecībā uz ES tiesību vietu un mijiedarbību ar valsts tiesībām ir diezgan liberāla, proti, šo valstu konstitucionālās (Igaunijā – Augstākā tiesa) tiesas akceptē Tiesas pozīciju un veicina ES tiesībās noteikto principu nodrošināšanu, tādējādi nodrošinot ES tiesību efektīvu piemērošanu.⁴⁶⁹

Polijas Konstitucionālais tribunāls ir tikai apstiprinājis Tiesas judikatūrā uzlikto pienākumu tiesām gan nepiemērot ES tiesībām pretrunā esošās valsts tiesību normas, gan arī Līgumā par Eiropas Savienības darbību noteikto iespēju (vai arī pienākumu) dalībvalsts

⁴⁶⁸ Drumeva E. Primacy of the EU Law in the National Constitutional Space – Reflections. In: European Constitutional Law Network-Series Vol.7. Ceci n'est pas une Constitution - Constitutionalisation without a Constitution? Pernice I., Tanchev E. (eds.) Baden-Baden: Nomos, 2009, p. 102.

⁴⁶⁹ Par minēto valstu konstitūciju attiecībām ar ES tiesībām skat., piemēram, Albi A. EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

tiesām vērsties ar prejudiciālo jautājumu Tiesā ES tiesību neskaidrību gadījumā. Tas, kam tribunāls nepiekrīt un kas izriet no augstāk minētajiem tribunāla nolēmumiem, ir Tiesas uzliktais pienākums nepiemērot arī konstitūcijas normas, ja tās nonāk kolīzijā ar ES tiesībām, liekot uzsvāru uz hierarhijas pastāvēšanu, tās virsotnē redzot valsts konstitūciju.

Šajā aspektā Kūns (*Kühn*) ir izteicis viedokli, ka, kamēr Rietumeiropa jau ir pievērsusies plurālisma pieejai attiecību skaidrošanai starp ES un dalībvalstu tiesību sistēmām, post-komunistiskās Eiropas valstis atgriezās pie Kelzena koncepta, saskaņā ar kuru tiesību sistēma tiek veidota piramīdas formā. Viņa ieskatā, ja rietumeiropiešu izpratnē tā ir novecojusi koncepcija, centrāleiropieši un austrumeiropieši to uztver kā kaut ko vērtīgu, kas tika pazaudēts un nesen atklāts no jauna.⁴⁷⁰

Kūns uzskata, ka Centrāleiropas juristu tendence ignorēt pārlicinošus argumentus un *soft law* var arī apdraudēt atbilstošu ES tiesību piemērošanu, jo daudzi ES tiesību elementi paliek vairāk tādā *soft law* līmenī, nevis *hard law*, ar ko asociējas klasiskais dalījums saistošs/nesaistošs, piemērojams/nepiemērojams, derīgs/nederīgs, kā tipisku piemēru minot ES tiesību netiešo iedarbību.⁴⁷¹

Šim viedoklim varētu piekrist daļēji, jo no ieskata dalībvalstu konstitucionālo tiesu judikatūrā var redzēt, ka hierarhiskais modelis nav novērojams tikai un vienīgi „jaunajās” dalībvalstīs. Turklāt aplūkotais Vācijas piemērs saistībā ar spriedumu *Lisabonas līguma* lietā, parāda, ka ne visas „vecās” dalībvalstis ir tik ļoti atvērtas Eiropas integrācijas attīstībai un plurālismam, kā to norāda Kūns. Autoresprāt, ieskats „jauno” dalībvalstu tiesu praksē liecina, ka principā ES tiesību piemērošana tajās nav apdraudēta un, ņemot vērā to vēl samērā neilgo pieredzi Savienības tiesību piemērošanā, nākotnē šīs dalībvalstis, ieskaitot to konstitucionālās tiesas, varētu būt vēl atvērtākas un liberālākas saistībā ar ES tiesību attīstību.

Lai gan Tiesas atzinums par ES tiesību normas piemērošanas prioritāti pār dalībvalstu konstitūcijas normām atbilst tās vispārējai pozīcijai par ES tiesību efektīvu un vienveidīgu piemērošanu, dažādu iemeslu dēļ ar to bija grūti samierināties dažu dalībvalstu tiesām, kuras ir tiesīgas pārbaudīt tiesību normu atbilstību konstitūcijai konkrētajā dalībvalstī.

⁴⁷⁰ Kühn Z. The Application of European Law in the New Member States: Several (Early) Predictions. German Law Journal, vol.6, no.3, 2005, p. 574.

⁴⁷¹ Ibid., p.579.

Ņemot vērā īpašo lomu, kas tiek piešķirta konstitucionālajām (augstākajām) tiesām centralizētā modeļa gadījumā – ko varētu nosaukt par valsts „konstitūcijas sarga” lomu, ir saprotama šo tiesu pretestība Tiesas sludinātajam ES tiesību pārākumam pār konstitūcijas normām. Taču, pieņemot plurālisma pieeju attiecībās starp ES un dalībvalstu tiesībām, tiek pieļauts gan konstitūcijas pārākums valsts tiesību sistēmā, līdz ar to arī konstitucionālo tiesu pienākuma īstenošana sargāt konstitūcijas ievērošanu valstī, ar nosacījumu, ka, īstenojot šo pienākumu, tiek ņemti vērā un tiek ievēroti starptautisko tiesību pamatprincipi un īpaši to pamatnorma.

Pretējā gadījumā, ignorējot dalībvalstu kopējo gribu, kas varētu izpausties, piemēram, ES tiesību neievērošanā, dalībvalsts ar savu vienusēju rīcību pārkāpj ne tikai pašas ES tiesības, bet vienlaicīgi arī minētos starptautisko tiesību principus. Protams, šis apgalvojums ir patiess pie nosacījuma, ka pati ES (tās institūcijas) rīkojas tiesiski – ievērojot gan savas kompetences robežas, gan arī minētos starptautisko tiesību principus.

5. Pārākuma principa ierobežojumi (dalībvalstu tiesu atrunas pārākuma principa piemērošanā)

Kā izriet no augstāk minētās dalībvalstu tiesu judikatūras, dalībvalstis, vispārīgi akceptējot ES tiesību piemērošanas prioritāti kolīzijas gadījumā, vienlaicīgi min arī zināmus ierobežojumus šā principa piemērošanai, kā arī sniedz pamatojumu šādu ierobežojumu pastāvēšanai.

Pamatā šie ierobežojumi ir saistīti ar ES tiesību pārākuma neattiecināšanu uz konstitūciju (pārsvārā tomēr minot konstitūcijas pamatprincipus, galvenokārt, pamattiesību aizsardzību), kā arī ar to, kam – Tiesai vai dalībvalstu konstitucionālajām tiesām, pieder „gala vārds” kolīzijas gadījumā (kompetence noteikt kompetences pārkāpumu).

Uzreiz jāsaka, ka ES tiesību piemērošanas prioritātes pilnīga izslēgšana kolīziju gadījumos starp ES tiesību un dalībvalsts konstitūcijas normām nav pieļaujama un nav attaisnojama. Kā jau iepriekš minēts promocijas darbā, piemērojot plurālisma doktrīnu, ES tiesību piemērošanas prioritāte nenonāk pretrunā ar konstitūcijas pārākumu valsts tiesību sistēmas iekšienē, ko principā ir atzinušas arī dalībvalstu konstitucionālās tiesas. Pretējā gadījumā – akceptējot iespēju katrai dalībvalstij piemērot ES tiesībām pretrunā esošo konstitūcijas normu – tas nonāktu pretrunā ar kopējo dalībvalstu gribu, kas ir nostiprināta

Savienības pamatā esošajos starptautiskajos līgumos (šobrīd – Līgums par Eiropas Savienību un Līgums par Eiropas Savienības darbību). Turklāt tas negatīvi ietekmētu ne tikai pārējas dalībvalstis, bet arī ES pilsoņu tiesību ievērošanu, kuras ES tiem ir piešķīrusi, jo dažu dalībvalstu pilsoņi tiktu nostādīti nelabvēlīgākā situācijā salīdzinājumā ar citu dalībvalstu pilsoņiem.

Praktiski konstitūcijas nereti tiek saskaņotas ar ES tiesībām, līdz ar to kolīzijai starp ES tiesību normu un dalībvalsts konstitūcijas normu nevajadzētu būt plaši sastopamai parādībai. Proti, parasti konstitūcijas tiek grozītas pirms pievienošanās ES vai būtisko līgumu grozījumu veikšanas gadījumā.⁴⁷² To apliecina šajā darbā apskatītā dalībvalstu, piemēram, Francijas un Polijas pieredze, grozot konstitūciju, tādējādi pielāgojot to valsts starptautiskajām saistībām.

Pievienojoties ES, daudzu dalībvalstu konstitūcijas tika pielāgotas šim notikumam un tajā tika veikti grozījumi (papildinājumi), kas skar kompetenču deleģējumu (nodošanu) ES, valsts parlamentu iesaistīšanu, tiesību piedalīties pašvaldību un ES parlamenta vēlēšanās piešķiršanu ES pilsoņiem, kā arī vienoto valūtu.⁴⁷³

Dalībvalstu tiesu iespējamā aizbildināšanās ar skaidru ES tiesību pārākuma principa nenorādīšanu dibināšanas līgumos arī nevarētu attaisnot pretējo dalībvalstu rīcību. Īpaši tas attiecas uz tām dalībvalstīm, kas pievienojās ES pēc tam, kad Tiesa jau skaidri izteikusi savu viedokli šajā jautājumā, nosakot absolūto ES tiesību pārākumu neatbilstību gadījumā starp ES tiesībām un dalībvalstu konstitūciju normām. Līdz ar to „jaunajām” dalībvalstīm bija iespēja izmantot „vecu” dalībvalstu pieredzi, ko pēc būtības pirmās arī ir ņēmušas vērā un izmantojušas.

Turpmāk darbā tiks apskatītas divas galvenās dalībvalstu pieminētās atrunas saistībā ar ES tiesību pārākuma principa piemērošanu.

⁴⁷² Groussot X. *Supr[imacy] a la Francaise : another French exception? Yearbook of European law*, 2008. Oxford: Oxford University Press, 2009, p.103.

⁴⁷³ Albi A. *EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. 2005, p. 110.

5.1. Pamattiesību atruna

Kā izriet no dalībvalstu tiesu judikatūras analīzes, viens no pamatojumiem ES tiesību pārkāpuma neattiecināšanai uz konstitūciju normām ir nepietiekams pamattiesību aizsardzības līmenis Savienībā.

Tādējādi, lai gan dalībvalstu tiesu pieeja attiecībā uz ES tiesību pārkāpuma atzīšanu nav vienāda, parādās viens kopīgs elements: noteiktu konstitucionālo pamatvērtību aizsardzība ir ES tiesību pārkāpuma potenciāls ierobežojums.⁴⁷⁴

Pamattiesību aizsardzības sakarā ir jāmin pretlimitu (*counter-limits* – angļu valoda) doktrīna. Pamatus šai doktrīnai ir likusi Vācijas Konstitucionālā tiesa lietā *Solange I*⁴⁷⁵ un Itālijas Konstitucionālā tiesa lietā Nr.183/73 un 170/84⁴⁷⁶. Vēlāk šo doktrīnu akceptēja arī Francijas Konstitucionālā Padome⁴⁷⁷ un Spānijas Konstitucionālais tribunāls. Saskaņā ar šo doktrīnu Eiropas integrācijai pastāv robežas – valsts fundamentālie principi, netverams valsts suverenitātes kodols.⁴⁷⁸ Pamatā tas bija saistīts ar pamattiesību aizsardzību un, ņemot vērā sākotnējo pamattiesību aizsardzības līmeni Kopienās, šāds dalībvalstu tiesu uztraukums tik tiešām bija samērā pamatots.

Līdz Māstrihtas līguma noslēgšanai Kapienu dibināšanas līgumos nekas nebija teikts attiecībā uz pamattiesībām, ja vien tika konstatēta atbilstība ekonomiskajām tiesībām, piemēram, tādām kā tiesības uz vienlīdzīgu samaksu. Līdz minētajam brīdim ar pamattiesību tradīciju attīstību nodarbojās Tiesa.⁴⁷⁹ Jau 1970. gadā tā ir atzinusi pamattiesību ievērošanu par vispārējo ES (toreiz – Kapienu) principu.⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Rossi L. S. How Fundamental Are Fundamental Principles? Primacy of EU Law, Principles of National Constitutions and Fundamental Rights after Lisbon. In: Liber Fausto Pocar, Vol.1, 2009, p. 806.

⁴⁷⁵ BVerfGE 37, 271 (1974), pieejams www.bundesverfassungsgericht.de. Tulkojums angļu valodā ir pieejams 2 CMLR 540 (1974), Internationale Handelsgesellschaft v. Einfuhr und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel.

⁴⁷⁶ Corte Costituzionale, sentenza No.180/1974.

⁴⁷⁷ Conseil Constitutionnel 2004-496-497-498-499 DC 2004-505 DC, pieejams www.conseil-constitutionnel.fr (skatīts 2010. gada 20. jūlijā).

⁴⁷⁸ Martinico G., Fontanelli F. The Hidden Dialogue: When Judicial Competitors Collaborate. Global Jurist, vol.8, issue 3, 2008, p. 2.

⁴⁷⁹ Birkinshaw P. European Public Law. London: LexisNexis, London. 2003, pp. 53, 55.

Arī pēc Māstrihtas līguma noslēgšanas Tiesa ir attīstījusi pamattiesību doktrīnu. Tiesas spriedums lietā *Schmidberger pret Austriju*⁴⁸¹ skaidri norāda uz to, ka cilvēka pamattiesībām ir būtiska loma ES tiesību sistēmā. Proti, tās var kalpot par ES pamatbrīvību ierobežojuma pamatojumu. Šajā lietā Tiesai bija jāsamēro brīva preču kustības brīvība ar biedrošanās brīvību. Tiesa abas brīvības ir vērtējusi kā vienlīdzīgas konstitucionālā ranga brīvības.

Šis spriedums proponē integrācijas modeli, kas pamatojas uz vērtību daudzveidību, kas uztver nacionālus konstitucionālus standartus kā vienotās sistēmas sastāvdaļas, nevis kā konkurentus ES ekonomiskajiem mērķiem.⁴⁸²

Līdzīgu pieeju Tiesa ir atbalstījusi *Omega* lietā⁴⁸³: nonākot kolīzijā ekonomiskajai brīvībai un cilvēktiesībām, Tiesa ir atzinusi cilvēka cieņu ne tikai par Vācijas Pamatlikumā nostiprināto vērtību, bet arī par visas ES tiesību sistēmas vērtību. Atsaucoties uz ģenerālvokātes viedokli, Tiesa ir norādījusi:

„(..) Kopienų tiesiskās kārtības mērķis nenoliedzami ir nodrošināt cilvēka cieņas kā vispārējā tiesību principa ievērošanu. Nav šaubu, ka mērķis aizsargāt cilvēka cieņu ir saderīgs ar Kopienų tiesībām, bez tam šajā ziņā ir svarīgi, ka Vācijā princips ievērot cilvēka cieņu ir ieguvis īpašu statusu, kļūstot par autonomām pamattiesībām.”⁴⁸⁴

Šobrīd saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 6. panta trešo daļu pamattiesības, kas garantētas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā un kas izriet no dalībvalstu kopīgajām konstitucionālajām tradīcijām, ir ES tiesību vispārīgo principu pamats.

⁴⁸⁰ Tiesas 1970. gada 17. decembra spriedums lietā 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH pret Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, I-1125. lpp.

⁴⁸¹ Tiesas 2003. gada 12. jūnija spriedums lietā C-112/00 *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge pret Republik Österreich*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-5659. lpp.

⁴⁸² Tridimas T. *The General Principles of EU Law*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press. 2006, p. 341.

⁴⁸³ Tiesas 2004. gada 14. oktobra spriedums lietā C-36/02 *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH pret Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2004, I-09609.lpp.

⁴⁸⁴ Sprieduma lietā C-36/02 34. punkts.

Viens no spilgtākajiem piemēriem kolīzijai starp dalībvalsts konstitūcijas un ES tiesību normu cilvēktiesību aspektā ir Tiesas spriedums lietā *Kreil*.⁴⁸⁵ Šajā lietā Vācijas Pamatlikuma norma, kas pilnīgi aizliedza sievietēm ieņemt militārus amatus, kas bija saistīti ar ieroča lietošanu, nonāca pretrunā ar ES tiesību principu – vienlīdzīgu attieksmi starp vīriešiem un sievietēm. Tiesa, vērtējot šāda ierobežojuma proporcionalitāti, atzinusi, ka šāds ierobežojums nav pieļaujams. Savā atbildē uz Vācijas tiesas uzdoto prejudiciālo jautājumu Tiesa ir norādījusi, ka direktīva aizliedz minētās Vācijas konstitūcijas normas piemērošanu (lai gan pēc būtības to aizliedz, protams, arī diskriminācijas aizlieguma princips).

Aplūkojot cilvēktiesību aizsardzību ES, nevar nepieminēt Tiesas spriedumu lietā *Kadi*⁴⁸⁶, kuras pamatā bija privātpersonu prasība par Padomes 2002. gada 27. maija Regulas (EK) Nr. 881/2002, ar kuru paredz īpašus ierobežojošus pasākumus, kas vērsti pret konkrētām personām un organizācijām, kas saistītas ar Osamu bin Ladenu, *Al-Qaida* tīklu un *Taliban*, un ar kuru atceļ Padomes Regulu (EK) Nr. 467/2001, ar ko aizliedz eksportēt noteiktas preces un pakalpojumus uz Afganistānu, pastiprina lidojumu aizliegumu un attiecinā uz Afganistānas *Taliban* līdzekļu un citu finanšu resursu iesaldēšanu, ciktāl tā attiecas uz prasītājiem, atcelšanu.

Pretēji Pirmās instances tiesas viedoklim (šobrīd – Vispārējā tiesa)⁴⁸⁷, Tiesa ir konstatējusi cilvēktiesību pārkāpumu – tika pārkāptas personas tiesības tikt uzklautai un tiesības uz efektīvu tiesas aizsardzību⁴⁸⁸, kā arī tiesības uz īpašumu.⁴⁸⁹ Jāatzīmē, ka šim spriedumam ir būtiska nozīme ne tikai cilvēktiesību aizsardzības kontekstā, bet tas (kā arī

⁴⁸⁵ Tiesas spriedums lietā C-285/98 *Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2000, I-00069. lpp.

⁴⁸⁶ Tiesas 2008. gada 3. septembra spriedums apvienotajā lietā C-402/05 P un C-415/05 P *Yassin Abdullah Kadi un Al Barakaat International Foundation pret Eiropas Savienības Padomi un Eiropa Kopienu Komisiju*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2008, I-06351.lpp.

⁴⁸⁷ Pirmās Instance Tiesas 2005. gada 21. septembra spriedums lietā T-315/01 *Yassin Abdullah Kadi pret Eiropas Savienības Padomi un Eiropas Kopienu Komisiju*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2005, II-03649.lpp.

⁴⁸⁸ Tiesas sprieduma apvienotajā lietā C-402/05 P un C-415/05 P 334.-353. punkts.

⁴⁸⁹ Tiesas sprieduma apvienotajā lietā C-402/05 P un C-415/05 P 354.-370. punkts.

minētais Pirmās Instance Tiesas spriedums) satur būtiskas atziņas saistībā ar ES attiecībām ar starptautiskajām tiesībām, kas gan nav šī pētījuma tiešais priekšmets.⁴⁹⁰

Lai gan Tiesas judikatūra norāda uz to, ka tā ir noraidījusi dalībvalstu pozīciju, ka daži konstitucionālie principi var ierobežot ES tiesību piemērošanu,⁴⁹¹ no šajā apakšnodalā minētās Tiesas judikatūras izriet, ka ES tiesības atzīst un aizsargā dalībvalstu kopīgās konstitucionālās tradīcijas, ko atzīst arī par ES tiesību pamatprincipiem. Tomēr, ja Tiesa kaut ko ir atzinusi par dalībvalstu kopīgo konstitucionālo tradīciju, nebūt nenozīmē, ka tas ir minēts un atzīts pilnīgi visās dalībvalstu konstitūcijās (no Tiesas judikatūras izriet, ka tā nemaz nevērtē un neskaita cik daudzās dalībvalstu konstitūcijās konkrētas pamattiesības ir nostiprinātas). Līdz ar to šis princips – dalībvalstu konstitucionālo tradīciju aizsardzība – varētu kalpot par līdzekli, kā dalībvalstis varētu panākt savu konstitucionālo principu ievērošanu visā Savienībā.

Pastāv viedoklis, ka, neskatoties uz atsauci uz kopīgajām konstitucionālajām tradīcijām līguma tekstā un Tiesas judikatūrā, kolīziju iespējamība cilvēktiesību jomā ir diezgan liela. Proti, bieži rodas kolīzijas starp ES garantētajām pamatbrīvībām⁴⁹² un pamattiesībām no vienas puses un dalībvalstu konstitūcijās garantētajām pamattiesībām no otras puses. Tiek minēti šādi problēmu izraisoši faktori. Pirmkārt, pat visādā citā ziņā līdzīgās sabiedrībās aizsargājamo pamattiesību jomā var pastāvēt (un arī pastāv) atšķirības. Tas nozīmē, ka katrā sabiedrībā var tikt piešķirts lielāks svars vienai pamattiesībai salīdzinājumā ar citu. Piemēram, vienā sabiedrībā lielāka nozīme un līdz ar to arī plašāka aizsardzība tiek piešķirta vārda brīvībai, savukārt citā vairāk tiek aizsargāta personas

⁴⁹⁰ Saistībā ar šiem spriedumiem skat.: De Wet E. The Role of European Courts in the Development of a Hierarchy of Norms within International Law: Evidence or Constitutionalism? *European Constitutional Law Review*, vol. 5, 2009, pp.284-306; Griller S. International Law, Human Rights and the European Community's Autonomous Legal Order: Notes on the European Court of Justice Decision in *Kadi*. *European Constitutional Law Review*, vol.4, 2008, pp. 528-553; Besson S. European Pluralism after *Kadi*. *European Constitutional Law Review*, vol. 5, 2009, pp.237-264.

⁴⁹¹ Skat. piemēram, spriedumu lietā *Internationale Handelsgesellschaft* Nr.11/70, *Dow Chemical* lieta Nr.97/87 līdz 99/87, PIT rīkojums *Gonnelli* lieta Nr.T-231/02, EST spriedums lietā *Kreil* C-285/1998.

⁴⁹² Lai gan Tiesas spriedumos pamatbrīvības un pamattiesības tiek nošķirtas, pirmās faktiski ir specifiskas pamattiesības, ko piešķir ES tiesības – tās ir tieši noteiktas dibināšanas līgumos. Savukārt, pamattiesības vispārēji izriet no EST judikatūras. Due O., Gulmann C. Community Fundamental Rights as Part of National Law. In: *Scritti in onore di Giuseppe Federico Mancini*. Vol. II, 1998, pp.407-408. Pēc Lisabonas Līguma spēkā stāšanās pamattiesību aizsardzību ES līmenī garantē arī Harta.

privātā dzīve. Vienā sabiedrībā vairāk tiek aizsargāta nedzimuša bērna tiesības uz dzīvību, turpretī citā sievietes tiesības lemt jautājumus saistībā ar savu ķermeni un dzīvi. Otrkārt, pamattiesību aizsardzība var atšķirties atkarībā no perioda (laikmeta), jo pamattiesības dinamiski attīstās. Treškārt, ir visai grūti kvalitatīvi noteikt, kurā sabiedrībā tiek nodrošināts augstāks pamattiesību aizsardzības līmenis, jo ir jāatceras, ka plaša indivīda tiesību aizsardzība vienā jomā kādā sabiedrībā var tikt kvalificēta kā citu indivīdu pamattiesību ierobežojums (citās jomās). Daudz kas šajā ziņā sakņojas konkrētās sabiedrības vēsturiskās, kultūras, reliģiskajās un sociālajās tradīcijās.⁴⁹³

Autores ieskatā šī problēma varētu pastāvēt tikai tajās jomās, kurās Savienībai ir piešķirta kāda kompetence, proti, jomās, kas paliek katras dalībvalsts ekskluzīvajā kompetencē šāda problēma principā nepastāv, jo Savienības līmenī garantētās pamattiesības uz tām neattiecas un Tiesai nav jurisdikcijas šajās jomās. Ja tomēr šī ir joma, kurai Savienībai ir piešķirta kompetence, tad šāda tipa problēmas dalībvalstīm būtu jārisina kopīgi – Savienības līmenī.

Iespējams, vismaz daļējs problēmas risinājums ir notiekošs Līguma par Eiropas Savienību 6. panta 2. punktā paredzētais ES pievienošanās Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai process.

Jāatzīmē, ka Savienība ir spērusi un turpina spert ievērojamus soļus pamattiesību aizsardzības līmeņa uzlabošanai Savienības ietvaros. Kā vienu no ievērojamākajiem soļiem ir jāmin Eiropas Savienības Pamattiesību hartas pieņemšanu un atzīšanu par juridiski saistošu cilvēktiesību aizsardzības instrumentu, kas ES institūcijām, realizējot tām piešķirtās kompetences, ir jāņem vērā un jārespektē.

Līdz ar Hartas pieņemšanu varētu teikt, ka arī Tiesas ietekme cilvēktiesību jomā ir kļuvusi krietni spēcīgāka.⁴⁹⁴ Tāpēc Tiesai, meklējot delikātu līdzsvaru starp to, kas ir nepieciešams ES tiesību efektīvai un vienveidīgai piemērošanai dalībvalstīs, un to, kas ir nepieciešams, lai respektētu dažādu dalībvalstu pilsoņu vēsturi, kultūru un tradīcijas, definējot ES pamattiesību piemērošanas jomu dalībvalstu tiesību sistēmās, jāizpilda viens būtisks priekšnoteikums, proti, pārliecinoši jāizskaidro dalībvalstu institūcijām, kāpēc tām

⁴⁹³ Due O., Gulmann C. Community Fundamental Rights as Part of National Law. In: Scritti in onore di Giuseppe Federico Mancini. Vol. II, 1998, pp. 409-410.

⁴⁹⁴ Cartabia M. Europe and Rights: Taking Dialogue Seriously. *European Constitutional Law Review*, vol. 5, 2009, p. 15.

būtu jāievēro tās pašas pamattiesības, ko ievēro ES institūcijas. Šajā jūtīgajā pamattiesību jautājumā Tiesas autoritāte ir lielā mērā atkarīga no tās spējas pārliecināt.⁴⁹⁵

Ņemot vērā, ka Eiropas Savienības Pamattiesību hartā uzstādītais pamattiesību aizsardzības standarts ir samērā augsts, dalībvalstu tiesām arī praktiski nepastāv iespēja aizbildināties ar tā zemu līmeni ES tiesību ietvaros.⁴⁹⁶ Līdz ar to dalībvalstu konstitucionālo tiesu mēģinājumi ierobežot ES tiesību pārākumu ar šo pamatu šobrīd vairs nebūtu attaisnojami.

5.2. Kompetence noteikt kompetenci kā ierobežojums Eiropas Savienības tiesību pārākumam

Ņemot vērā, ka saskaņā ar šīs nodaļas promocijas darba 5.1. apakšnodaļā secināto, ka šobrīd Savienībā ir sasniegts diezgan augsts cilvēktiesību aizsardzības līmenis, lielāka problēma varētu būt vairs ne tas, ka ES pietiekami neaizsarga pamattiesības, bet drīzāk iespēja, ka tā varētu censties tās aizsargāt pārāk aktīvi, neskatoties uz Līguma par Eiropas Savienību 6. pantā norādīto, ka nedz Harta, nedz arī ES pievienošanās Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai nepaplašina dibināšanos līgumos noteikto Savienības kompetenču apjomu.

Viens no piemēriem, kad dalībvalsts tiesa jau ir pievērsusi uzmanību šādai problēmai – iespējamai pārāk plašai pamattiesību aizsardzībai Savienībā, ir Francijas Konstitucionālās Padomes analīze augstāk minētajā spriedumā lietā Nr. 2004-505 DC⁴⁹⁷, kurā tā ir vērtējusi Eiropas konstitucionālā līguma projekta atbilstību Francijas konstitūcijai. Lai gan minētais starptautiskais līgums tā arī nekad nebija stājies spēkā,

⁴⁹⁵ Due O., Gulmann C. Community Fundamental Rights as Part of National Law. In: Scritti in onore di Giuseppe Federico Mancini. Vol. II, 1998, pp.422.

⁴⁹⁶ Groussot X. Supr[i]macy a la Francaise: another French exception? Yearbook of European law, 2008. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 103.

⁴⁹⁷ Francijas Konstitucionālās Padomes 2004. gada 19. novembra spriedums lietā Nr. 2004-505 DC. Publicēts: Journal officiel du 24 novembre 2004, p. 19885. Pieejams elektronisko franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis-1959/2004/2004-505-dc/decision-n-2004-505-dc-du-19-novembre-2004.888.html> (skatīts 2011. gada 20. jūnijā).

jautājums, kuram Konstitucionālā Padome ir pieskārusies šajā spriedumā, ir aktuāls arī pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās.

Kompetences (*kompetenz-kompetenz*) jautājums un pārākums ir cieši saistīti savā starpā. Kompetences aspektā ir vērts izšķirt (nodalīt) leģislatīvo un tiesu kompetenci. Ar leģislatīvo kompetenci saprot tiesības noteikt tiesiskās (leģitīmas) kompetences apjomu.⁴⁹⁸ Tiek atzīts, ka ES šādu tiesību nav, jo tās kompetences, kas tai tiek piešķirtas ar dibināšanas līgumu, izriet no dalībvalstu deleģējuma.⁴⁹⁹ Savukārt tiesu *kompetenz-kompetenz* risina jautājumu, kurš ir tiesīgs lemt par ES kompetences robežām, tas ir, kurai tiesai ir gala vārds kompetenču apjoma jautājumā un noteikt, vai ES ir rīkojusies *ultra virus*. Citiem vārdiem, kurš ir galīgs arbitrs ES tiesību spēkā esamības jautājuma risināšanā.⁵⁰⁰

Ņemot vērā darba tēmu, tā ietvaros būtiskākā nozīme ir tieši tiesu kompetences jautājums. Jāsaprot, ka dalībvalstu tiesas neapstrīd Tiesas kompetenci kontrolēt ES tiesību aktu derīgumu, bet apstrīd tās ekskluzīvo kompetenci atzīt tos par spēkā neesošiem. Lai gan teorētiski dalībvalstu tiesas patur sev tādas tiesības, tās nekad praksē nebija atzinušas ES tiesību normu par spēkā neesošu.⁵⁰¹

No Līguma par Eiropas Savienības darbību⁵⁰² un Tiesas judikatūras⁵⁰³ izriet, ka Tiesa ir vienīgā institūcija, kas ir tiesīga lemt par ES institūciju izdoto tiesību normu spēkā neesamību (lai gan Tiesa neizslēdz iespēju dalībvalstu tiesām vērtēt Savienības tiesību aktu derīgumu, taču tās nevar pašas atzīt tos par spēkā neesošiem un nepiemērojamam). Tas atbilst arī plurālisma teorijas pamatnostādņem par to, ka vienas tiesību sistēmas tiesa nevar lemt par otras tiesību sistēmas spēkā esamību. Līdzīgi kā Tiesa nevar lemt par dalībvalstu tiesību normu spēkā neesamību, tāpat arī dalībvalstu konstitucionālajām tiesām nevar tikt

⁴⁹⁸ Pernice I. Multilevel Constitutionalism in the European Union. 27, *European Law Review*, 2002, p. 519

⁴⁹⁹ Plašāk skat. Dashwood A. The Relationship between the Member States and the European Union/European Community. *Common Market Law Review*, vol. 41, 2004, pp. 355-381.

⁵⁰⁰ Groussot X. *Supr[imacy] a la Francaise : another French exception?* *Yearbook of European law*, 2008. Oxford: Oxford University Press, 2009, pp. 92-93.

⁵⁰¹ *Ibid.*, p. 103.

⁵⁰² Līguma par Eiropas Savienības darbību 263. , 264. pants, 267.panta pirmās daļas b) apakšpunkts.

⁵⁰³ Skat., piemēram, Tiesas 1987.gada 22.oktobra spriedumu lietā Nr. 314/85 *Foto-Frost v Hauptzollamt Lübeck-Ost.*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1987, 4199.lpp.; Tiesas 2002. gada 25. jūlija spriedumu lietā Nr. C-50/00 *P Unión de Pequeños Agricultores pret Eiropas Savienības Padomi.* Eiropas Tiesas ziņojumi 2002, I-06677. lpp.

piešķirtas tiesības lemt par Savienības tiesību tiesiskumu vai spēkā neesamību vai pārbaudīt, vai Tiesa to ir novērtējusi pareizi.

Savukārt Līguma par Eiropas Savienības darbību 267. panta (bijušais Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 234. pants) pirmās daļas b) apakšpunktā noteiktais ierobežojums Tiesai lemt tikai par ES sekundāro tiesību aktu (to daļu) spēkā neesamību, nepaplašinot šīs tiesības uz starptautiskiem līgumiem (Tiesa ir kompetenta veikt tikai to interpretāciju (minētā panta pirmās daļas a) apakšpunkts⁵⁰⁴)), atbilst starptautisko publisko tiesību normām, kas regulē starptautisko līgumu spēkā esamību un to atzīšanu par spēkā neesošiem – pamatā Vīnes konvencijai par starptautisko līgumu tiesībām.⁵⁰⁵

Plurālisma koncepcijas pamatā ir ideja, ka katrai tiesību sistēmai, kā ES, tā arī dalībvalstu tiesību sistēmām, ir jārespektē citas tiesību sistēmas identitāte. Plurālisms ietver katras tiesību sistēmas atzīšanu un pielāgošanu atbilstoši citu tiesību sistēmu institūciju (amatpersonu) likumīgajām prasībām. Tādējādi dalībvalstu konstitucionālajam tiesībām būtu jāinkorporē ES tiesības un jāpielāgojas tām. Savukārt ES tiesībām ir jārespektē valstu konstitucionālo tiesību prasības.⁵⁰⁶

Tas, ka ES tiesību normām (daļai no tām) piemīt tiešā iedarbība, nepadara šīs tiesību normas par valsts normām, kas būtu iekļaujamas valsts tiesību normu hierarhijā, jo to izdevējs ir, nevis valsts likumdevējs, bet gan ES institūcijas, un to izdošanu regulē, nevis valsts konstitūcija, bet gan starptautiskie (Savienību dibināšanas) līgumi.

Kā jau tas izriet no promocijas darba otrās nodaļas ES tiesību kontekstā autores ieskatā ir būtiski nošķirt hierarhijas virsotnē esošo tiesību normu augstāko juridisko spēku un piemērošanas prioritāti kolīzijas gadījumā. Uz šādu nepieciešamību ir norādījusi arī, piemēram, Spānijas konstitucionālā tiesa iepriekš minētajā viedoklī par Līguma par konstitūciju Eiropai projekta atbilstību Spānijas Konstitūcijas normām. Tādējādi konstitūcija paliek kā vienīgais tiesību normu spēkā esamības avots valsts tiesību sistēmas ietvaros. Taču konstitūcijas augstākais juridiskais spēks valsts tiesību sistēmas ietvaros,

⁵⁰⁴ Par to, kādi tieši starptautiskie līgumi ietilpst šīs normas piemērošanas jomā skat.: Naômé C. Le renvoi préjudiciel en droit européen. Guide pratique. 2e édition. Bruxelles: Larcier, 2010, pp. 89-94.

⁵⁰⁵ Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām: Latvijas Vēstnesis, 2003. 3. aprīlis, nr. 52.

⁵⁰⁶ Maduro M. P. Contrapunctual Law : Europe's Constitutional Pluralism in Action. In: Walker N. (ed.) Sovereignty in transition. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003, p.526.

neliedz, izšķirot konkrētu kolīziju, dot priekšroku ES tiesību normai, piemērojot to pretrunā esošajai valsts (tai skaitā konstitucionālajai) normai.

No vienas puses dalībvalstu tiesām ir jāatceras, ka nacionālo kultūras tradīciju liktenis Eiropā, pirmkārt, ir uzticēts dalībvalstu konstitucionālajām tiesām paust savas sabiedrības un attiecīgi - arī konstitūcijas nostāju, un Tiesa savā darbā pamatojas uz nostājām un tradīcijām, kas liek sevi tikt sadzirdētām. Līdz ar to tikai tad, ja konstitucionālās tiesas spēs interpretēt un cienīgi izteikt savu konstitucionālo tradīciju īpatnības, tiks veicināta Tiesas iespēja identificēt kopīgās konstitucionālās tradīcijas un kopējo Eiropas pamattiesību kodolu. Tajā pašā laikā Tiesai ir jāciena nacionālās konstitucionālās tradīcijas, interpretējot ES tiesības.⁵⁰⁷

Lai gan šajā jomā, vēl ir nepieciešama pilnveidošana – skaidrāku kritēriju izstrādāšana kopīgo konstitucionālo tradīciju identificēšanai, kopumā šis mehānisms varētu būt pietiekošs, lai nerastos būtiskas nesaskaņas starp dalībvalstu konstitucionālajām tiesām un Tiesu. Kopīgo konstitucionālo tradīciju identificēšanas procesā savu ieguldījumu var sniegt arī Centrālās un Austrumeiropas konstitucionālās tiesas, tāpat, kā to snieguši Rietumeiropas „konstitūciju sargi”.

Konstitūciju pamatvērtību aizsardzība, kas vienlaikus arī būtu galvenokārt kopīgo konstitucionālo tradīciju aizsardzība, varētu būt kā kompromiss, kuram piekristu gan Tiesa, gan arī valstu konstitucionālās tiesas. Pēdējām ir jāsaprot, ka, ņemot vērā ES integrācijas pakāpi un attīstību, kas izraisa attiecīgi arī ES tiesību sistēmas attīstību un pilnveidošanu, ir nepieciešama pielaidīgāka pieeja - proti, izmantojot dialogu (uzdodot prejudiciālo jautājumu), konstitucionālajām tiesām ir jāsadarbojas ar Tiesu, tādā veidā risinot ES tiesību sistēmas nepilnību jautājumus, nevis vienpersoniski pieņemot lēmumus, kas iespējams skar arī pārejās ES dalībvalstis (to pilsoņus). Šobrīd prejudiciālo jautājumu uzdošana tiek uzskatīta par efektīvāko ES pieejamo līdzekli, kas ļauj nodrošināt konstitucionālo tradīciju paziņošanu Tiesai, it īpaši lietās, kas skar cilvēktiesības.⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Cartabia M. „Taking Dialogue Seriously”. The Renewed Need for a Judicial Dialogue at the Time of Constitutional Activism in European Union. Jean Monnet Working Paper 12/07. p.21. Pieejams: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/07/071201.pdf> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

⁵⁰⁸ Cartabia M. Europe and Rights: Taking Dialogue Seriously. European Constitutional Law Review, vol.5, 2009, p. 7.

Tomēr formālo līdzekļu izmantošana (tādu, kā, piemēram, prejudiciālā nolēmuma lūguma procedūra) neizslēdz neformālāku līdzekļu izmantošanu tiesu dialoga veidošanā.⁵⁰⁹ Lietderīgi būtu rīkot, piemēram, Tiesas un dalībvalstu konstitucionālo tiesu tiesnešu sanāksmes klātienē, kuru laikā viņiem būtu iespēja diskutēt par svarīgākajām problēmām un domstarpībām.

Autores ieskatā Tiesa kopumā respektē dalībvalstu konstitucionālās tiesības, aizsargājot visām dalībvalstīm kopīgās konstitucionālās tradīcijas, atzīstot tos par ES tiesību sistēmas vērtību. Ņemot vērā būtiskas izmaiņas, kas notiek ES cilvēktiesību aizsardzības jomā, daudzu konstitucionālo tiesu atteikumam no dialoga veidošanas ar Tiesu trūkst pamatojuma.⁵¹⁰

Tiek gan izteikts viedoklis, ka, ļaujot personām prasīt valsts atbildību saistībā ar dalībvalstu tiesu rīcību, ko Tiesa ir noteikusi jau minētajā *Köbler* lietā, dialoga ideja varētu tikt iedragāta, tāpat kā draudzīgas attiecības starp Tiesu un dalībvalstu tiesām. Tādējādi būtu labāk, ja Tiesa vairāk sevi rādītu kā partneri, nevis priekšnieku.⁵¹¹ Tāpat kā ES tiesību sistēmai un dalībvalstu tiesību sistēmām jābūt neatkarīgām, tāpat arī šo sistēmu tiesām jābūt vienā līmenī, nevis jāierindojas hierarhijā, kurā pastāv subordinācijas attiecības.

Nesenas konstitucionālās un pamattiesību reformas post-komunistiskajās dalībvalstīs var sekmēt šo valstu iespēju piedāvāt vērtīgu ieguldījumu ES pamattiesību kontekstā, kam ir tendence attīstīties. Proti, tiesiskās valsts principa, kurā ietilpst konstitucionālas kontroles mehānisms, kā arī tiesiskās palāvības princips un atpakaļejošā spēka aizliegums, atkārtota novērtēšana varētu dot zināmu ieguldījumu ES kopīgo konstitucionālo tradīciju koncepta noregulēšanā.⁵¹²

Dalībvalstu likumdevējiem un tiesnešiem ir arī jāsaprot, ka nav iespējams pamatot saistību, kas izriet no dalības ES, nepildīšanu, aizbildinoties ar kādu specifisku

⁵⁰⁹ Arden M. Peaceful or problematic? : the relationship between national supreme courts and supranational courts in Europe. Yearbook of European law, 2010. Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 12-16.

⁵¹⁰ Cartabia M. Europe and Rights: Taking Dialogue Seriously. European Constitutional Law Review, vol.5, 2009, p. 7.

⁵¹¹ Komarek J. Federal Elements in the Community Judicial System : Building Coherence in the Community Legal Order. Common Market Law Review, vol. 42, no.1, 2005, pp. 9-34.

⁵¹² Albi A. From the banana saga to a sugar saga and beyond : could the post-Communist constitutional courts teach the EU a lesson in the rule of law? Common Market Law Review, vol. 47, no. 3, 2010, p. 823.

konstitūcijas normu, kas teorētiski var būtiski negatīvi ietekmēt Eiropas integrācijas mērķus un procesus. Problēmas risināšanā dialoga ceļā ir jāiesaista Tiesa, izmantojot Savienības dibināšanas līgumos un Tiesas judikatūrā paredzētos līdzekļus.

Kompetences problēmas atrisināšanai tiek piedāvāti vairāki risinājumi, iesaistot kaut ko tādu, kas būtu relatīvi ārpus Savienības un dalībvalstu tiesību sistēmām (kas nav nedz Tiesa, nedz dalībvalstu konstitucionālās tiesas), bet tajā pašā laikā arī nav kaut kas pilnīgi no tām atrauts un tām svešs. Šāda modeļa piedāvāšana zināmā mērā ir saistīta ar plurālisma doktrīnas akceptēšanu. Proti, tas ir saistīts ar to, ka tā kā ES un valsts tiesības nav pakļautas vienas otrajām, tad jābūt kaut kam trešajam, kas risinātu to savstarpējās attiecības.⁵¹³

Veilers (*Weiler*) un Halterns (*Halter*) piedāvāja Eiropas Konstitucionālās Padomes modeli (par pamatu ņemot Francijas Konstitucionālo Padomi), kas būtu kompetenta veikt kontroli tikai kompetences jautājumos, tai skaitā, subsidiaritātes jautājumos. Šāda Konstitucionālā Padome varētu spriest lietas attiecībā uz tādiem tiesību aktiem, kas jau tika pieņemti, bet vēl nav stājušies spēkā. Šādas lietas varētu tikt ierosinātas pēc jebkuras Savienības institūcijas, jebkuras dalībvalstis vai Eiropas Parlamenta locekļu vairākuma pieteikuma. Par šīs Padomes prezidentu varētu būt Tiesas prezidents, un par tās locekļiem varētu būt dalībvalstu konstitucionālo (vai tām pielīdzināmo) tiesu locekļi, un nevienai dalībvalstij tajā nebūtu veto tiesību. Tādējādi, viņuprāt, tiktu nodrošināts, ka kompetenču jautājums paliktu fundamentāli kā valstu konstitucionālo tiesību norma, bet vienlaicīgi tiktu risināts Savienības līmenī ar Savienības institūcijas palīdzību.⁵¹⁴

Francijas Konstitucionālā Padome pēc savas būtības ir konstitucionālā tiesa, kas pārbauda likumu un starptautisko līgumu atbilstību pirms to spēkā stāšanās. Ja tiek konstatēta pretruna, attiecīgi likumi nevar tikt izsludināti un līdz ar to nevar stāties spēkā, bet starptautiskie līgumi nevar tikt ratificēti Francijā līdz nepieciešamu grozījumu

⁵¹³ Schmid C.U. From Pont d'Avignon to Ponte Vecchio: the Resolution of Constitutional Conflicts between the European Union and the Member States through Principles of Public International Law. Yearbook of European law. Oxford : Clarendon Press, 2000, p. 449.

⁵¹⁴ Weiler J.H.H., Haltern U. The Autonomy of the Community Legal Order – Through the Looking Glass. 37, Harvard International Law Journal, 1996, p. 447.

izdarīšanas konstitūcijā.⁵¹⁵ Tādējādi konstitūcijai pretrunā esošā līguma ratifikācija saskaņā ar Francijas konstitūcijas 54. pantu ir iespējama tikai pēc nepieciešamo grozījumu izdarīšanas konstitūcijā.⁵¹⁶

Tomēr autores ieskatā, ņemot vērā Līgumā par Eiropas Savienības darbību noteikto par Tiesas pilnvarām vērtēt ES institūciju izdoto aktu likumību, tai skaitā kompetences robežu ievērošanas aspektā (263. panta pirmā un otrā daļa), kā arī iepriekš minēto Tiesas judikatūru par to, ka tai ir ekskluzīvās tiesības lemt par ES tiesību aktu spēkā neesamību, šādas Eiropas Konstitucionālās Padomes izveidošana šobrīd nebūtu iespējama.

Protams, nekas teorētiski neliedz dalībvalstīm veikt grozījumus šajā līgumā, paredzot Tiesas kompetences ierobežojumus un šādas Konstitucionālās Padomes izveidi. Taču, autoresprāt, šobrīd nepastāv nepieciešamība pēc tik radikāla soļa. Turklāt pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās saistībā ar subsidiaritātes principa ievērošanu dalībvalstu rīcībā parādījās papildu līdzeklis, atbilstoši kuram dalībvalstu parlamenti ir ieguvuši tiesības sniegt atzinumus par tiesību aktu projektiem, kurus tiem vienlaicīgi ar iesniegšanu Eiropas Parlamentam un Padomei nosūta Eiropas Komisija. Parlamentu tiesības paust šaubas par leģislatīva akta projekta atbilstību subsidiaritātes principam ir paredzētas Līguma par Eiropas Savienības darbību 2. protokola 6. pantā.⁵¹⁷

Vēl viena iespēja, kas tiek piedāvāta tiesību doktrīnā, ir mediācijas (starpniecības) komitejas nodibināšana, kas iespējams būtu saistīta ar Eiropas Parlamentu un būtu pilnvarota lemt par kompetences konfliktiem,⁵¹⁸ vai arī vēršanās pēc palīdzības pie kādas starptautiskās jurisdikcijas, ja rodas neatrisināmas domstarpības starp Tiesu un dalībvalstu tiesu (tiesām).⁵¹⁹

⁵¹⁵ Constitutional law of 15 EU member states. Prakke L., Kortmann C. (eds.) Deventer: Kluwer Legal Publishers, 2004, pp. 282, 284.

⁵¹⁶ Peters A. The Globalization of State Constitutions. In: New Perspectives on the Divide between National & International Law. Nijman J., Nollkaemper A. (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 264.

⁵¹⁷ ES Oficiālās Vēstnesis, C 115, 2008. gada 9. maijs. Par tā piemērošanu Latvijā skat. Rasnača Z. Subsidiaritātes princips Eiropas Savienībā. Jurista Vārds, 2010. 7.decembris, Nr. 49.

⁵¹⁸ Schmid C.U. From Pont d'Avignon to Ponte Vecchio: the Resolution of Constitutional Conflicts between the European Union and the Member States through Principles of Public International Law. Yearbook of European law. Oxford: Clarendon Press, 2000, p. 449.

⁵¹⁹ MacCormick N. Risking Constitutional Collision in Europe? Oxford Journal of Legal Studies, vol. 18, 1998, p. 530.

Lai gan starptautiskās tiesības neliedz vienoties par šādu veidojumu (komitejas, arbitrāžas) nodibināšanu, dalībvalsts tiesas un Tiesas konflikta gadījumā tā viedoklim vajadzētu būt konsultatīvam pēc savas dabas. Pretējā gadījumā tiek pēc būtības radīta apelācijas instance valsts vai ES tiesību sistēmā pastāvošajai pēdējās (galīgās) instances jurisdikcijai. Taču no šādas situācijas būtu vēlams izvairīties. Autores ieskatā zināmu mediators lomu vismaz pamattiesību jomā pēc ES pievienošanās Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai, uzņemsies Eiropas Cilvēktiesību tiesa, kura kontrolēs, vai ES respektē pamattiesību ievērošanu.⁵²⁰

Autore pievienojas Kreiga (*Craig*) viedoklim attiecībā uz saistību starp dalībvalstu pienākumu ievērot ES tiesības un demokrātiju. Proti, lai gan parlamenta gribas izpausme (arī pretēja ES tiesībām) ir uzskatāma par valsts demokrātiskās gribas izpausmi, ja valsts nepiekrīt ES politikai kādā jautājumā, tai būtu jāstājas ārā no ES, nevis tīši jāpieņem ES tiesībām pretējas tiesību normas. Lēmums iestāties ES, ko pieņem valsts parlaments (bieži vien arī tauta tieši) pats par sevi ir uzskatāms par nācijas demokrātiskās gribas izpausmi. Šim lēmumam ir savi labumi – vienotais tirgus, brīva kustība utt., bet vienlaicīgi ar to ir saistīti arī kādi zaudējumi – zināms autonomijas zudums.⁵²¹

Līdz ar to nav pieļaujama ES tiesību vienpusēja neievērošana un Tiesas spriedumu nepildīšana. Savukārt, ja pati Tiesa dalībvalstu ieskatā sāk darboties *ultra vires*, šāda situācija ir jārisina, dalībvalstīm izmantojot starptautiskajās tiesībās pieļautos līdzekļus – gan juridiskus, gan arī politiskus – grozot dibināšanas līgumus, veidojot mediācijas komitejas vai arbitrāžas, ES/valstu likumdevēju līmenī harmonizējot savu pozīciju vai arī kā galējo līdzekli piemērojot izstāšanos no Savienības.

⁵²⁰ Šajā sakarā gan varētu rasties kompetences problēmas starp Tiesu un Eiropas Cilvēktiesību tiesu. Par šo jautājumu skat.: Borkoveca M. Unification of the Human Rights in Europe. Paper presented at the international conference in Olsztyn, Poland on March 18th 2011. To be published in 2011.

⁵²¹ Craig P. The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community Law. In: Miccu R., Pernice I. (eds.) The European Constitution in the Making. Baden-Baden: Nomos, 2004, p. 46.

Kopsavilkums

- 1) Bartolusa atziņa par vietējo likumu interpretāciju atbilstoši metodēm, kas noteikti *ius commune*, tādā veidā, lai tie pēc iespējas būtu saskaņā ar *ius commune*, ir piemērojama arī Eiropas Savienības tiesību un dalībvalstu tiesību konflikta gadījumā, proti, pēdējās pēc iespējas jāinterpretē tā, lai tās saskan ar ES regulējumu. Vienlaikus ir jāņem vērā arī būtiskās sistēmiskās atšķirības, proti, romiešu tiesības balstījās uz Romas unitārismu un ekskluzivitāti. ES, turpretim, balstās uz mijiedarbību un dialogu ar dalībvalstu tiesībām un tiesām.
- 2) Neskatoties uz daudzām ideoloģiskajām atšķirībām, starp ES un PSRS atrodama arī kopīga iezīme no tiesiski strukturālā viedokļa. Piemēram, PSRS likumdošanas pamati atgādina ES direktīvas, kuras adresētas dalībvalstīm, nevis privātpersonām, kas attiecībā uz mērķi tiek ieviestas nacionālajā tiesību sistēmā. Turklāt Padomju Savienībā tika uzskatīts, ka augstākais juridiskais spēks ir PSRS likumiem. Tomēr būtiskākā atšķirība ir vērojama konstitucionālajā aspektā, jo ES neizslēdz dalībvalstu valstiskumu starptautisko un konstitucionālo tiesību izpratnē. Tādēļ, lai gan ir vērojami salīdzināmi procesi normu radīšanā un piemērošanā, priekšroku dodot ES tiesībām, ES tiesību pārākumu, tiešo piemērojamību un efektivitāti var balansēt nacionālo tiesu prasība ES tiesībās ievērot būtiskākos nacionālo konstitucionālo tiesību principus un normas.
- 3) Plašākā kolīzijas jēdziena izpratne, kas pastāv starptautiskajās tiesībās, vairāk atbilst šajā darbā pētāmo kolīziju lokam, nekā valsts tiesībās pastāvošā izpratne, kas ir cieši saistīta ar vienas no kolīzijā nonākušajām normām pilnīgu izslēgšanu. Tas galvenokārt ir saistīts ar to, ka konkrētajā gadījumā pastāv starpsistēmu kolīzijas, un viens no būtiskiem līdzekļiem, ko piedāvā ES tiesības, ir ES tiesību normu netiešās iedarbības piemērošana, kā rezultātā pēc būtības var tikt vienlaicīgi piemērotas abas – gan dalībvalsts, gan ES tiesību normas.
- 4) Kolīziju normas ir atšķirīgas atkarībā no tā, vai pretrunā esošas (kolidējošas) tiesību normas pieder pie vienas vai vairākām tiesību sistēmām. Ņemot vērā šo sadalījumu, var izšķirt: 1) kolīzijas vienas tiesību sistēmas (valsts, starptautiskās) ietvaros un 2) kolīzijas starp dažādu tiesību sistēmu tiesību normām. Tiesību sistēmas var sadalīt divās lielās kategorijās – valstu tiesību sistēmās un starptautisko tiesību sistēmā, ko

savukārt, ņemot vērā regulējamo nozari (piemēram, jūras tiesības, vides tiesības, kosmosa tiesības), ģeogrāfisko (reģionālo) principu (Eiropas, Āfrikas), piederību pie kādas starptautiskās organizācijas (Apvienoto Nāciju Organizācijas, Pasaules Tirdzniecības Organizācijas) utt., var sadalīt vēl daudzās apakšsistēmās.

- 5) No ieskata kolīziju risināšanā valsts un starptautiskajās tiesībās, jāsecina, ka pastāv gan līdzības, gan atšķirības kolīziju risināšanā valsts un starptautiskajā līmenī. Gan valsts likumdevējs (plašākajā nozīmē, tas ir, ieskaitot visas institūcijas, kas ir pilnvarotas radīt tiesību normas), gan valsts, kā starptautisko tiesību subjekts, tiesību normu jaunradē ir ierobežoti ar tiesību sistēmā pastāvošo pamatnormu (konstitūcijas pamatprincipiem valsts mērogā, *ius cogens* starptautiskajā mērogā). Atbilstības pārbaude minētajai pamatnormai veido pirmo kolīzijas risināšanas soli abās tiesību sistēmās. Nākamo soli veido likumdevēja vai valsts esošās gribas noskaidrošana, piemērojot *lex posterior* un *lex specialis* principus. Gribas noskaidrošana ir saistīta ar (likumdevēja) suverenitātes jēdzienu valsts tiesībās un līgumu slēgšanas brīvību starptautiskajās tiesībās. Starptautiskajās tiesībās tomēr pastāv valsts gribas papildu ierobežojumi, kas saistīti ar valstu „būtiskajām saistībām”, *pacta tertiis* un *pacta sunt servanda* principu. Šo ierobežojumu neievērošanas gadījumā iestājas starptautiskā valsts atbildība.
- 6) No ieskata ES vēsturiskajā attīstībā ir skaidrs, ka arī šobrīd ES tiesības nevar pilnīgi uzskatīt par vienotām, proti, tajās paliek dažādi tiesiski režīmi attiecībā uz bijušajām Kopienas tiesībām, kuriem pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās pievienojās arī bijušais trešais pīlārs, un bijušais otrais pīlārs, kurā joprojām saglabājas valstu sadarbība klasisko starptautisko tiesību izpratnē.
- 7) Eiropas Savienības institūcijām, kas ir tiesīgas spriest par to tiesību normu derīgumu (spēkā esamību), galvenokārt Tiesai, nerodas jautājums par to, kas ir ES tiesību derīguma kritērijs un avots. Proti, visām tiesību normām, kas ir ietvertas sekundārajos tiesību aktos, ir jāatbilst primārajos tiesību avotos (tai skaitā šo avotu interpretācijai, ko ir sniegusi Tiesa) noteiktajam. Tas, ka ES nav viena dibināšanas pamatdokumenta ar nosaukumu ES konstitūcija, neliedz atzīšanas noteikumu (Harta teorijas izpratnē) vai pamatnormas (Kelzena teorijas izpratnē) pastāvēšanu.

- 8) Ja atzīšanas sekundārās normas ir izsmeltoši ietvertas konkrētā pozitīvētā normā, tad var nebūt skaidrs, kādā veidā ir iespējams juridiski pamatot šīs normas pieņemšanu. Citiem vārdiem sakot, tā kā jebkuras pozitīvētas normas radīšanai ir nepieciešama atzīšanas norma, kas akceptē šādu normradīšanas procesu, tad rakstītajās normās ietvertais atzīšanas normu kopums ir loģiski papildināms vismaz ar meta-normu, kas atzīst pašu rakstītās konstitūcijas normu par akceptētu normu attiecīgajā tiesību sistēmā.
- 9) Eiropas Savienības kontekstā atzīšanas sekundārā norma līgumu slēgšanai un konkrētāka tiesiskā regulējuma radīšanai nāk no vispārējām starptautiskajām tiesībām, līgumtiesību kontekstā paredzot valstīm tiesības slēgt savā starpā līgumus ar jebkādu saturu, ja tie neaizskar trešo valstu tiesības vai nav pretrunā *ius cogens* normām.
- 10) Nav nepieciešams formulēt atzīšanas noteikumu vai pamatnormu vienā teikumā kā noteikumu. Pietiek ar vadlīnijām, ko izmanto gan ES institūcijas tiesību sistēmas iekšienē, gan dalībvalstu institūcijas un privātpersonas, nosakot, vai kāds noteikums ir uzskatāms par spēkā esošo ES tiesību normu. Šādas vadlīnijas nepārprotami izriet no sākotnēji Kopieniu un šobrīd ES dibināšanas līgumiem, ņemot vērā sasniedzamu mērķi. Līdzās šo mērķu attīstībai, kas, nepārprotami, ir izraisījusi arī visas tiesību sistēmas attīstību, tika grozīti (attīstījušies) arī dibināšanas līgumi un pamatnorma (atzīšanas noteikumi). Šobrīd ES ir daudz vairāk kā kopējais tirgus, tā ir dalībvalstīm kopēju demokrātisko vērtību iemiesojums, kas garantē ne tikai ekonomisko brīvību, bet arī cilvēktiesību aizsardzību.
- 11) Tā kā nevar, piemēram, valsts parlamentu un Eiropas Parlamentu ielikt vienā politiskajā sistēmā vai salīdzināt, kuram no tiem ir lielāka leģitimitācija, tāpat nevar arī ievietot vienā tiesību sistēmā regulas un likumus, nosakot kādam no šiem tiesību aktiem augstāku juridisko spēku. Līdz ar to visai neprecīza, vai arī vismaz tiesību piemērotājam mulsinoša, šķiet Administratīvā procesa likuma 15. panta ceturrtā daļa, kas ES tiesību normas mēģina ielikt Latvijas valsts ārējo normatīvo aktu juridiskā spēka hierarhijā. ES kā patstāvīgai tiesību sistēmai ir sava iekšējā struktūra un savā ziņā arī – hierarhija, kas ir nepieciešama, lai nodrošinātu tiesiskumu.

- 12) Eiropas integrācijas attīstībā var vērot interesantu tendenci – sākotnēji Kopieniu tiesības tika veidotas uz starptautisko tiesību bāzes, vēlāk, transformējoties par atsevišķu tiesību sistēmu, attālinoties no starptautiskajām tiesībām un tuvinoties vairāk federālās valsts tiesībām. Pēc tam, izveidojot ES, sākot sadarbību ārpolitikas un drošības politikas jomā, kā arī tieslietās un iekšlietās, minētajās jomās sadarbība veikta pamatā balstoties uz klasiskajām starptautiskajām tiesībām. Šobrīd, kopš Lisabonas līgums stājies spēkā, atkal ir vērojama sākotnējā tendence – virzība uz vienotu, autonomu tiesību sistēmu. Pirmais solis ir sperts, likvidējot ne tikai formāli, bet arī pēc būtības bijušo trešo pīlāru, kurā šobrīd sāk darboties Kopieniu tiesību principi un mehānismi. Formāli likvidēts ir arī bijušais otrais pīlārs un nevar izslēgt, ka nākotnē Tiesas noteiktais par Kopieniu tiesību iedarbību varētu tikt attiecināts (vismaz netieši) arī uz šajā jomā pieņemtajiem aktiem.
- 13) Veiktā analīze ļauj secināt, ka, lai gan ES tiesību sistēma satur daudzas pazīmes, kas nepiemīt (vai arī piemīt ierobežotā apjomā) starptautiskajām tiesībām, ES tomēr ir dibināta uz starptautisko tiesību pamata, un ES tiesību sistēmai tāpat kā valstu tiesību sistēmām, ir saistoši starptautisko tiesību pamatprincipi, tādi kā *ius cogens* normas.
- 14) Savienības tiesības ir no starptautiskajām tiesībām izrietoša pilnvērtīga un organizēta tiesību sistēma, kuru īpašo raksturu ir akceptējušas arī dalībvalstu tiesas.
- 15) Attiecību noskaidrošanai starp ES un dalībvalstu tiesībām piemēro dažādas teorijas: starptautisko līgumu tiesību metodi, procesuālo teoriju, federālās integrācijas tipa doktrīnu, pragmatisko teoriju, kā arī plurālisma teoriju. Autore uzskata, ka vispiemērotākā analīze attiecībām starp dalībvalstu un ES tiesību sistēmām ir plurālistiskā teorija, kas ir balstīta uz mijiedarbību, nevis uz hierarhiju.
- 16) Piemērojot un interpretējot ES tiesības, dalībvalstu tiesnešiem ir jāatceras, ka pastāv zināma robeža, ciktāl viņi var interpretēt ES tiesību normas paši un kad viņiem jau ir jāvērsas pēc palīdzības Tiesā. Šī robeža ir dalībvalsts tiesas šaubas par konkrētā strīda risināšanā piemērojamās ES tiesību normas saturu.
- 17) Dalībvalsts tiesa nevar atteikties piemērot tieši iedarbīgu ES tiesību normu, ja tā uzskata šādu tiesību normu par prettiesisku – piemēram, pieņemtu *ultra vires*. Tai ir tikai tiesības uzdot prejudiciālo jautājumu Tiesai, kura ir vienīgā kompetentā

institūcija autoritatīvi izlemst šo jautājumu un atzīt ES tiesību normu par prettiesisku un spēkā neesošu. Tādējādi Tiesai ES tiesību sistēmā ir līdzīga loma kā konstitucionālajai tiesai valsts tiesību sistēmā.

- 18) Kā lieks Latvijas procesuālajos likumos ir vērtējums regulējums, kas noteic iespēju tiesām vērties pie Tiesas ar prejudiciālā nolēmuma lūgumu, kā arī pienākums ņemt vērā Tiesas judikatūru, piemērojot ES tiesību normas, jo tas tieši izriet no ES tiesībām – Līguma par Eiropas Savienības darbību 267. pants un Līguma par Eiropas Savienību 19.panta pirmās un trešās daļas, kā arī Tiesas judikatūras. Atšķirībā no direktīvām minēto līgumu normas ir tieši piemērojamas un to ieviešanai nav nepieciešams pieņemt nacionālās tiesību normas.
- 19) Lai gan Satversmes tiesas likums tieši nesatur atsauces uz ES tiesībām, netieši to piemērošanu varētu ietekmēt atsevišķas šī likuma tiesību normas, piemēram, minētā likuma 16. pants, kas nosaka Satversmes tiesas kompetenci, konkrēti – tā 2. un 6. punkts. No Satversmes tiesas likuma 16. panta 6. punkta un iepriekšminēto procesuālo likumu normām izriet, ka Satversmes tiesai pēc būtības ir ekskluzīva kompetence vērtēt Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstību starptautiskajiem līgumiem, tai skaitā, līgumiem, kas ir ES darbības pamatā. Šāda pozīcija, savukārt, varētu nonākt pretrunā ar Tiesas judikatūru, saskaņā ar kuru visām valsts tiesām ir jābūt iespējai tieši izvērtēt valsts tiesību normu atbilstību ES tiesībām, nevēršoties ar prejudiciālo jautājumu konstitucionālajā tiesā.
- 20) Konstatējot pretrunu, ir jāatceras par atbilstīgās interpretācijas pielietošanu. Tas zināmā mērā sakrīt ar pienākumu mēģināt kolīziju novērst tiesību normas pārinterpretējot, tādējādi tās saskaņojot. Šis princips nozīmē, ka ES tiesību norma ir netieši piemērojama dalībvalstīs arī tad, ja tā neatbilst beznosacījuma un skaidrības kritērijiem. Lai gan atbilstīgās interpretācijas pienākums, pirmkārt, attiecas uz valsts tiesību normām, kuras ir ieviestas, lai transponētu attiecīgo direktīvu, tas tomēr nav ierobežots ar šo normu skaidrošanu, bet prasa valsts tiesai ņemt vērā valsts tiesības to kopumā. No Tiesas judikatūras izriet, ka atbilstīgas interpretācijas robeža ir valsts tiesību normu piemērošana *contra legem*
- 21) Tādi principi kā *lex specialis derogat legi generali*, *lex posterior derogat legi priori*, kā arī *lex posterior generalis non derogat legi priori speciali* ir tiesību

normu kolīziju normas, kas ir piemērojamas, risinot kolīzijas vienas tiesību sistēmas ietvaros. Līdz ar to šādus principus nevar piemērot kolīziju risināšanai starp dalībvalsti un ES tiesībām.

- 22) Ar Savienības tiesību absolūto un beznosacījumu pārākumu tiek saprasta to spēja prevalēt pār valsts tiesībām, tai skaitā - pār dalībvalstu konstitūciju normām. Tomēr pārākums nenozīmē Savienības tiesību absolūto iedarbību valsts tiesību sistēmā tādā nozīmē, ka ES tiesības padarītu kolidējošo valsts tiesību normu par spēkā neesošu vai atceltu to. Pretrunīga valsts tiesību norma vienkārši nav piemērojama konkrētajā gadījumā.
- 23) Pārākums starptautiskajām tiesībām nebija sveša lieta arī pirms Kopienų rašanās, un valsts tiesas atzinušas arī klasisko starptautisko tiesību normu (kas spēja būt tieši iedarbīgas valsts tiesās) pārākumu salīdzinājumā ar tām pretrunā esošajām valsts tiesību normām. Taču autores ieskatā būtiskākā atšķirība ES tiesību gadījumā ir šā pārākuma avots. Starptautisko tiesību gadījumā to pārākums valsts tiesību sistēmā ir atkarīgs no regulējuma, kāds tajā pastāv – no konkrētās valsts piekrišanas monisma vai duālisma doktrīnai. Atšķirībā no klasiskajām starptautiskajām tiesībām ES tiesības nosaka to attiecības ar nacionālajām tiesībām. Protī, ES tiesību piemērošanas pamats dalībvalstīs ir Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 3. punktā nostiprinātais lojālās sadarbības princips.
- 24) ES tiesību vietu valsts tiesību sistēmā nevar padarīt atkarīgu no konkrētās valsts attieksmes pret starptautiskajām tiesībām, tātad arī no monisma vai duālisma. Pretējais uzskats būtu pretrunā ES tiesībām un apdraudētu to efektīvu un vienveidīgu piemērošanu visās dalībvalstīs.
- 25) Ja pārākuma principu saprot plašākā nozīmē, vismaz teorētiski nekas neliedz Tiesai pasludināt pārākumu arī ārpus bijušo Kopienų tiesību jomās (ciktāl tai ir kompetence). Tomēr attiecībā uz bijušā otrā pīlāra aktiem šādam apgalvojumam būtu tikai teorētiska nozīme.
- 26) Pārākuma principu nevar ierobežot ar tiešās iedarbības principu, proti, pārākums var pastāvēt arī bez tiešās iedarbības, taču atšķirsies tā izpausme un sekas. ES tiesību normas tiešās iedarbības gadījumā pārākums ir pielīdzināms pienākumam nepiemērot kolidējošo valsts tiesību normu, piemērojot tās vietā ES tiesību normu.

Savukārt netiešās iedarbības gadījumā pārākums izpaužas atbilstīgas interpretācijas pienākumā.

- 27) Ņemot vērā īpašo lomu, kāda tiek piešķirta konstitucionālajām tiesām centralizētā modeļa gadījumā – ko varētu nosaukt par valsts „konstitūcijas sarga” lomu, ir saprotama šo tiesu pretestība Tiesas sludinātajam pārākumam pār konstitūcijas normām.
- 28) Kūna viedoklim par to, ka Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis varētu apdraudēt ES tiesību efektīvu piemērošanu, nevar pilnībā piekrist, jo no ieskata dalībvalstu konstitucionālo tiesu judikatūrā var redzēt, ka hierarhiskais modelis nav novērojams tikai un vienīgi „jaunajās dalībvalstīs”. Turklāt, piemēram, aplūkotais Vācijas piemērs saistībā ar spriedumu Lisabonas līguma lietā, parāda, ka ne visas „vecās” dalībvalstis ir tik ļoti atvērtas Eiropas integrācijas attīstībai un plurālismam, kā to norāda Kūns. Autoresprāt, ieskats „jauno” dalībvalstu tiesu praksē, liecina, ka principā ES tiesību piemērošana tajās nav apdraudēta un, ņemot vērā to vēl samērā neilgo pieredzi Savienības tiesību piemērošanā, nākotnē šīs dalībvalstis, ieskaitot to konstitucionālās tiesas, varētu būt vēl atvērtākas un liberālākās saistībā ar ES tiesību attīstību.
- 29) Problēma saistībā ar atšķirībām pamattiesību katalogā varētu pastāvēt tikai tajās jomās, kurās Savienībai ir piešķirta kāda kompetence, proti, jomās, kas ir katras dalībvalsts ekskluzīvajā kompetencē, šāda problēma principā nepastāv, jo Savienības līmenī garantētās pamattiesības uz tām neattiecas un Tiesai nav jurisdikcija šajās jomās. Ja tomēr šī ir joma, kurā Savienībai ir piešķirta kompetence, tad šāda tipa problēmas dalībvalstīm būtu jārisina kopīgi – Savienības līmenī. Šīs problēmas iespējams vismaz daļējs risinājums ir Līguma par Eiropas Savienību 6. panta 2. punktā paredzētais ES pievienošanās Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai, kas šobrīd tiek pamazām realizēta.
- 30) Jāatzīmē, ka Savienība ir spējusi un turpina spert ievērojamus soļus pamattiesību aizsardzības līmeņa uzlabošanai Savienības ietvaros. Kā vienu no ievērojamākajiem soļiem ir jāmin Eiropas Savienības Pamattiesību hartas pieņemšanu un atzīšanu par juridiski saistošu cilvēktiesību aizsardzības instrumentu, kas ES institūcijām, realizējot tām piešķirtās kompetences, ir jāņem vērā un jārespektē.

- 31) Kolīzijām starp konstitucionālajām normām un ES tiesībām nevajadzētu būt bieži sastopamai parādībai, jo „jaunajām” dalībvalstīm bija iespēja izmantot „vecu” dalībvalstu pieredzi, ko pirmās kopumā ir arī ņēmušas vērā un izmantojušas.
- 32) Lai gan Tiesas judikatūra norāda uz to, ka tā ir noraidījusi dalībvalstu pozīciju, ka daži konstitucionālie principi var ierobežot ES tiesību piemērošanu, ES tiesības atzīst un aizsargā dalībvalstu kopīgās konstitucionālās tradīcijas, kas tiek atzīti arī par ES tiesību pamatprincipiem.
- 33) Ja Tiesa kaut ko ir atzinusi par dalībvalstu kopīgo konstitucionālo tradīciju, tas nebūt nenozīmē, ka tas ir minēts un atzīts pilnīgi visās dalībvalstu konstitūcijās (no Tiesas judikatūras izriet, ka tā nemaz nevērtē un neskaita, cik daudzās dalībvalstu konstitūcijās konkrētās pamattiesības ir nostiprinātas). Līdz ar to šis princips – dalībvalstu konstitucionālo tradīciju aizsardzība – varētu kalpot par līdzekli, kā dalībvalstis varētu panākt savu konstitucionālo principu ievērošanu visā Savienībā.
- 34) Ņemot vērā, ka šobrīd ES ir ticis sasniegts diezgan augsts cilvēktiesību aizsardzības līmenis, lielāka problēma varētu būt vairs ne tas, ka ES pietiekami neaizsargā pamattiesības un pamatbrīvības, bet tā drīzāk varētu censties tās aizsargāt pārāk aktīvi, dažkārt nepamatoti paplašinot savu kompetenci.
- 35) No Līguma par Eiropas Savienības darbību un Tiesas judikatūras izriet, ka Tiesa ir vienīgā institūcija, kas ir tiesīga lemt par ES institūciju izdoto tiesību aktu spēkā neesamību (lai gan Tiesa neizslēdz iespēju dalībvalstu tiesām vērtēt Savienības tiesību aktu derīgumu, taču tās nevar pašas atzīt tos par spēkā neesošiem un nepiemērojamiem). Tas atbilst arī plurālisma teorijas pamatnostādņēm par to, ka vienas tiesību sistēmas tiesa nevar lemt par otram tiesību sistēmai piederīgu tiesību aktu spēkā esamību. Līdzīgi kā Tiesa nevar lemt par dalībvalstu tiesību normu spēkā neesamību, tāpat arī dalībvalstu konstitucionālajām tiesām nevar tikt piešķirtas tiesības lemt par Savienības tiesību aktu tiesiskumu vai spēkā neesamību, vai pārbaudīt, vai Tiesa to ir novērtējusi pareizi.
- 36) Dalībvalstu likumdevējiem un tiesnešiem ir arī jāsaprot, ka nav iespējams pamatot saistību, kas izriet no dalības ES, nepildīšanu, aizbildinoties ar kādu specifisku konstitūcijas normu, kas teorētiski var būtiski negatīvi ietekmēt Eiropas integrācijas mērķus un procesus. Problēmas risināšanā dialoga ceļā ir jāiesaista Tiesa,

izmantojot Savienības dibināšanas līgumos un Tiesas judikatūrā paredzētos līdzekļus.

37) Starptautiskās tiesības neliedz vienoties par veidojumu (komitejas, arbitrāžas) nodibināšanu, kas risina kompetences strīdus, taču dalībvalsts tiesas un Tiesas konflikta gadījumā tā viedoklim vajadzētu būt konsultatīvam pēc savas dabas. Pretējā gadījumā tiek pēc būtības radīta apelācijas instance valsts vai ES tiesību sistēmā pastāvošajai pēdējās (galīgās) instances jurisdikcijai. Taču no šādas situācijas būtu vēlams izvairīties. Autores ieskatā zināmu mediatora lomu vismaz pamattiesību jomā pēc ES pievienošanās Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai, uzņemsies Eiropas Cilvēktiesību tiesa, kura kontrolēs, vai ES respektē pamattiesību ievērošanu

38) Nav pieļaujama ES tiesību vienpusēja neievērošana un Tiesas spriedumu nepildīšana. Savukārt, ja pati Tiesa dalībvalstu ieskatā sāk darboties *ultra vires*, šāda situācija ir jārisina, dalībvalstīm izmantojot starptautiskajās tiesībās pieļautos līdzekļus – gan juridiskus, gan arī politiskus – veicot grozījumus dibināšanas līgumos, veidojot mediācijas komitejas vai arbitrāžas, kā arī ES/valstu likumdevēju līmenī harmonizējot savu pozīciju, vai arī kā galējo līdzekli piemērojot izstāšanos no Savienības.

Anotācija latviešu valodā

Promocijas darba mērķis ir, pētot ES tiesību būtību, noskaidrot to attiecību ar dalībvalstu tiesībām optimālāko modeli; identificēt jomas, kurās kolīzijas starp ES un dalībvalstu tiesībām ir iespējamās galvenokārt, kā arī šo kolīziju risināšanas pamatprincipus un mehānismus.

Darbs sastāv no trīs nodaļām. Pirmajā nodaļā ir sniegts tiesību normu kolīzijas jēdziena skaidrojums, tai skaitā, vēsturiskā plāksnē. Pirmajā nodaļā autore arī izdala vairākus tiesību normu kolīziju veidus un parāda dažādus to risināšanas metodes. Attiecībā uz kolīziju risināšanu vienas tiesību sistēmas ietvaros autore secina, ka pirmo kolīzijas risināšanas soli gan valsts, gan starptautisko tiesību sistēmā veido atbilstības pārbaude tiesību sistēmas pamatnormai. Savukārt, kolīziju risināšana starp valsts un starptautisko tiesību normām ir atkarīga no valsts nostājas – piekrišanas monisma vai duālista doktrīnai.

Otrā nodaļā ir veltīta ES tiesību būtības analīzei, aplūkojot to tiesību sistēmas jēdziena kontekstā. Autore secina, ka ES tiesību sistēma nevar tikt pilnībā pieskaitīta nedz pie valsts, nedz pie klasisko starptautisko tiesību sistēmas, jo ES tiesības veido patstāvīgu tiesību sistēmu, kurai piemīt savi pamatprincipi, tai skaitā, tās attiecību ar dalībvalstu tiesību sistēmām noteikšanai.

Trešajā nodaļā autore identificē jomas, kurās kolīziju starp ES tiesībām un dalībvalstu tiesībām iespējamība ir vislielākā, kā arī noskaidro līdzekļus šādu kolīziju novēršanai un atrisināšanai, pamatā balstoties uz Tiesas un dalībvalstu konstitucionālo tiesu judikatūras analīzi.

Anotācija angļu valodā

The purpose of my doctoral thesis is to examine the nature of EU law and establish the optimal framework for its relationship with the law of the Member States. The purpose is also to identify the areas in which conflicts between the EU law and the law of the Member States are most likely as well as the general principles and techniques for resolving these conflicts.

The thesis consists of three chapters. The first chapter provides an explanation of the concept of conflict of legal rules *inter alia* in the historical perspective. In the first chapter the author also distinguishes several types of conflicts of legal rules and demonstrates different techniques for their resolution. Regarding the resolution of conflicts within one legal system, the author concludes that both within the domestic and international law the first step of resolution of conflicts is the review of compliance with the basic norms of the legal system. However, when the conflicts arise between domestic and international law, the approach to resolution depends on the position of the State and the acceptance of either the monist or dualist doctrine.

The second chapter deals with the analysis of the conceptual basis of the EU law from the perspective of the concept of the legal system. The author concludes that the EU legal system cannot be fully considered to be either a domestic or a classic international law legal system. EU law forms an autonomous system with its own fundamental principles relating *inter alia* to the determination of the relationship with the legal systems of the Member States.

In the third chapter the author identifies the areas in which conflicts between the EU law and the law of the Member States are most likely and suggests the general principles and techniques for preventing and resolving these conflicts, primarily on the basis of the case law of the European Court of Justice and the constitutional courts of the Member States.

Anotācija franču valodā

L'objectif du thèse de doctorat est de définir, à travers l'étude approfondie du Droit Européen, le meilleur modèle de relations entre le Droit Européen et le droit national des Etats membres de l'Union Européenne. Il s'agit également d'identifier les domaines où le risque de conflit de lois entre le Droit Européen et le droit des Etats membres est présent et de révéler les principes de base et les mécanismes de règlement de ces conflits.

Le travail de promotion est composé de trois parties. La première partie est dédiée à l'explication de la notion du conflit de lois en tant que tel et dans le contexte de perspective historique. L'auteur analyse plusieurs types de conflit de lois et parle des méthodes de leur règlement. Quant'au règlement des conflits à l'intérieur d'un ordre juridique, l'auteur conclue qu'aussi bien dans l'ordre juridique national qu'international, le premier pas consiste à vérifier si les normes correspondent à la norme de base. Cependant, le règlement des conflits entre les normes nationales et internationales dépend de la position de l'Etat par rapport aux doctrines d'unilatéralisme et de dualisme.

La seconde partie contient l'analyse du Droit Européen dans le contexte de la notion de l'ordre juridique. Par la suite, l'auteur approuve que le système de droit Européen ne répond pas aux critères du système national ni du droit international classique. Le Droit Européen est un ordre juridique autonome qui possède ses propres principes de base, y compris dans le domaine des relations avec les systèmes de droit des Etats membres.

Dans la troisième partie, l'accent est mis sur les domaines de risque de conflit de lois entre le Droit Européen et le droit des Etats membres. L'analyse de la jurisprudence de la Cour de justice de l'Union européenne et des Cours constitutionnelles des Etats membres permet de mettre en clair les moyens de prévention et de règlement de ce type de conflits.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

Izmantotā literatūra

- 1) Accetto M., Zleptnig S. The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law. *European Public Law*, vol. 11, Issue 3, 2005, pp. 375-403.
- 2) Albi A. From the banana saga to a sugar saga and beyond: could the post-Communist constitutional courts teach the EU a lesson in the rule of law? *Common Market Law Review*, vol. 47, no. 3, 2010, p. 823.
- 3) Albi A. Supremacy of EC Law in the New Member States. *European Constitutional Law Review*, vol. 3, 2007, p. 39.
- 4) Albi A. *EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- 5) *A Constitution for Europe: the IGC, the Ratification Process and Beyond*. Pernice I., Zemánek J. (eds) Baden-Baden: Nomos, 2005.
- 6) Alter K. *Establishing the Supremacy of European Law*. Oxford: Oxford University Press, 2001, pp. 64-123.
- 7) Andenas M., Gardner J. Introduction: Can Europe Have a Constitution? *King's College Law Journal*, vol. 12, 2001, p. 1.
- 8) Arden M. Peaceful or problematic?: the relationship between national supreme courts and supranational courts in Europe. *Yearbook of European law*, 2010. Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 12-16.
- 9) Austin J. The Uses of the Study of Jurisprudence. In: *The Province of Jurisprudence Determined*. Hart H.L.A. (ed.) London: Weidenfeld and Nicolson, 1954, pp. 9-15.
- 10) Azoulai L., Ronkes Agerbeek F. *Conseil constitutionnel* (French Constitutional Court), Decision No. 2004-505 DC of 19 November 2004, on the Treaty establishing a Constitution for Europe. *Common Market Law Review*, vol. 42, 2005, p. 883.
- 11) Axtmann R. State Formation and Supranationalism in Europe: the Case of the Holy Roman Empire of the German Nation. In: *Europe without Borders: Remapping*

- Territory, Citizenship and Identity in a Transnational Age. Baltimore: John Hopkins University Press, 2003, pp. 118-139.
- 12) Baker G.S. Halleck's International Law. Volume 1. 4th edition. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., 1908, pp. 505-507.
 - 13) Barents R. The Precedence of EU Law form the Perspective of Constitutional Pluralism. *European Constitutional Law Review*, vol.5, 2009, p. 423.
 - 14) Bast J. Legal Instruments and Judicial protection. In: Bogdandy A., Bast J. (eds.) *Principles of European Constitutional Law. Revised Second Edition*. Oxford: Hart Publishing, 2010, p. 358.
 - 15) Bebr G. How Supreme is Community Law in the National Courts? *Common Market Law Review*, vol.11, issue 1, 1974, pp. 6-7.
 - 16) Besson S. European Pluralism after *Kadi*. *European Constitutional Law Review*, vol. 5, 2009, pp. 237-264.
 - 17) Bethlehem D. International Law, European Community Law, National Law: Three Systeems in Search of a Framework. In: Koskenniemi M. (ed.) *International Law Aspects of the European Union*. The Hague, The Netherlands: Kluwer Law International, 1998, pp. 169-196.
 - 18) Bieber R. Comments of the German Constitutional Court's Decision on the Lisbon Treaty. "An Association of Sovereign States". *European Constitutional Law Review*, vol. 5, 2009, p. 406.
 - 19) Bieber R., Salomé I. Hierarchy of Norms in European Law. *Common Market Law Review*, 33, 1996, pp. 909-910.
 - 20) Birkinshaw P. *European Public Law*. London: LexisNexis, 2003.
 - 21) Blanke H.-J. *Governing Europe under a Constitution: The Hard Road from the European Treaties to a European Constitutional Treaty*. Berlin: Springer, 2006.
 - 22) Blumann C., Dubouis L. *Droit institutionnel de l'Union Européenne*. Paris : Lexis Nexis, 2007.
 - 23) Bobek M. Learning to talk : preliminary rulings, the courts of the new member states and the Court of Justice. *Common Market Law Review*, vol. 45, no. 6, 2008, pp. 1626-1627.

- 24) Borkoveca M. Unification of the Human Rights in Europe. Paper presented at the international conference in Olsztyn, Poland on March 18th 2011. To be published in 2011.
- 25) Borkoveca M. Eiropas Savienības tiesību sistēmas mijiedarbība ar dalībvalstu tiesību sistēmām. *Jurista Vārds*, 2010. 30. marts, nr. 13.
- 26) Borkoveca M. Latvijā piemērojamo tiesību normu hierarhija. *Likums un Tiesības*, 2007, 9. sēj., nr. 9.
- 27) Borkoveca M. Tiesas pieteikums Satversmes tiesai. *Jurista Vārds*, 2007. 11. septembris, nr. 37.
- 28) Bribosia H. Report on Belgium. In: *The European Court and national courts - Doctrine and jurisprudence: Legal change in its social context*. Slaughter A.M. (ed) - Oxford: Hart, 1998, pp. 3-39.
- 29) Brizgo M. Senāts piemēro un interpretē Eiropas Savienības tiesības. Komentārs par Senāta lēmumu lietā Nr. SKC-410/2010. *Jurista Vārds*, 2010. 2. marts, nr. 9.
- 30) Bříza P. The Czech Republic. The Constitutional Court on the Lisbon Treaty. Decision of 26 November 2008. *European Constitutional Law Review*, vol. 5, 2009, pp. 143-164.
- 31) Broks J. Tiesības filosofija. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008.
- 32) Brown G.W. *Grounding Cosmopolitanism: From Kant to the Idea of a Cosmopolitan Constitution*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.
- 33) Brownlie I. *Principles of Public International Law*. 6th edition. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- 34) Burgstaller M. *Theories of Compliance with International Law*. Leiden: M. Nijhoff, 2005.
- 35) Burke-White W. International Legal Pluralism. *Michigan Journal of International Law*, vol. 25, 2003-2004, pp. 963-979.
- 36) Cartabia M. „Taking Dialogue Seriously”. The Renewed Need for a Judicial Dialogue at the Time of Constitutional Activism in European Union. Jean Monnet Working Paper 12/07. pp. 30-31. Pieejams: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/07/071201.pdf> (skatīts 2010. gada 21. augustā).

- 37) Cartabia M. Europe and Rights: Taking Dialogue Seriously. *European Constitutional Law Review*, vol. 5, 2009, p. 15.
- 38) Carty A. The Continuing Influence of Kelsen on the General Perception of the Discipline of International Law. *European Journal of International Law*, vol. 9, 1998, pp. 344-354.
- 39) Cassese A. *International Law*. 2nd edition. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
- 40) Chapman T. *The Congress of Vienna: Origins, Processes and Results*. London: Routledge, 1998.
- 41) Chayes A., Chayes A.H. Compliance without Enforcement: State Behaviour under Regulatory Treaties. *Negotiation Journal*, vol. 7, 1991, pp. 311-330.
- 42) Chayes A., Chayes A.H. *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*. Cambridge: Harvard University Press, 1995.
- 43) Chinkin C. Jus Cogens, Article 103 of the UN Charter and Other Hierarchical Techniques of Conflict Solution. *Finnish Yearbook of International Law*, vol. 17, 2006, pp. 63-82.
- 44) Chinkin C. *Third Parties in International Law*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- 45) Church C.H. *Understanding the European Constitution: An Introduction to the EU Constitutional Treaty*. London: Routledge, 2006.
- 46) Claes M. *The National Courts' Mandate in the European Constitution*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006.
- 47) Coleman J. Negative and Positive Positivism. *Journal of Legal Studies*, vol. 11, 1982, pp. 139-164.
- 48) Constitutional law of 15 EU member states. Prakke L., Kortmann C. (eds.) Deventer: Kluwer Legal Publishers, 2004.
- 49) Craig P. Constitutions, Constitutionalism and the European Union. *European Law Journal*, vol.7, no.2, June 2001, pp.130-133.
- 50) Craig P., De Búrca G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. 4th Edition. Oxford: Oxford University Press, 2008.

- 51) Craig P. The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community Law. In: Miccu R., Pernice I. (eds.) *The European Constitution in the Making*. Baden-Baden: Nomos, 2004, p. 46.
- 52) Curtin D. The constitutional structure of the European Union: Some reflections on vertical unity-in-diversity. In: Curtin D., Dekker I. *Convergence and divergence in European public law*. Oxford: Hart Publishing, 2002, p. 60.
- 53) Cusack T.F. A Tale of Two Treaties: An Assessment of the Euratom Treaty in Relation to the EC Treaty. *Common Market Law Review*, vol 40, 2003, pp. 307-311.
- 54) Czarny P. Polijas Konstitucionālā tribunāla prakse par Polijas piedalīšanos integrācijas procesā. Tēzes simpozijam: Konstitucionālo tiesu prakse: ceļā no suverenitātes un integrāciju. Pieejams: http://home.lu.lv/~tschmit1/Downloads/BDHK-Symposium_16-11-2007_Czarny.pdf (skatīts 2010. gada 20. augustā).
- 55) Dashwood A. The Relationship between the Member States and the European Union/European Community. *Common Market Law Review*, vol. 41, 2004, pp. 355-381.
- 56) Dedman M.J. *The Origins and Development of the European Union, 1945-2008: a History of European Integration*. 2nd edition. London: Routledge, 2010.
- 57) Dehousse R., Majone G. The Institutional Dynamics of European Integration: From the Single Act to the Maastricht Treaty. In: *The Construction of Europe: Essays in Honour of Emile Noël*. Martin S. (ed.) Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1994, pp. 91-113.
- 58) Deksnis E. B. *Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati*. Rīga: Juridiskā koledža, 2008.
- 59) Deksnis E. B. *Eiropas apvienšanās... Integrācija un suverenitāte*. Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs. Rīga: Junda, 1998.
- 60) Denza E. Two Legal Orders: Divergent or Convergent? *International and Comparative Law Quarterly*, 48, 1999, pp.261-269.

- 61) De Wet E. The Role of European Courts in the Development of a Hierarchy of Norms within International Law: Evidence or Constitutionalism? *European Constitutional Law Review*, vol.5., 2009, pp. 284-306.
- 62) De Witte B. Direct Effect, Supremacy, and the Nature of the Legal Order. In: Craig P. and De Búrca C. (ed.) *The Evolution of EU Law*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 210.
- 63) Devuyst Y. *The European Union Transformed: Community Method and Institutional Evolution from the Schuman Plan to the Constitution for Europe*. Bruxelles: Peter Lang, 2005.
- 64) Dias R. W. M. *Jurisprudence*. 5th edition. London : Butterworths, 1985.
- 65) Donker-Curtius, F. 'La Cour internationale des prises' (1909) 11 *Revue de droit international et de législation comparée* 5, JHW Verzijl, *International Law in Historical Perspective (Part VIII)* (A. W. Sijthoff, Leyden 1976) 346.
- 66) Doukas D. The verdict of the German Federal Constitutional Court on the Lisbon Treaty: not guilty, but don't do it again! *European Law Review*, vol. 34, no. 6, 2009. – p. 878.
- 67) Dowrick F.E. A model of the European Communities' legal system. *Yearbook of European law*. Oxford: Clarendon Press, 1984, p.185.
- 68) Drake S. Twenty years after Von Colson: The impact of "indirect effect" on the protection of the individual's Community rights. *European Law Review*, vol. 30, no.3, 2005, p. 342.
- 69) Drumeva E. Primacy of the EU Law in the National Constitutional Space – Reflections. In: Pernice I., Tanchev E. (eds.) *European Constitutional Law Network-Series Vol.7. Ceci n'est pas une Constitution - Constitutionalisation without a Constitution?* Baden-Baden, Germany: Nomos, 2009.
- 70) Due O., Gulmann C. Community Fundamental Rights as Part of National Law. In: *Scritti in onore di Giuseppe Federico Mancini*. Vol. II, 1998, pp. 407-408.
- 71) Dutheil de la Rochère J. *Conseil constitutionnel* (French Constitutional Court), Decision No. 2004-496 of 10 June 2004, Loi pour la confiance dans l'économie numérique (e-commerce). *Common Market Law Review*, vol. 42, 2005, p. 862.
- 72) Dupuis R. Aperçu des relations internationales en Europe de Charlemagne à nos jours. *Recueil des Cours*, vol 68. 1947, pp. 1-94.

- 73) Dworkin R. *Law's empire*. Oxford: Hart Publishing, 1998.
- 74) Dworkin R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977.
- 75) Finnis J. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Oxford University Press, 1980.
- 76) Finnis J. *Natural Law Theories* (2007) *Stanford Encyclopaedia of Philosophy* (e-pub).
- 77) Fitzmaurice M. *The Practical Working of the Law of Treaties*. In: *International Law*. 2nd edition. Evans M.D. (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 196.
- 78) Flynn L. *Enforcement of EC Law: Protection of Individual's Rights in National Courts*. *Europarätlig tidskrift*. Årg. 10, no. 2, 2007, p. 298.
- 79) Fox H., Gardner P., Wickremasinghe C. *The Reception of European Community Law into Domestic Law*. In: Eisemann P.-M. (ed.) *The Integration of International and European Community Law into the National Legal Order. A study of the practice in Europe*. The Hague, London, Boston: Kluwer International, 1996, pp. 28-29.
- 80) Freija I., Lutere-Timmele D., Vasariņš N. *Prejudiciāls jautājums Eiropas Kopienu tiesai*. *Jurista Vārds*, 2005. 19. jūlijs, nr. 26.
- 81) Freija I., Lutere-Timmele D., Vasariņš N. *Prejudiciāls jautājums Kopienu tiesai II. Kopienu aktu interpretācijas un spēkā esamības pārbaude*. *Jurista Vārds*, 2006. 4. jūlijs, nr. 26.
- 82) Gadbin D. *Organisation des competences et strategies d'intégration communautaire après le traité de Maastricht*. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, vol. 111, 1995, pp. 1293-1328.
- 83) Gaja G. *New Developments in a Continuing Story: the Relationship between EEC Law and Italian Law*. *Common Market Law Review*, vol. 27, 1990, pp. 83-95.
- 84) García de Enterría E., García R.A. *Spanish report*. In: Schwarze J. (ed.) *The Birth of a European Constitutional Order. The Interaction of National and European Constitutional Order*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2000, p. 296.
- 85) García R.A. *Spanish Constitutional Court. Judgment 58/2004, of 19 April 2004*. *Common Market Law Review*, vol. 42, 2005, pp. 540-541.
- 86) Gardner J. *Legal Positivism: 5 ½ Myths*. *American Journal of Jurisprudence*, vol. 46, 2001, pp. 199-228.

- 87) Gardner J. Can There be a Written Constitution? Oxford Legal Studies Research Paper, no 17, 2009.
- 88) Gardiner R. Treaty Interpretation. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- 89) Gatawis S., Broks E., Bule Z. Eiropas tiesības. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002.
- 90) Grabenwarter C. National Constitutional Law Relating to the European Union. In: Von Bogdandy A. and Bast J. (ed.) Principles of European Constitutional Law. Revised 2nd Edition. Oxford: Verlag CH Beck, Hart Publishing, 2010, pp. 83-131.
- 91) Griller S. International Law, Human Rights and the European Community's Autonomous Legal Order: Notes on the European Court of Justice Decision in *Kadi*. European Constitutional Law Review, vol.4, 2008, pp. 528-553.
- 92) Groussot X. Supr[i]macy a la Francaise: another French exception? Yearbook of European law, 2008. Oxford: Oxford University Press, 2009, p.103.
- 93) Halberstam D. Pluralism in Marbury and Van Gend. The past and future of EU law: the classics of EU law revisited on the 50th anniversary of the Rome Treaty. Oxford: Portland, Oregon: Hart, 2010, p. 31.
- 94) Hart H.L.A. The Concept of Law. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- 95) Hart, Austin, and the Concept of a Legal System: The Primacy of Sanctions. Yale Law Journal, vol. 84, 1974-1975, p. 584.
- 96) Hartley T.C. The Foundations of European Community Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of the European Community. 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 89.
- 97) Hartley T.C. National Law, International Law and EU Law – How Do They Relate? In: Asserting Jurisdiction: International and European Legal Perspectives. Capps P, Evans M.D., Konstadinidis S.V. (eds.) Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003, p. 71.
- 98) Hatzimihail N.E. Bartolus and the Conflict of Laws. Revue Hellenique de Droit International, vol. 60, 2007, pp. 11-79.
- 99) Herz J.H. The Pure Theory of Law Revisited: Hans Kelsen's Doctrine of International Law in the Nuclear Age. In: Law, State and International Legal Order: Essays in Honor of Hans Kelzen. Engel S., Métall R.A. (eds.) Knoxville: The University of Tennessee Press, pp. 107-118.

- 100) Higgins A.P. *Hall's Treatise on International Law*. 8th edition. Oxford: Clarendon Press, 1924, pp. 433-436.
- 101) Hinarejos A. *Judicial Control in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- 102) Hinarejos A. On the legal effects of framework decisions and decisions: directly applicable, directly effective, self-executing, supreme? *European Law Journal*, vol. 14, no. 5, 2008, p. 633.
- 103) Hinton E.F. Strengthening the Effectiveness of Community Law: Direct Effect, Article 5 EC and the European Court of Justice, *31 N.Y.U. Journal of International Law and Politics*, 307, 1999, p. 320.
- 104) Hoffe O. *Kant's Cosmopolitan Theory of Law and Peace*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- 105) Honoré T. *Justinian's Digest: Character and Compilation*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- 106) Iljanova D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.
- 107) Iljanova D. *Tiesību normu un principu kolīzija*. Grām.: Meļķis E.(Zin.red.) *Juridiskās metodes pamati – 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 96. lpp.
- 108) International Law Commission. *Report of the Study Group of the ILC, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from Diversification and Expansion of International Law*. UN Doc A/CN.4/L.682.
- 109) Ipsen H.P. The Relationship between the Law of the European Communities and National Law. *Common Market Law Review*, vol. 2, no.4, 1965, pp. 380-381.
- 110) Jackson J.H. Status of Treaties in Domestic Legal Systems: a Policy Analysis. *American Journal of International Law*, 86, 1992, p. 337.
- 111) Jacqué J.P. *Droit institutionnel de l'Union Européenne*. 4e édition. Dalloz, 2006.
- 112) Jarukaitis I. The ECHR and EU Law in Estonia, Latvia and Lithuania: Is There a Place for a Common Approach? *Prezentēts 2010. gada 15. janvārī konferencē "National judges and supranational laws on the effective application of EU law and the ECHR"* Pizā, Itālijā. Nav publicēts.

- 113) Jelāgins J. Normatīvie akti un to hierarhija. *Jurista Vārds*, 1998. 29. janvāris, nr.3.
- 114) Jenks W. The Conflict of Law-Making Treaties. 30, *British Yearbook of International Law*, 1953, pp. 425-426.
- 115) Jones M.L. The Legal Nature of the European Community: a Jurisprudential Analysis Using H.L.A.Hart's Model of Law and a Legal System. *Cornell International Law Journal*, vol. 17, no.1, winter 1984, p. 50.
- 116) Kammerhofer J. Kelsen: Which Kelsen? A Reapplication of the Pure Theory to International Law. *Leiden Journal of International Law*, vol. 22, 2009, pp. 225-249.
- 117) Kapteyn P.J.G., VerLoren van Themaat P., Gormley L. Introduction to the law of the European Communities From Maastricht to Amsterdam. 3rd edition. London: Kluwer Law International, 1998.
- 118) Karl W. Conflicts Between Treaties. In: Bernhardt R. (ed.) *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: North-Holland, Vol.VII, 1984, p. 468.
- 119) Kelsen H. Les rapports de système entre le droit interne et le droit international public. *Recueil des Cours*, vol. 14. 1927, pp. 227-131.
- 120) Kelsen H. *General Theory of Law and State*. New Brunswick (U.S.A.), New Jersey: Transaction Publishers, 2006.
- 121) Kelsen H. *Introduction to the Problems of Legal Theory*. Translated by Litschewski Paulson B. and Paulson S.L. Oxford: Clarendon Press, 2002.
- 122) Kennedy T. *Learning European Law. A Primer and Vade-mecum*. London: Sweet&Maxwell, 1998.
- 123) Koh H.H. Transnational Legal Process. *Nebraska Law Review*, vol. 75, 1996, pp. 181-207.
- 124) Koh H.H. Why Do Nations Obey International Law? (Review Essay). *Yale Law Journal*, vol. 106, 1997, pp. 2599-2659.
- 125) Kohnstamm M. The European Coal and Steel Community. *Recueil des Cours*, vol. 90, 1956, pp. 1-28.
- 126) Komárek J. European Constitutionalism and the European Arrest Warrant: Contrapunctual Principles in Disharmony. *Jean Monnet Working Paper No.10/05*.

- Pieejams: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/05/051001.pdf> (skatīts 2010. gada 15. martā).
- 127) Komarek J. Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order. *Common Market Law Review*, vol. 42, Nr.1, 2005, pp. 9-34.
- 128) Komárek J. European Constitutionalism and the European Arrest Warrant: In Search of the Limits of „Contrapunctual Principles” 44, *Common Market Law Review*, 2007, pp. 9-40.
- 129) Koncewicz T.T. Duty of a National Judge to Interpret National Law in Accordance with Community Law. In: *Studia europejskie*. Tom VIII, 2001, p. 43.
- 130) Kontou N. *The Termination and Revision of Treaties in the Light of New Customary International Law*. Oxford: Clarendon Press, 1994.
- 131) Kowalik-Bańczyk K. Shal We Polish It Up? The Polish Constitutional Tribunal and Idea of Supremacy of EU Law. *German Law Journal*, vol. 6, no. 10, 2005, pp. 1355-1366.
- 132) Král R. Once Again on the Foundation in the Constitution of the Czech Republic of the Effects in National Law of Community Law. *Legal Horizons (Právní rozhledy)*, no. 3, 2004.
- 133) Kühn Z., Kysela. J. On which Basis will Community Law Operate in the Czech Legal Order? *Legal Horizons (Právní rozhledy)*, no. 1, 2004.
- 134) Kühn Z. Once More concerning the Constitutional Basis for the Operation of Community Law in the Czech Legal Order. *Legal Horizons (Právní rozhledy)*, no. 10, 2004.
- 135) Kühn Z. The Application of European Law in the New Member States: Several (Early) Predictions. *German Law Journal*, vol.6, no.3, 2005, p. 574.
- 136) Laffranque J. A Glance at the Estonian Legal Landscape in View of the Constitution Amendment Act. *JURIDICA INTERNATIONAL XII/2007*, pp. 55-66.
- 137) Larenz K., Canaris C.-W. *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Berlin Heideberg: Springer-Vetlag, 1995.
- 138) Laursen F. *The Treaty of Nice: Actor Preferences, Bargaining and Institutional Choice*. Leiden: Nijhoff, 2006.

- 139) Lauterpacht H. The International Protection of Human Rights. Recueil des Cours, vol 70, 1948, pp. 1-108.
- 140) Lauterpacht H. International Law and Human Rights. London: Stevens, 1950.
- 141) Lauterpacht H. International Law. Citēts pēc: Shaw M. N. International Law. 6th edition. Cambridge University Press, 2008, pp. 131-132.
- 142) Lazowski A. Constitutional Tribunal on the Surrender of Polish Citizens under the European Arrest Warrant. Decision of 27 April 2005. European Constitutional Law Review, vol. 1, issue 3, 2005, pp. 569-581.
- 143) Lazowski A. Accession Treaty – Polish Constitutional Tribunal. Conformity of the Accession Treaty with the Polish Constitution. Decision of 11 May 2005. European Constitutional Law Review, vol. 3, issue 1, 2007, pp. 148-162.
- 144) Lazowski A. Poland. Constitutional Tribunal on the Preliminary Ruling Procedure and the Devision of Competences Between National Courts and the Court of Justice. Order of 19 December 2006. European Constitutional Law Review, vol. 4, 2008, pp. 187-197.
- 145) Lenaerts K., Desomer M. Towards a Hierarchy of Legal Acts in the European Union? Simplification or Legal Instruments and Procedures. European Law Review, vol.11, no.6, 2005. – p. 746.
- 146) Lenaerts K., Corthout T. Of Birds and Hedges: the Role of Primacy in Invoking Norms of EU law. European Law Review, vol. 31, no.3, 2006, p. 2.
- 147) Lenaerts K., Van Nuffel P. Constitutional Law of the European Union. 2nd edition. London: Sweet and Maxwell. 2005.
- 148) Le Plan Schuman dans l’histoire: intérêts nationaux et projet européen. Wilken A (ed.) Bruxelles: Bruylant, 2004.
- 149) Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Ziemele I. (zin.red.) Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: SIA Izglītības soļi, 2000. - 257. lpp.
- 150) Lloyd’s Introduction to Jurisprudence. 8th edition. Freeman M.D.A. (ed.) London: Sweet & Maxwell, 2008.
- 151) MacCormick N. Questioning sovereignty: Law, state and nation in the European Commonwealth. Oxford: Oxford University Press, 1999.

- 152) MacCormick N. Risking Constitutional Collision in Europe? *Oxford Journal of Legal Studies*, vol. 18, 1998, p. 529.
- 153) MacCormick N. The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now. *European Law Journal*, vol.1, no.3, 1995, p. 264.
- 154) MacCormick N. *Who's Afraid of a European Constitution?* Exeter: Imprint Academic, 2005.
- 155) Maduro M. P. Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism. *European Journal of Legal Studies*, vol. 1, no. 2, 2007, p. 5.
- 156) Maduro M. P. *We, the Court: the European Court of Justice and the European Economic Constitution: A critical reading of Article 30 of the EC Treaty.* Oxford: Hart Publishing, 1998.
- 157) Manin P. The *Nicolo* Case of the *Conseil d'Etat*: French Constitutional Law and the Supreme Administrative Court's Acceptance of the Primacy of the Community Law over Subsequent National Statute Law. *Common Market Law Review*, vol. 28, 1991, p. 499.
- 158) Marceau G. Conflict of Norms and Conflict of Jurisdictions: the Relationship between WTO Law and Agreements and Other Treaties. *Journal of World Trade*, vol. 35. 2001, pp. 1081-1086.
- 159) Marceau G. WTO Dispute Settlement and Human Rights. *European Journal of International Law*, vol. 13, 2002, pp. 753-794.
- 160) Martinico G., Fontanelli F. „The Hidden Dialogue: When Judicial Competitors Collaborate”. *Global Jurist*, vol.8, issue 3, article 7, 2008.
- 161) McLachlan C. The Principle of Systemic Integration and Article 31(3) (c) of the Vienna Convention. *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 54. 2005.
- 162) McLeod I. *Legal method.* 2nd Edition. London: Macmillan, 1996.
- 163) Melķisis E. *Iztulkošanas metodes.* Grām.: Melķisis E. (Zin. red.) *Juridiskās metodes pamati: 11 soļi tiesību normu piemērošanā: rakstu krājums.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 115. - 125. lpp.
- 164) Melķisis E. *Tiesību normu iztulkošana.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2000.
- 165) Melķisis E. (Zin.red.) *Padomju tiesības. Shēmas.* Rīga: Zvaigzne, 1985.

- 166) Millers V., Melķisis E. (Zin.red.) Padomju tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1978.
- 167) Mills A. The Private History of International Law. *International and Comparative Law Quarterly*, vol.55, January 2006.
- 168) Moreau-Reibel J. Le droit de société interhumaine et le "jus gentium" : essai sur les origines et le développement des notions jusqu'à Grotius. *Recueil des Cours*, vol. 77, 1950, pp. 481-500.
- 169) Müller-Graff P.-C. European Community Law in National Courts. In: *Five Challenges for European Courts: the Experiences of German and Slovenian Courts*. Slovenian Association of Judges, 2004.
- 170) Murphy T. St Thomas Aquinas and the Natural Law Tradition. In: *Western Jurisprudence*. Murphy T. (ed.) Dublin: Thomson Round Hall, 2004, pp. 94-125.
- 171) Naômé C. Le renvoi préjudiciel en droit européen. *Guide pratique*. 2e édition. Bruxelles: Larcier, 2010.
- 172) Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Zvērināts advokāts Jānis Neimanis, 2004.
- 173) Nicoll W. The Luxemburg Compromise. *Journal of Common Market Studies*, vol. 23. 1984, pp. 35-43.
- 174) Niglia L. Form and substance in European constitutional law: the "social" character of indirect effect. *European Law Journal*, vol. 16, no. 4, 2010.
- 175) Oppenheim's International Law. 9th edition. Volume 1. Peace. Introduction and Part 1. Sir Jennings R., Sir Watts A. (ed.) London, New York: Longman, 1996.
- 176) Osiander A. A 'Medieval Internationalist?': Pierre Dubois and His Nineteenth and Twentieth-Century Interpreters. In: *Ius Brabanticum, Ius Commune, Ius Gentium: Opstellen Aangeboden Aan Prof. Mr. J.P.A. Coopmans Ter Gelegenheid Van Zijn Tachtigste Verjaardag*. Broers E.J.C.F.C., Jacobs B.C.M., Lesaffer R.C.H. (eds). Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2006, pp. 111-124.
- 177) Osipova S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
- 178) Ostrovska L. Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (II). *Likums un Tiesības*, 2006, 8. sēj., nr. 3.
- 179) Paparinskis M. Republic of Latvia Materials on International Law 2004. *Baltic Yearbook of International Law* 2005. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2005.

- 180) Paparinskis M. Ius cogens in Latvian law and potential conflicts. Pp.2-4. (Konferences materiāli. Nepublicēts).
- 181) Paparinskis M. Investment Arbitration and the Law of Countermeasures. *British Yearbook of International Law*, vol. 79, 2008, pp. 264-352.
- 182) Pauwelyn J. *Conflict of Norms in Public International Law. How WTO Law Relates to Other Rules of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- 183) Perreau-Saussine A. Immanuel Kant and International Law. In: *Philosophy of International Law*. Besson S., Tasioulas J. (eds.) Oxford: Oxford University Press, 2010.
- 184) Pernice I. Multilevel Constitutionalism in the European Union. 27, *European Law Review*, 2002, p. 519.
- 185) Peters A. The Globalization of State Constitutions. In: *New Perspectives on the Divide between National & International Law*. Nijman J., Nollkaemper A. (ed.) Oxford: Oxford University Press, 2007.
- 186) Piris J.C. The Mackenzie Stuart Lecture 2001 – The Treaty of Nice: an Imperfect Treaty but a Decisive Step Towards Enlargement. *The Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, vol.3, 2000. Dashwood A., Spencer J., Ward A., Hilton C. (eds.) Oxford-Portland Oregon: Hart Publishing, 2001.
- 187) Phelan W. Political self-control and European Constitution: the assumption of national political loyalty to European obligations as the solution to the lex posterior problem of EC law in the national legal orders. *European Law Journal*, vol. 16, no. 3, 2010.
- 188) Plender R. The European Court as an International Tribunal. *Cambridge Law Journal*, 42 (2), November 1983, p. 284.
- 189) Pleps J. Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors *Hanss Kelzens* un mūsdienas (I). *Likums un Tiesības*, 2007, nr.2.
- 190) Pleps J. Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors *Hanss Kelzens* un mūsdienas (II). *Likums un Tiesības*, 2007, 9. sēj., nr.3.
- 191) Plotnieks A. *Padomju sociālistiskās tiesības*. Rīga: Zvaigzne, 1975.

- 192) Plötner J. Report on France. In: The European Court and national courts - Doctrine and jurisprudence : Legal change in its social context. Slaughter A. M. (ed.) Oxford: Hart, 1998, pp. 44-45.
- 193) Pļaviņa K. Kā risināt pretrunas starp Latvijas, starptautiskajām un Eiropas Savienības normām. Jurista Vārds, 2011. 17. maijs, nr. 20.
- 194) Pļaviņa K. Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību normu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā. Jurista Vārds, 2011. 25.janvāris, nr. 4.
- 195) Pogge T. Kant's Vision, Europe and a Global Federation. In: Merle J.-Ch. (ed.) Globale Gerechtigkeit Global Justice, Frommann-Holzboog, Germany, 2005, pp. 500-518.
- 196) Pollicino O. *Conseil d'Etat*: Decision No. 287110 of 8 February 2007, *Société Arcelor Atlantique et Lorraine and Others*. The *Conseil d'Etat* and the Relationship between French Internal Law after *Arcelor*: Has Something Really Changed? *Common Market Law Review*, vol. 45, 2008.
- 197) Prechal S. Direct Effect, Indirect Effect, Supremacy and the Evolving Constitution of the European Union. In: Barnard C. (ed.) *The Fundamentals of EU Law Revisited: Assessing the Impact of the Constitutional Debate*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2007.
- 198) Prechal S. Community Law in National Courts: The Lessons from van Schijndel. *Common Market Law Review*, vol.35, issue 3, 1998.
- 199) Rasnača Z. Subsidiaritātes princips Eiropas Savienībā. Jurista Vārds, 2010. 7. decembris, nr. 49.
- 200) Raworth P. *Introduction to the Legal System of the European Union*. New York: Oceana Publications, 2001.
- 201) Reimann M. *Conflict of Laws in Western Europe. A Guide Through The Jungles*. Irvington, New York: Transnational Publishers Inc., 1995.
- 202) Reinalda B. *Routledge History of International Organizations: From 1815 to the Present Day*. London: Routledge, 2009.
- 203) René L. Robert Schuman (1886-1963), père de l'Europe: la politique, chemin de sainteté. Paris: Fayard, 2000.
- 204) Reiss H. *Kant's Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

- 205) Rigaux F. Kelsen et le droit international. *Revue belge de droit international*, vol. 29, 1996, pp. 381-408.
- 206) Roth F. Robert Schuman, 1886-1963: Du Lorrain des frontières au père de l'Europe. Paris: Fayard, 2008.
- 207) Rosas A. The European Court of Justice and Public International Law. In: *The Europeanisation of International Law. The Status of International Law in the EU and Its Member States*. Wouters J., Nollkaemper A., De Wet E. (eds.) The Netherlands: TMC Asser Press, 2008.
- 208) Rousseau C. *Droit International Public*. Requeil Sirey, Paris, 1953.
- 209) Rudevskis J. Eiropas Kopienū (Eiropas Savienības) tiesību un Latvijas tiesību normu kolīziju novēršana pamattiesību jomā. Konstitucionālās politikas semināra „Bīriņi 2006” materiālu krājums. Rīga: Publisko tiesību institūts, 2006.
- 210) Sanden J. Methods of Interpreting the Constitution: Estonia's Way in an Increasingly Integrated Europe. *Juridica International*, VIII, 2003.
- 211) Sawyer K. The Principle of “*interprétation conforme*”: How far Can or Should National Courts Go when Interpreting National Legislation Consistently with European Community Law? *Statute Law Review* 2007, no. 28 (3).
- 212) Scelle G. *Précis de Droit des Gens. Principes et Systématique*. Première Partie. Paris: Requeil Sirey, 1932.
- 213) Schmid C. Vertical and Diagonal Conflicts in the Europeanisation Process: Preliminary Thoughts on a Methodological Reconstruction of the Interface between European and National Law on a Conflict of Laws Basis. In: Joerges C. and Gerstenberg O. (eds.) *Private Governance, Democratic Constitutionalism and Supranationalism*. Luxembourg: European Commission COST A 7 EUR 18340, 1998.
- 214) Schmid C.U. From Pont d'Avignon to Ponte Vecchio: the Resolution of Constitutional Conflicts between the European Union and the Member States through Principles of Public International Law. *Yearbook of European law* 1998. Oxford: Clarendon Press, 2000, pp. 415-476.

- 215) Schoenborn B. De Gaulle: Adversaire ou Partisan de la Construction Européenne. Livre: Construire l'Europe: Mélanges en Hommage à Pierre du Bois. Paris: Presses Universitaires de France, 2008, pp. 97-112.
- 216) Schwarze J. The birth of a European constitutional order: The interaction of national and European constitutional law. Baden-Baden: Nomos, 2001.
- 217) Schepel H. Legal pluralism in the European Union. Europe's other: European law between modernity and postmodernity. Aldershat: Dartmouth, 1998, pp. 47-66.
- 218) Shany J. Regulating Jurisdictional Relations Between National and International Courts. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- 219) Seidel M. Constitutional Aspects of the Economic and Monetary Union. In: Constitutional Dimensions of European Economic Intergration. Snyder F. (ed.) Kluwer Law International. London, 1996.
- 220) Simon D. Le système juridique communautaire. 3e édition mise à jour. Paris: Presses universitaires de France, 2001.
- 221) Slaughter A.-M., Stone Sweet A., Weiler J.H.H. (eds.) The European Court and national courts - Doctrine and jurisprudence: Legal change in its social context. Oxford: Hart Publishing, 1998.
- 222) Sorel J.-M. Article 31 – Convention de 1969. In: Les conventions de Vienne sur le droit des traités: commentaires article par article. Cortien O., Klein P. (eds.) Bruxelles: Bruylant, 2006, p. 1323.
- 223) Spagnolo C. The Maastricht Treaty in Hindsight, 1949-2007: A Break with Passive Integration? In: Back to Maastricht: Obstacles to Constitutional Reform within the EU Treaty (1991-2007). Baroncelli S., Spagnolo C., Talani L.S. (eds.) Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008, pp. 1-31.
- 224) Spierenburg D.P., Poidevin R. The History of the High Authority of the European Coal and Steel Community: Supranationality in Operation. London: Weidenfeld and Niucolson, 1994.
- 225) Stein E. International Law in Internal Law: Toward Internationalization of Central- Eastern European Constitutions? American Journal of International Law, vol. 88, 1994, p. 429.

- 226) Stein P. Roman Law in European history. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- 227) Stein P.G. Bartolus, the Conflict of Law and the Roman Law. In: *Multum non multa: Festschrift für Kurt Lipstein aus Anlass seines 70. Geburtstages*. Heidelberg; Karlsruhe : Müller, Juristischer Verl, 1980, pp. 251-258.
- 228) Stone Sweet A., Brunell T. L. The European Court, National Judges and Legal Integration: A Researcher's Guide to the Data Set on Preliminary References in EC Law, 1958-98. *European Law Journal*, vol.6, no.2, 2000, pp. 117-127.
- 229) Streinz R. The European Constitution After the Failure of the Constitutional Treaty. *Zeitschrift für Öffentliches Recht*, vol. 63, 2008, pp. 159-187.
- 230) Taper C. Austin on Sanctions. *Cambridge Law Journal*. 1965, p. 271.
- 231) The Law of the European Union and the European Communities. 4th revised edition. Kapteyn P.J.G., McDonnell A.M., Mortelmans K., Timmermans C.W.A. (eds.) The Netherlands: Kluwer Law International, 2008.
- 232) The Law of International Responsibility. Crawford J., Pellet A., Parlett K. (eds.) Oxford: Oxford University Press, 2010.
- 233) The Rule of Recognition and the U.S. Constitution. Adler M.D., Himmsa K.E. (eds.) Oxford: Oxford University Press, 2009.
- 234) Thirlway H. The Sources of International Law. In: *International Law*. 3rd edition. Evans M. Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 95-121.
- 235) Tomuschat C. Inconsistencies – The German Federal Constitutional Court on the European Arrest Warrant. *European Constitutional Law Review*, vol. 2, 2006, pp. 209-226.
- 236) Torres Pérez A. National Judges and Supranational Laws on the Effective Application of EU and the ECHR. Report of Spain. Prezentēts 2010. gada 15. janvārī konferencē *National judges and supranational laws on the effective application of EU law and the ECHR* Pizā, Itālijā. Nav publicēts.
- 237) Treves T. The Security Council as Legislator. In: *The Diversity of International Law: Essays in Honour of Professor Kalliopi K. Kousta*. Constantinides A., Zaikos N. (eds.) Leiden: Nijhoff, 2009, pp. 61-70.

- 238) Tridimas T. *The General Principles of EU Law*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- 239) Valentine D.G. *The Court of Justice of the European Coal and Steel Community*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1955.
- 240) Vereshchetin V.S. *Some Reflections on the Relationship between International Law and National Law in the Light of New Constitutions*. In: *Constitutional Reform and International Law in Central and Eastern Europe*. Müllerson R., Fitzmaurice M., Andenas M. (eds.) The Hague, Netherlands: Kluwer Law International, 1998.
- 241) Vierdag E.W. *The Time of the Conclusion of a Multilateral Treaty: Article 30 of the Vienna Convention on the Law of Treaties and Related Provisions*. *British Yearbook of International Law*, vol. 59, 1988, pp. 75-112.
- 242) Vicki C. Jackson, Tushnet M. *Comparative Constitutional Law*. New York: Foundation Press, 1999.
- 243) Villiger M. E. *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- 244) Villiger M. E. *Customary International Law and Treaties: A Manual on the Theory and Practice of the Interrelation of Sources*. 2nd edition. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 1997.
- 245) Vinklers T., Lahmans P., Raioms S., Naidu D. *Eiropas Savienības tiesības. Ievads. Eiropas Intergrācijas Birojs, Kopenhāgena, 2000*.
- 246) Von Bogdandy A., Bast J. *The European Union's Vertical Order of Competences: the Current Law and Proposals for Its Reform*. *Common Market Law Review*, vol.39, no.2, 2002, pp. 229-232.
- 247) Vranes E. *The Definition of „Norm Conflict“ in International Law and Legal Theory*. *European Journal of International Law*, vol. 17, No.2, 2006, pp. 395-418.
- 248) Vranes E. *Trade and the Environment: Fundamental Issues in International Law, WTO Law, and Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- 249) Zemánek J. *The Emerging Czech Constitutional Doctrine of European Law*. *European Constitutional Law Review*, vol, 3, 2007, pp. 425-426.

- 250) Ziemele I. Eiropas Savienība – pozitīvs izaicinājums Satversmei. Likums un Tiesības, 2001, nr. 3.
- 251) Ziemele I. Atsevišķu *Latvijas Republikas Satversmes* grozījumu nepieciešamības pamatojums sakarā ar Eiropas Savienības tiesību integrāciju Latvijas tiesību sistēmā. Likums un Tiesības, 2004, nr. 3.
- 252) Ziemele I. The Application of International Law in the Baltic States. German Yearbook of International Law, vol.40, 1997, pp. 244-247.
- 253) Ziemele I. Vai Satversme jau ir grozīta? <http://www.politika.lv/index.php?id=3289>. (skatīts 2011. gada 15. janvārī).
- 254) Zippelius R. Juristische Methodenlehre. 4. Aufl. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985.
- 255) Žukova G. Eiropas Savienības tiesību piemērošana Latvijā. Jurista Vārds, 2008. 29. aprīlis, nr. 17.
- 256) Youngs R. Sourcebook on German Law. London: Cavendish Publishing Limited. 1998.
- 257) Waldron J. Positivism and Legality: Hart's Equivocal Response to Fuller. NYU Law Review, vol. 83. 2008, p. 1135.
- 258) Walker N. Not the European Constitution. Maastricht Journal of European and Comparative Law, vol. 15, 2008, pp. 135-141.
- 259) Ward I. A Critical Introduction to European Law. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- 260) Weatherill S. Law and Integration in the European Union. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- 261) Weiler J.H.H., Haltern U. The Autonomy of the Community Legal Order – Trough the Looking Glass. 37, Harvard International Law Journal, 1996, p. 446.
- 262) Wyrozumska A. Some Comments on the Judgments of the Polish Constitutional Tribunal on the EU Accession Treaty and on the Implementation of the European Arrest Warrant. 27, Polish Yearbook of International Law (2004-2005), p. 5.
- 263) Омельченко О.А. Римское право. Москва: Изд. Эксмо, 2004.
- 264) Памятники Римского права. Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва: Изд. Зерцало, 1997.

- 265) Право Европейского Союза. Ред. Кашкин С.Ю. Москва: Изд. Юристъ, 2002.
- 266) Тихомиров Ю. А. Коллизионное право. Учебное и научно-практическое пособие. Москва, 2000.
- 267) Энтин Л. М. Европейское право. Москва: НОРМА, 2002.

Normatīvie akti

Starptautisko tiesību akti:

- 1) Statute of the International Court of Justice. <http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0> (skatīts 2010. gada 15. martā).
- 2) International Law Commission. 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries“. In: Official Records of the General Assembly, Fifty-Sixth Session, Supplement No.10 UN Doc A/56/10 20.
- 3) Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām: starptautisks dokuments, Latvijas Vēstnesis, 2003. 3. aprīlis, nr. 52.

ES tiesību akti:

- 1) Līgums par Eiropas Savienības darbību (konsolidētā versija). ES Oficiālais Vēstnesis, C 83 , 2010. gada 30. marts.
- 2) Līgums par Eiropas Savienību (konsolidētā versija). ES Oficiālais Vēstnesis, C 83, 2010. gada 30. marts.
- 3) Eiropas Savienības Pamattiesību Harta. ES Oficiālais Vēstnesis, C 303, 2007. gada 14. decembris.
- 4) Lisabonas Līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu (parakstīts Lisabonā 2007. gada 13. decembrī), ES Oficiālais Vēstnesis, C 306 , 2007. gada 17. decembris.
- 5) Līgums starp Beļģijas Karalisti, Dānijas Karalisti, Vācijas Federatīvo Republiku, Grieķijas Republiku, Spānijas Karalisti, Francijas Republiku, Īriju, Itālijas Republiku, Luksemburgas Lielhercogisti, Nīderlandes Karalisti, Austrijas Republiku, Portugāles Republiku, Somijas Republiku, Zviedrijas Karalisti, Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienoto Karalisti (Eiropas Savienības dalībvalstīm) un Čehijas Republiku, Igaunijas Republiku, Kipras Republiku, Latvijas Republiku, Lietuvas Republiku, Ungārijas Republiku, Maltas Republiku, Polijas Republiku,

Slovēnijas Republiku, Slovākijas Republiku par Čehijas Republikas, Igaunijas Republikas, Kipras Republikas, Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas, Ungārijas Republikas, Maltas Republikas, Polijas Republikas, Slovēnijas Republikas un Slovākijas Republikas pievienošanas Eiropas Savienība: LR starptautiskais līgums. Latvijas Vēstnesis, 2003. 12. novembris, nr. 159.

- 6) Eiropas Kopienas dibināšanas līgums (konsolidētā versija) ES Oficiālais Vēstnesis, C 224, 1992. gada 31. augusts.
- 7) Eiropas Parlamenta un Padomes 2000. gada 8. jūnija direktīva 2000/31/EK par dažiem informācijas sabiedrības pakalpojumu tiesiskiem aspektiem, jo īpaši elektronisko tirdzniecību, iekšējā tirgū. ES Oficiālais Vēstnesis, L 178, 2000. gada 17. jūlijs, 1 – 16. lpp.
- 8) Padomes Regula (EK) Nr. 44/2001 (2000. gada 22. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. ES Oficiālais Vēstnesis, L 12, 16.1.2001., 1./23. lpp.
- 9) Padomes Regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. ES Oficiālais Vēstnesis, L 338, 23.12.2003., 1./29. lpp.
- 10) Padomes Regula (EK) Nr. 1257/99 (1999. gada 17. maijs) par Eiropas Lauksaimniecības virzības un garantiju fonda (ELVGF) atbalstu lauku attīstībai un dažu regulu grozīšanu un atcelšanu. ES Oficiālais Vēstnesis, L 160, 26.6.1999., 80./102. lpp.
- 11) Padomes Regula (EK) Nr. 1782/2003 (2003. gada 29. septembris), ar ko izveido kopīgus tiešā atbalsta shēmu noteikumus saskaņā ar kopējo lauksaimniecības politiku un izveido dažas atbalsta shēmas lauksaimniekiem, un groza Regulas (EEK) Nr. 2019/93, (EK) Nr. 1452/2001, (EK) Nr. 1453/2001, (EK) Nr. 1454/2001, (EK) Nr. 1868/94, (EK) Nr. 1251/1999, (EK) Nr. 1254/1999, (EK) Nr. 1673/2000, (EEK) Nr. 2358/71 un (EK) Nr. 2529/2001. ES Oficiālais Vēstnesis, L 270, 21.10.2003., 1./69. lpp.
- 12) Padomes 1987. gada 23. jūlija Regula (EEK) Nr. 2658/87 par tarifu un statistikas nomenklatūru un kopējo muitas tarifu, ES Oficiālais Vēstnesis, L 256, 07.09.1987., 1.-675. lpp.

13) Komisijas Regula (EK) Nr. 817/2004 (2004. gada 29. aprīlis), ar ko paredz sīki izstrādātus piemērošanas noteikumus Padomes Regulai (EK) Nr. 1257/1999 par Eiropas Lauksaimniecības virzības un garantiju fonda (ELVGF) atbalstu lauku attīstībai. ES Oficiālais Vēstnesis, L 153, 30.4.2004., 30. /81. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 3, Sējums 46, 87 – 118. lpp.

Latvijas Republikas normatīvie akti :

- 1) Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, nr.43.
- 2) Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2003. 22. maijs, nr. 76.
- 3) Kriminālprocesa likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, nr. 74.
- 4) Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. novembris, nr.164.
- 5) Komerclikums. LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2000. 4. maijs, nr. 158/160.
- 6) Civilprocesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3.novembris, nr. 326/330.
- 7) Satversmes tiesas likums. LR likums, Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, nr. 103.
- 8) Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministri kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību: LR likums: *ZIŅOTĀJS*, 1994. nr.13.
- 9) Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 26. janvāris, nr. 11.
- 10) Notariāta likums. LR likums, Latvijas Vēstnesis, 1993. 9. jūlijs, nr. 48.

Juridiskās prakses materiāli

Eiropas Savienības Tiesas (pirms 2009. gada 1. oktobra Eiropas Kopienu Tiesas) nolēmumi

- 1) Tiesas 2011. gada 11. maija spriedums lietā C-50/08 *Eiropas Komisija pret Francijas Republiku*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2011.
- 2) Tiesas 2011. gada 1. marta rīkojums lietā C-457/09 *Claude Chartry pret Beļģiju*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2011.
- 3) Prejudiciālā nolēmuma lūgums Tiesas lieta C-457/09 *Claude Chartry v. État belge*. ES Oficiālais Vēstnesis, C 037, 13.02.2010, 3. lpp.
- 4) Tiesas 2010. gada 11. novembra spriedums lietā C-232/09 *Dita Danosa pret SIA LKB Līzings*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2010.
- 5) Tiesas 2010. gada 22. jūnija spriedums apvienotajā lietā C-188/10 un C-189/10 *Aziz Melki (C-188/10) un Sélim Abdeli (C-189/10)*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2010.
- 6) Tiesas 2010. gada 21. janvāra sprieduma lietā C-472/08 *Alstom Power Hydro* 22.punkts. Eiropas Tiesas ziņojumi 2010.
- 7) Tiesas 2010. gada 19. janvāra spriedums lietā C-557/07 *Seda Küçükdeveci pret Swedex GmbH & Co. KG*. Krājumā vēl nav publicēts.
- 8) Tiesas 2009. gada 23. aprīļa spriedums lietā C-378/07 *Angelidaki u.c.*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2009, I-03071.lpp.
- 9) Tiesas 2008. gada 22. decembra sprieduma lietā C-414/07 *Magoora*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2008, I-10921. lpp.
- 10) Tiesas 2008. gada 3. septembra spriedums apvienotajā lietā C-402/05 P un C-415/05 P *Yassin Abdullah Kadi un Al Barakaat International Foundation pret Eiropas Savienības Padomi un Eiropa Kopienu Komisiju*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2008, I-06351.lpp.
- 11) Tiesas 2008. gada 15. aprīļa spriedums lietā *Impact*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2008, I-02483. lpp.
- 12) Tiesas 2007. gada 18. jūlija spriedums lietā C-119/05 *Lucchini*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2007, I-6199. lpp.

- 13) Tiesas 2006. gada 5. decembra spriedums apvienotajās lietās C-94/04 un C-202/04 *Cipolla u.c.*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2006, I-11421. lpp.
- 14) Tiesas 2006. gada 4. jūlija spriedums lietā C-212/04 *Adeneler u.c.*, Eiropas Tiesas ziņojumi, I-6057. lpp.
- 15) Pirmās Instances Tiesas 2005. gada 21. septembra spriedums lietā T-315/01 Yassin Abdullah Kadi pret Eiropas Savienības Padomi un Eiropas Kopienų Komisiju. Eiropas Tiesas ziņojumi 2005, II-03649. lpp.
- 16) Tiesas 2005. gada 16. jūnija spriedums lietā C-105/03 *Pupino*, Eiropas Tiesas ziņojumi, I-5285.lpp.
- 17) Tiesas 2004. gada 14. oktobra spriedums lietā C-36/02 *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH pret Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2004, I-09609. lpp.
- 18) Tiesas 2004. gada 5. oktobra spriedums apvienotajā lietā C-397/01 līdz C-403/01 *Bernhard Pfeiffer, Wilhelm Roith, Albert Süß, Michael Winter, Klaus Nestvogel, Roswitha Zeller un Matthias Döbele pret Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV.*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2004, I-08835. lpp.
- 19) Tiesas 2004. gada 1. aprīļa spriedums lietā C-286/02 *Bellio F.lli Srl pret Prefettura di Treviso*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2004, I-03465.lpp.
- 20) Tiesas 2003. gada 11. decembra spriedums lietā C-127/00 *Hässle AB*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-14781.lpp.
- 21) Tiesas 2003.gada 30.septembra spriedums lietā C-224/01 *Köbler*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-10239. lpp.
- 22) Tiesas 2003. gada 23. oktobra spriedums lietā C-408/01 *Adidas-Salomon un Adidas-Benelux*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-12537. lpp.
- 23) Tiesas 2003. gada 12. jūnija spriedums lietā C-112/00 *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge pret Republik Österreich*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-5659.lpp.
- 24) Tiesas 2003. gada 9. janvāra spriedums lietā C-257/00 *Givane u.c.*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2003, I-00345. lpp.

- 25) Tiesas 2002. gada 25. jūlija spriedumu lietā Nr. C-50/00 *P Unión de Pequeños Agricultores pret Eiropas Savienības Padomi*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2002, I-06677. lpp.
- 26) Tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā C-379/98 *PreussenElektra*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2001, I-2099. lpp.
- 27) Tiesas 2000. gada 14. decembra spriedums apvienotajā lietā C-300/98 un C-392/98 *Parfums Christian Dior* (starptautiskā līguma normas), Eiropas Tiesas ziņojumi 2000, I-11307. lpp.
- 28) Tiesas spriedums lietā C-285/98 *Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland*. Eiropas Tiesas ziņojumi 2000, I-00069. lpp.
- 29) Tiesas 2000. gada 27. jūnija spriedums apvienotajās lietās C-240/98 – C-244/98 *Océano Grupo Editorial un Salvat Editores*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2000, I-4941. lpp.
- 30) Tiesas 2000. gada 13. aprīļa spriedums lietā C-420/98 *W.N*, Eiropas Tiesas ziņojumi 2000, I-02847. lpp.
- 31) Tiesas 1999. gada 25. februāra spriedums lietā C-131/97 *Annalisa Carbonari u.c. pret Università degli studi di Bologna, Ministero della Sanità, Ministero dell'Università e della Ricerca Scientifica un Ministero del Tesoro*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1999, I-01103. lpp.
- 32) Tiesas 1999. gada 23. februāra sprieduma lietā C-63/97 *BMW* 22. punktu, Eiropas Tiesas ziņojumi 1999, I-905. lpp.
- 33) Tiesas 1998. gada 17. decembra spriedums lietā *Skatteministeriet pret Aktieselskabet Forsikringselskabet Codan*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1998, I-08679. lpp.
- 34) Tiesas 1997. gada 18. decembra sprieduma lietā C-129/96 *Inter-Environnement Wallonie* 45. punkts, Eiropas Tiesas ziņojumi 1997, I-7411. lpp.
- 35) Tiesas 1997. gada 4. decembra spriedums lietā C-97/96 *Daihatsu-Händler*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1997, I-6843. lpp.
- 36) Tiesas 1996. gada 12. decembra spriedums apvienotajā lietā C-74/95 un C-129/95 *Procura della Repubblica presso la Pretura circondariale di Torino and Pretura circondariale di Torino*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1996, I-06609. lpp.

- 37) Tiesas 1996. gada 26. septembra spriedums lietā C-168/95 *Arcaro*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1996, I-4705.
- 38) Tiesas 1996. gada 7. marta spriedums lietā C-192/94 *El Corte Inglés SA*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1996, I-1281. lpp.
- 39) Tiesas 1996. gada 15. februāra spriedums lietā C-63/93 *Duff and Others v. Minister for Agriculture and Food and Attorney General*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1996, 569. lpp.
- 40) Tiesas 1995. gada 14. decembra spriedums apvienotajā lietā C-430/93 un C-431/93 *Jeroen van Schijndel un Johannes Nicolaas Cornelis van Veen pret Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1995, I-04705. lpp.
- 41) Tiesas 1995. gada 7. decembra spriedums lietā C-449/93 *Rockfon*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1995, I-04291. lpp.
- 42) Tiesas 1995. gada 11. augusta spriedums lietā C-431/92 *Eiropas Kopienu Komisija pret Vācijas Federatīvo Republiku*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1995, I-02189. lpp.
- 43) Tiesas 1994. gada 14. jūlija spriedums lietā C-91/92 *Paola Faccini Dori pret Recreb Srl*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1994, I-03325. lpp.
- 44) Tiesas 1991. gada 25. jūlija spriedums lietā C-208/90 *Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1991, I-04269. lpp.
- 45) Tiesas 1991. gada 11. jūlija spriedums apvienotajā lietā C-87/90, C-88/90 un C-89/90 A. *Verholen un citi pret Sociale Verzekeringsbank Amsterdam*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1991, I-03757. lpp.
- 46) Tiesas 1990. gada 13. novembra spriedums lietā C-331/88 *Fedesa and others*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1990, I-04023. lpp.
- 47) Tiesas 1990. gada 13. novembra spriedums lietā C-106/89 *Marleasing SA pret La Comercial Internacional de Alimentacion SA*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1990, I-04135. lpp.
- 48) Tiesas 1989. gada 19. oktobra spriedums lietā 142/88 *Hoesch AG un Vācijas Federatīvā Republika pret Bergrohr GmbH.*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1989, 3413. lpp.
- 49) Tiesas 1989. gada 22. jūnijā spriedums lietā 103/88 *Fratelli Costanzo SpA pret Comune di Milano*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1989, 1839. lpp.

- 50) Tiesas 1987.gada 22.oktobra spriedumu lietā Nr. 314/85 *Foto-Frost v Hauptzollamt Lübeck-Ost.*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1987, 4199. lpp.
- 51) Tiesas 1987. gada 8. oktobra spriedums lietā 80/86 *Kolpinghuis Nijmegen*, Eiropas Tiesas ziņojumi, 3969. lpp.
- 52) Tiesas 1987. gada 11. jūnija spriedums lietā 14/86 *Pretore di Salò*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1987, 2545. lpp.
- 53) Tiesas 1986. gada 26. februāra spriedums lietā 152/84 *Marshall I*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1986, 723. lpp.
- 54) Tiesas 1984. gada 10. aprīļa spriedums lietā 14/83 *Von Colson and Kamann v Land Nordrhein Westfalen*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1984, 1891.lpp.
- 55) Tiesas 1982. gada 19. janvāra spriedums lietā 8/81 *Becker*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1982, 53. lpp.
- 56) Tiesas 1980.gada 11.marta spriedums lietā 104/79 *Pasquale Foglia pret Mariella Novello.*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1980, 745 .lpp.
- 57) Tiesas 1979. gada 5. aprīļa spriedums lietā 148/78 *Ratti*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1979, 1629. lpp.
- 58) Tiesas 1978. gada 9. marta spriedums lietā 106/77 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA.* Eiropas Tiesas ziņojumi 1978, 629.lpp.
- 59) Tiesas 1977. gada 27. oktobra spriedums lietā 30/77 *Bouchereau*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1977, 1999. lpp.
- 60) Tiesas 1977. gada 5. jūlija spriedums lietā 116/76 *Granaria BV v Hoofdproduktschap voor Akkerbouwprodukten*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1977, 1247.lpp.
- 61) Tiesas 1974. gada 4. decembra spriedums lietā 41/74 *Van Duyn*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1974, 1337. lpp.
- 62) Tiesas 1972. gada 13. jūlija spriedums lietā Nr.48/71 *Eiropas Kopienu Komisija pret Itālijas Republiku*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1972, 529. lpp.
- 63) Tiesas 1972. gada 17. maija spriedums lietā 93/71 *Leonesio*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1972, 287. lpp.
- 64) Tiesas 1972. gada 7. marta spriedums lietā Nr.84/71 *SpA Marimex pret Ministero delle Finanze*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1972, 89. lpp.

- 65) Tiesas 1971. gada 14. decembra spriedums lietā Nr.43/71 *Politi s.a.s. pret Ministero delle Finanze della Repubblica Italiana*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1971, 1039. lpp.
- 66) Tiesas 1971. gada 26. oktobra spriedums lietā 18/71 *Eunomia*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1971, 811. lpp.
- 67) Tiesas 1970. gada 17. decembra spriedums lietā 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH pret Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*. Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, 1125. lpp.
- 68) Tiesas 1970. gada 17. decembra spriedums lietā 33/70 *SACE*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, 1213.lpp.
- 69) Tiesas 1970. gada 6. oktobra spriedums lietā 9/70 *Grad*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1970, 825. lpp.
- 70) Tiesas 1969. gada 12. novembra spriedums lietā *Erich Stauder pret City of Ulm – Sozialamt*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1969, 419. lpp.
- 71) Tiesas 1964. gada 15. jūlija spriedums lietā 6/64 *Costa pret ENEL*. Eiropas Tiesas ziņojumi (angļu valodas izdevums), 585. lpp.
- 72) Tiesas 1963. gada 5. februāra spriedums lietā 26/62 *Van Gand and Loss*. Eiropas Tiesas ziņojumi (franču valodas izdevums), 3. lpp.
- 73) Tiesas 1960. gada 16. decembra spriedums lietā Nr.6/60 *Jean-E. Humblet pret Beļģijas Valsti*. Eiropas Tiesas ziņojumi (izdevums franču valodā),1125. lpp.
- 74) Tiesas 1991.gada 19.novembra spriedums apvienotajā lietā C-6/90 un C-9/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others*, Eiropas tiesas ziņojumi 1991, I-05357. lpp.
- 75) Tiesas 1976.gada 16.decembra spriedums lietā 45/76 *Comet BV pret Produktschap voor Siergewassen*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1976, 02043. lpp.;
- 76) Tiesas 1976. gada 16. decembra spriedums lietā 33/76 *Rewe-Zentralfinanz eG un Rewe-Zentral AG pret Landwirtschaftskammer für das Saarland*, Eiropas Tiesas ziņojumi 1976, 01989.lpp.

Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi:

- 77) Par likuma "Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101.pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 9. aprīļa sprieduma lietā 2008-35-01 14. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2009. 9. aprīlis, nr.56.
- 78) Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006. - 2018.gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115.pantam. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra sprieduma lieta 2007-11-03 24.2.punkts. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. janvāris, nr.12.
- 79) Par Ministru kabineta 2005. gada 11. janvāra noteikumu Nr. 17 "Grozījumi likumā "Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām"" un 2005. gada 9. jūnija likuma "Grozījumi likumā "Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām"" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2005-12-0103. Latvijas Vēstnesis, 2005. 20. decembris, nr. 203.
- 80) Par likuma "Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības" 1. panta trešās daļas 5. punkta, 2. panta otrās daļas 2. punkta, 7. panta pirmās daļas 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 98. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Ceturtā protokola 2. un 3. pantam, Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 12. pantam un 1961. gada 30. augusta Konvencijas par apatrīdu skaita samazināšanu 8. panta 1. punktam: Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2004-15-0106. Latvijas Vēstnesis, 2005. 9. marts, nr. 40.
- 81) Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 114.² panta atbilstību 1965. gada 9. aprīļa Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu: Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2004-01-06, 6. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2004. 9. jūlijs, nr. 108.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas nolēmumi:

- 82) Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011.gada 20.aprīļa spriedums lietā SKC-175/2011. Publicēts: www.at.gov.lv (skatīts 2011. gada 6. jūnijā).
- 83) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civiltiesību departamenta 2010. gada 10. novembra lēmums lietā nr. SKC-1167/2010. Publicēts: www.at.gov.lv (skatīts 2011. gada 6. jūnijā).
- 84) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 9. jūnija lēmums lietā nr. SKA-262/2010. Nav publicēts.
- 85) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010.gada 2.jūlija lēmums lietā nr. SKA-646/2010. Nav publicēts.
- 86) Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 13. maija spriedums lietā SKA-207/2010. Nav publicēts.
- 87) Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 24. februāra lēmums lietā C-557/2010. Nav publicēts.
- 88) Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 13. janvāra spriedums lietā SKC-410/2010. Nav publicēts.
- 89) Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009.gada 16.decembra lēmums lietā SKC-1236/2009. Nav publicēts.
- 90) Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 9. septembra lēmums lietā nr. SKC-935/2009. Nav publicēts.
- 91) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009.gada 8.septembra lēmums lietā nr. SKA-298/2009. Nav publicēts.
- 92) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009.gada 26.jūnija lēmums lietā nr. SKA-79/2009. Nav publicēts.
- 93) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civiltiesību departamenta 2009.gada 13.maija lēmums lietā nr. SKC-88/2009. Nav publicēts.
- 94) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009.gada 30.aprīļa lēmums lietā nr. SKA-77/2009. Nav publicēts.

- 95) Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 5. marta spriedums lietā SKA-175/09. Nav publicēts.
- 96) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 23. oktobra lēmums lietā nr. SKA-459/2008. Nav publicēts.
- 97) Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 14. februāra lēmums lietā nr. SKA-33/2008. Nav publicēts.

Apgabaltiesu nolēmumi:

- 98) Administratīvās apgabaltiesas 2007. gada 13. decembra lēmums lietā nr.143/AA 43-669-07/2. Nav publicēts.

Citu valstu tiesu nolēmumi:

- 99) Vācijas konstitucionālās tiesas 2009. gada 30. jūnija spriedums Lisabonas līguma lietā nr. 2BvE 2/08. Tulkojums angļu valodā pieejams: <http://www.bundesverfassungsgericht.de> (skatīts 2011. gada 12. jūnijā).
- 100) Francijas Konstitucionālās Padomes 2004. gada 10. jūnija spriedums lietā Nr.2004-496. Publicēts: *Journal officiel* du 22 juin 2004, p. 11182. Pieejams elektroniski franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis-1959/2004/2004-496-dc/decision-n-2004-496-dc-du-10-juin-2004.901.html> (skatīts 2011. gada 18. jūnijā).
- 101) Francijas Konstitucionālās Padomes 2006. gada 27. jūlija sprieduma lietā Nr. 2006-540 DC 19. punkts. Publicēts: *Journal officiel* du 3 août 2006, p. 11541. Pieejams elektroniski franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis-1959/2006/2006-540-dc/decision-n-2006-540-dc-du-27-juillet-2006.1011.html> (skatīts 2011. gada 20. jūnijā).
- 102) Francijas Konstitucionālās Padomes 2004. gada 19. novembra spriedums lietā Nr. 2004-505 DC. Publicēts: *Journal officiel* du 24 novembre 2004, p. 19885. Pieejams elektroniski franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis->

- 1959/2004/2004-505-dc/decision-n-2004-505-dc-du-19-novembre-2004.888.html
(skatīts 2011. gada 20. jūnijā).
- 103) Francijas Konsitucionālās Padomes 2007. gada 20. decembra sprieduma lietā Nr. 2007-560 DC 8. punkts. Publicēts: Journal officiel du 29 décembre 2007, p. 21813. Pieejams elektroniski franču valodā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis-1959/2007/2007-560-dc/decision-n-2007-560-dc-du-20-decembre-2007.1166.html> (skatīts 2010. gada 20. jūnijā).
- 104) Francijas Valsts Padomes 2007.gada 8.februrāra spriedums lietā Nr. 287110. Sprieduma teksts franču valodā pieejams elektroniski: http://arianeinternet.conseil-etat.fr/arianeinternet/ViewRoot.asp?View=Html&DMode=Html&PushDirectUrl=1&Item=2&fond=DCE&Page=1&querytype=advanced&NbEltsPerPages=4&Pluriels=True&dec_id_t=287110 (skatīts 2011. gada 20. jūnijā).
- 105) Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2008. gada 26. novembra sprieduma lietā Pl. ÚS 19/08 84. punkts. Tulkojums angļu valodā ir pieejams <http://www.usoud.cz/view/726> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).
- 106) Lietuvas Konstitucionālas Tiesas 2007. gada 8. maija lēmums lietā 47/04. Tulkojums angļu valodā pieejams <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2007/d070508.htm> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).
- 107) Lietuvas Konstitucionālas Tiesas 2006. gada 21. decembra spriedums lietā 30/03. Tulkojums angļu valodā pieejams <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/r061221.htm> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).
- 108) Polijas Konstitucionālā tribunāla 2006. gada 19. decembra rīkojums lietā P 37/05. Angļu valodā pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/P_37_05_GB.pdf (skatīts 2010. gada 10. septembrī).
- 109) Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 3. maija spriedums lietā Pl. US 66/04. Tulkojums angļu valodā ir pieejams <http://www.usoud.cz/view/726> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).
- 110) Lietuvas Konstitucionālas Tiesas 2006. gada 14. marta spriedums lietā 17/02-24/02-06/03-22/04. Tulkojums angļu valodā pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/r060314.htm> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).

- 111) Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 8. marta spriedums lietā Pl. US 50/04, 28.-29.lpp. Tulkojums angļu valodā pieejams: www.usoud.cz/file/2274 (skatīts 2010. gada 10. septembrī).
- 112) Spānijas Konstitucionālās tiesas 2006. gada 19. jūnija spriedums lietā STC 194/2006, FJ 5. Pieejams: <http://www.tribunalconstitucional.es/en/jurisprudencia/Pages/Sentencia.aspx?cod=8990> (skatīts 2010. gada 22. augustā).
- 113) Igaunijas Augstākās Tiesas 2006. gada 11. maija viedokļa Nr.3-4-1-3-06 16.punkts. Tulkojums angļu valodā pieejams <http://www.nc.ee/?id=663&print=1> (skatīts 2010. gada 1. septembrī).
- 114) Vācijas Konstitucionālās tiesas 2005. gada 18. jūlija spriedums (2 BvR 2236/4).
- 115) Polijas Konstitucionālā tribunāla 2005. gada 11. maija spriedums lietā K 18/04. Angļu valodā pieejams (kopsavilkums): http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_18_04_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).
- 116) Polijas Konstitucionālā tribunāla 2005. gada 27. aprīļa spriedums lietā P 1/05. Angļu valodā pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/summaries_assets/documents/P_1_05_full_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).
- 117) Polijas Konstitucionālā tribunāla 2005. gada 12. janvāra spriedums lietā K 24/04. Angļu valodas tulkojums (kopsavilkums) pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_24_04_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).
- 118) Spānijas Konstitucionālās tiesas 2004. gada 13. decembra viedoklis lietā DTC 1/2004, FJ 2. Publicēts angļu valodā: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/resolucionesrecientes/Paginas/DTC122004e.n.aspx> (skatīts 2010. gada 22. augustā).
- 119) Polijas Konstitucionālā tribunāla 2004. gada 31. maija spriedums lietā K 15/04. Angļu valodas tulkojums (kopsavilkums) pieejams:

- http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_15_04_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).
- 120) Polijas Konstitucionālā tribunāla 2004. gada 21. aprīļa spriedums lietā K 33/03. Angļu valodas tulkojums (kopsavilkums) pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_33_03_GB.pdf (skatīts 2010. gada 2. septembrī).
- 121) Spānijas Konstitucionālās tiesas 2004. gada 19. aprīļa spriedums lietā STC 58/2004, FJ 14. Pieejams : <http://www.tribunalconstitucional.es/en/jurisprudencia/Pages/Sentencia.aspx?cod=8257> (skatīts 2010. gada 22. augustā).
- 122) Francijas Konstitucionālās padomes spriedums lietā 2004-496-497-498-499 DC 2004-505 DC, pieejams www.conseil-constitutionnel.fr (skatīts 2010. gada 20. jūlijā).
- 123) Čehijas Republikas Konstitucionālās tiesas 2001. gada 16. oktobra spriedums lietā Pl. US 5/01. Tulkojums angļu valodā pieejams: http://angl.concourt.cz/angl_verze/view.php?hledany=5/01&soubor=doc/p-5-01.php (skatīts 2010. gada 10. septembrī).
- 124) Lietuvas konstitucionālās tiesas 1994. gada 27. maija spriedums. East European Case Reporter of Constitutional Law, vol.1, no. 2, 1994, pp. 270, 278.
- 125) Francijas Konstitucionālās Padomes 1992. gada 2. septembra lēmums Nr. 92-312 DC (Maastricht II). *Revue universelle des droits de l'homme*, 1992, p. 341. Tulkojums angļu valodā ir pieejams: Oppenheimer A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge University Press, 1994, pp. 399-409.
- 126) Francijas Konstitucionālās Padomes 1992. gada 9. aprīļa lēmums lietā Nr.92-308 DC (Maastricht I). *Journal Officiel de la République Française*, 1992, No.5354. Tulkojums angļu valodā ir pieejams: Oppenheimer A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge University Press, 1994, pp. 384-398.
- 127) Spānijas Konstitucionālās tiesas spriedums lietā STC 28/1991, FJ 6.

- 128) Francijas Valsts Padomes 1989. gada 20. oktobra spriedums lietā *Nicolo*. Publicēts: *Revue française de droit administrative*, 1989, p. 823. Elektroniski pieejams: <http://doc.sciencespo-lyon.fr/Ressources/Documents/DocEnLigne/CE/arret-nicolo.html> (skatīts 2010. gada 24. jūlijā).
- 129) Vācijas konstitucionālās tiesas 1986. gada 22. oktobra sprieduma lietā *Solange II* para. 378-381. Tulkojums angļu valodā (izvilkumi) pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge University Press, 1994, pp. 466-495.
- 130) Itālijas Konstitucionālās tiesas spriedums lietā *Frontini v. Ministero delle Finanze*, Case No.183/73. In: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, pp.629-642.
- 131) Itālijas Konstitucionālās tiesas 1984.gada 8.jūlija spriedums lietā 170/1984 *Granital. Il Foro Italiano* 1984 I, 2062. In: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, pp. 643-652.
- 132) Francijas Valsts Padomes 1978. gada 7. jūlija spriedums lietā *Croissant*. *International Law Reports*, vol.74, 1978, p. 509.
- 133) Francijas Kasācijas tiesas 1975. gada 24. maija spriedums lietā *Société des cafés Jaques Vabre*. Publicēts: *Bulletin des arrêts Cour de Cassation* Chambre MIXTE N° 4 P. 6. Pieejams elektroniski franču valodā: http://www.lexinter.net/JPTXT/arret_jacques_vabre.htm (skatīts 2010. gada 24. jūlijā).
- 134) Vācijas konstitucionālās tiesas 1974. gada 29. maija spriedums lietā *Solange I*. Tulkojums angļu valodā (izvilkumi) pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge University Press, 1994, pp. 440-452.
- 135) Vācijas Federālās Konstitucionālā tiesas 1973. gada 31. jūlija spriedums lietā *Re Treaty on the Basis of Relations between the Federal Republic of Germany*

- and the German Democratic Republic, 1972. International Law Reports, vol.78, 1973, p. 160.*
- 136) Vācijas Konstitucionālās tiesas 1971. gada 9. jūnija spriedums lietā No.2 BvR 225/69 (*Lütticke*). Sprieduma kopsavilkums angļu valodā pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, pp. 415-419.
- 137) Kasācijas instances tiesas (*Cour de Cassation*) 1971.gada 27.maija spriedums lietā *Etat Belge v. Fromagerie Franco-Suisse „Le Ski”*, 86 *Journal des Tribunaux*, 1971, pp. 460-474.
- 138) Francijas Valsts Padomes 1968. gada 1. marta spriedums lietā *Syndicat Général de Fabricants de Semoule de France*. Kopā ar Valdības Komisāra viedokli pieejams: *Revue Trimestrielle de Droit Européen*, 4, 1968, pp. 388-395.
- 139) Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 1955. gada 4. maija spriedums lietā *Statute of Saar Territory case*, *International Law Reports*, vol.22, 1955, p. 631.
- 140) Vācijas Konstitucionālās tiesas 1967. gada 18. oktobra spriedums lietā No. 1 BvR 248/63 un 216/67 (*EEC Regulations Constitutionality Case*). Sprieduma tulkojums angļu valodā pieejams: Oppenheim A. (ed.) *The Relationship between European Community Law and National Law: The Cases*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, pp. 410-414.
- 141) Briseles Civilā Tribunāla 1966. gada 8. novembra spriedums lietā *X v. Y*, *International Law Reports*, vol.47, 1966, pp. 333-356.
- 142) Briseles Apelācijas tiesas 1964. gada 1. decembra spriedums lietā *Pittacos v. État Belge*, *International Law Reports*, vol. 45, 1964, p. 31.
- 143) Beļģijas Kasācijas tiesas 1964. gada 13. aprīļa spriedums lietā *Ananou v. Defauw and Ploegaerts*, *International Law Reports*, vol. 47, 1964, p. 331.
- 144) Francijas Valsts Padomes 1961.gada 22.decembra spriedums lietā *SNCF v. Ministre des Travaux Public et des Transports*, 82 *Gazette du Palais*, pp. 345-347.
- 145) Briseles Apelācijas tiesas 1956. gada 25. janvāra spriedums lietā *SA “Eau, Gaz, Électricité et Applications” v. Office d’Aide Mutuelle*. *International Law Reports*, vol. 23, 1956, p. 208.

- 146) Minsteres Apelācijas Administratīvās tiesas 1955. gada 26. novembra spriedums lietā *European Human Rights Convention Case*. International Law Reports, vol.22, 1955, p. 610.
- 147) *R v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd (Interim Relief Order)*, 1991, 1 AC 603.
- 148) Antverpenes miertiesas (*Vrederechter*) 1968.gada 24.decembra lēmums lietā *Sociaal Fonds voor de Diamantarbeiders*, 84 Journal des Tribunaux, 1969, pp. 281-287.
- 149) Parīzes Apelācijas tiesas 1968. gada 18. jūnija sprieduma lietā *Klarsfeld v. Office Franco-Allemand pour la Jeunesse*. International Law Reports, vol.72, 1968, p. 194.
- 150) Parīzes Apelācijas tiesas 1971. gada 8. jūnija spriedums lietā *Kamolpraimpna*, International Law Reports, vol.72, p. 676.

Citi:

- 1) Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1932. gada 7. jūnija spriedums lietā *Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex*. Permanent Court of International Justice, Ser. A/B, no.46, 1932, p.167.
- 2) Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1930. gada 31. jūlija konsultatīvais viedoklis lietā *Greco-Bulgarian "Communities"*. Permanent Court of International Justice, Ser. B, no.17, 1930, p. 32.
- 3) Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1932. gada 4. februāra konsultatīvais viedoklis lietā *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory*. Permanent Court of International Justice, Ser. A/B, no. 44, 1931, p. 24.
- 4) Pastāvīgās Starptautiskās tiesas 1925.gada 21.februāra konsultatīvais viedoklis lietā *Exchange of Greek and Turkish Populations*. Permanent Court of International Justice, Ser. B, no.10, 1925, pp. 20-21.

- 5) France and Mexico: Mixed Claims Commission. Georges Pinson v United Mexican States. 19 October 1928. Para.32. Recueil des Sentences Arbitrales, vol.V, pp. 327-466.